MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN
TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD
EN DE PROVINCIE UTRECHT

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG

T utre 938

1963

UTRECHTSE OPENBARE BIBLIOTHEKEN
Ci
Maan
1963

UITGAVE VAN DE VERENIGING

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 1 / JANUARI 1963

OUD-UTRECHT BESTAAT VEERTIG JAAR

Op 5 februari 1963 zal het veertig jaar geleden zijn, dat dr. J. P. Fockema Andreae, burgemeester van Utrecht, enige ingezetenen van deze stad bijeenriep. Zij hadden een circulaire ontvangen, waarin de burgemeester schreef: „Van verschillende zijden is in den laatsten tijd de wenschelijkheid betoogd om te komen tot de oprichting van een vereeniging, die zich met de historie van Utrecht zou bezighouden en o.a. in een jaarboekje de uitkomsten van geschiedkundige nasporingen zou neerleggen".

Het is op die avond ten stadhuize gekomen tot stichting van de vereniging Oud-Utrecht, hoewel feitelijk pas op 12 maart daaraan volgende de officiële oprichting plaats had, namelijk door aanvaarding van de ontwerp-statuten. De negentien aanwezigen op de vergadering van 12 maart traden als lid van de nieuwe vereniging toe. Er werd een voorlopig bestuur gekozen, dat op de eerste algemene vergadering, gehouden 23 november 1923 zijn definitieve benoeming kreeg. Het waren de heren dr. W. A. F. Bannier, voorzitter; G. A. Evers, secretaris; W. Graadt van Roggen, penningmeester; dr. J. F. van Beeck Calkoen, dr. K. Heeringa, dr. W. C. Schuylenburg en C. W. Wagenaar. Burgemeester Fockema Andreae aanvaardde het erevoorzitterschap.

Al deze zeven heren zijn overleden maar hun naam en hun werk is niet vergeten. Wij hadden gehoopt dat de heer Evers, wiens verdiensten voor Oud-Utrecht wel bijzonder groot zijn geweest, het veertigjarig bestaan van „zijn" vereniging nog zou beleven. Zoals men weet is hij echter in september van het vorige jaar op 87-jarige leeftijd gestorven.

Door de activiteit van het eerste bestuur, inzonderheid van de heer Graadt van Roggen, de latere Jaarbeursdirecteur, werd de bur-

gerij van Utrecht op de hoogte gesteld van het bestaan der vereniging, zodat men eind 1923 ruim honderd leden had.

Vergelijken wij die oudste ledenlijst met de tegenwoordige, dan blijkt dat enkele personen van het begin af lid van Oud-Utrecht zijn geweest. In alfabetische volgorde zijn dit drs. M. N. Acket, reeds vele jaren lid van het bestuur; J. C. Blankert te 's-Gravenhage; P. W. Buisman; mej. dr. C. Cath. van de Graft; mr. H. L. L. van Hoogenhuyze te Zeist; G. van Klaveren Pzn.; dr. A. J. S. van Lier; W. L. van Nieuwenhuijsen te Zeist; dr. G. G. Pekelharing te Hilversum; D. Philips te Veenenddaal; mej. M. J. Reynvaan; mr. L. Sillevis te Culemborg; P. T. A. Swillens; mr. P. Timmermans jr. te Wassenaar. De enige instelling, die veertig jaar onafgebroken lid was, is Drukkerij L. E. Bosch & Zn.

Er zijn natuurlijk ook personen reeds negenendertig jaar of iets korter lid. Wij willen hun namen niet opsommen, maar ook zij zijn betrokken in de dank die wij de hier genoemden willen brengen voor hun trouw aan de vereniging. Het merendeel van hen is door bezoek aan excursies en vergaderingen of door publicaties wel bekend. Weer anderen, vooral van de leden buiten Utrecht, die niet geregeld aan de evenementen konden deelnemen, hebben door correspondentie of mondeling contact met bestuursleden meermalen getoond, dat zij echt niet alleen voor de vorm lid van Oud-Utrecht zijn.

Wanneer wij uit het eerste jaarverslag van de vereniging nog iets releveren, is het o.a. de mededeling dat men het arbeidsveld van Oud-Utrecht nadrukkelijk beperken wilde tot de stad Utrecht met naaste omgeving, zodat niet de hele provincie bestreken zou worden. Dit is in de practijk toch anders gelopen. De publicaties betroffen al spoedig het ganse gewest en ook bleven de excursies niet tot de stad beperkt. In 1948 is met het oog daarop aan de doelstelling van Oud-Utrecht een kleine uitbreiding gegeven. Sindsdien is het ledental buiten Utrecht aanmerkelijk toegenomen. De vereniging heeft in geen enkel opzicht haar — oudere — zusters Flehite (Amersfoort) en Niftarlake (Vechtstreek) concurrentie willen aandoen. Evenmin de later geboren jongere zuster, de Van de Poll-Stichting te Zeist. Er bestaan trouwens diverse banden tussen de verenigingen in de provincie. Maar men kan nu eenmaal de stad Utrecht niet isoleren van heel het Sticht, wanneer het om de „beoefening der geschiedenis" gaat.

Overigens heeft Oud-Utrecht zich niet alleen met de historie bezig gehouden. Zonder zich te willen opwerpen als heemschutvereniging heeft Oud-Utrecht in de loop der jaren menigmaal bezwaar gemaakt tegen schending van oud stadsschoon en tegen het verval van historische gebouwen. Uit de gans niet vette kas der vereniging is herhaaldelijk een bescheiden bijdrage verleend aan restauraties.

Wat dat laatste betreft zou de vereniging graag veel meer willen doen. Maar wat wil men? Bij de oprichting van Oud-Utrecht werd de jaarlijkse contributie voor de leden vastgesteld op vijf gulden per jaar. Na veertig jaar is dat bedrag slechts met een rijksdaalder ver-

hoogd. Voor die *f* 7,50 worden de leden royaal bediend. Ze ontvangen een jaarboekje met populair-wetenschappelijke bijdragen en een maandblad. Ook kunnen zij geregeld deelnemen aan excursies, waarvoor slechts een geringe vergoeding wordt gevraagd. Het is duidelijk dat de vereniging dan maar beperkte mogelijkheden heeft.

Ook zou het ledental veel groter moeten zijn. Bij oudheidkundige verenigingen zit men echter steeds met de moeilijkheid, dat het doorgaans slechts mensen van middelbare leeftijd en ouderen zijn, die lid worden. Jongeren hebben over het algemeen weinig belangstelling voor de historie; pas wanneer men iets ouder wordt neemt de interesse toe. Daarom zijn wij gelukkig met het veertiental bovengenoemde „veteranen", die heel de groei en ontwikkeling van Oud-Utrecht hebben meegemaakt.

Voor wie zich verder verdiepen wil in de lotgevallen van de vereniging, zij gewezen op de toespraak die het bestuurslid mr. J. W. C. van Campen bij het zilveren jubileum van Oud-Utrecht heeft gehouden en die afgedrukt staat in het jaarboek 1947—1948. Ook het maandblad van Oud-Utrecht van februari 1948 geeft wat informaties.

Met bescheidenheid mag de vereniging van zichzelf zeggen, dat zij althans een bijdrage heeft mogen leveren om de liefde voor de stad en haar geschiedenis te vermeerderen. En met de haar ter beschikking staande middelen wil de vereniging daar ook in de komende tijd mee voortgaan. *de J.*

EEN AARDRIJKSKUNDELES ROND 1800

„Ons Vaderland, mijne Landgenooten! is wel slechts een der kleinste, maar tevens een der merkwaardigste rijken van Europa. Buitenlanders bestempelen het thans weder met den naam van het gelukkigste land der wereld, en wij stemmen met deze uitspraak van harte in, doch noemen het tevens een toonbeeld van Gods vaderlijke voorzienigheid en liefde".

Ziehier het optimistisch begin van een in 1830 herdrukt boekwerk „Het Vaderland en het Vereenigd Nederland, aardrijks- en geschiedkundige beschrijving der 17 provinciën", door J. F. Martinet. Martinet overleden in 1795 als predikant te Zutphen, was een geleerd man die ook andere boeken — vooral over de natuurlijke historie — op zijn naam heeft staan.

In het hierboven genoemde, zesdelige werk, laat hij een vader met zijn zoon door heel Nederland en België reizen. De vader vertelt zeer uitvoerig over de vroegere en tegenwoordige staat der plaatsen en streken, die men aandoet. De zoon onderbreekt nu en dan de woordenvloed van zijn papa om vragen te stellen. De bewerker van de herdruk, P. N. Muyt, is het meest aansprakelijk voor de toon der gesprekken.

Wie dit boek in handen krijgt, amuseert zich kostelijk over de con-

versatie tussen vader en zoon, die geheel de geest van de pruikentijd ademt. De zelfvoldaanheid en de wijsneuzerij, dikwijls overgoten met een sausje quasi godsdienstigheid, krijgt de lezer bladzij voor bladzij opgedist. Zodoende wekt het boek niet alleen de lachlust maar ook de ergernis op. Men zou vooral die eigenwijze jongeling wel eens door elkaar willen schudden! Zoonlief heeft namelijk niets weg van wat men noemt een hollandse jongen. Let maar op de oudeheertjestaal van dit jongmens, wanneer vader en zoon te Maassluis arriveren.

Vader: „Naar het gemeene gevoelen heeft Maassluis meer het aanzien eener stad, dan van een dorp".

Zoon: „Het gemeene gevoelen loopt hierin niet ligt gevaar, van het dwalende te zijn".

Te Schiedam merkt de vader op: „De Schiedammers geneerden nog in de vorige eeuw met de haringvisserij zoo aanmerkelijk, dat de stad volgens een dichter, bijna zooveel buizen naar zee zond als zij huizen had".

Zoon: „Dat zal bij vergrooting gezegd zijn".

Vader: (blijkbaar instemmend met de schrandere reactie van zoonlief): „Houd dit altijd in het oog als gij iets dichterlijks mogt lezen".

In Rotterdam staan de heren een poosje naar het befaamde standbeeld van Erasmus te kijken. De zoon concludeert, wanneer men besluit verder te gaan: „Ik gevoel op dit oogenblik het nut der beelden!"

In Utrecht

In Utrecht bekijken de twee de universiteit. De vader vertelt: „Het wapen der hoogeschool bestaat in een zon, hare stralen uitschietende".

Zoon: „Men zou aangaande hetzelve bedenkingen kunnen maken".

Vader: „Indien er in 't latijn niet bij stond: Zon der gerechtigheid verlicht ons!"

Het tweetal staat voor de Domkerk, waarbij de vader opschept: „De domkerk was vanouds de uitstekendste hier te lande".

Zoon: „En derhalve een Huis des Heeren?"

Vader: „Hoe het zij, zij werd gesticht door Willibrord".

Sprekende over de centrale ligging van de Domstad verkondigt de vader: „Sommigen hebben aangeteekend, dat, als zesentwintig menschen 's morgens te voet uit Utrecht gaan, zij 's middags in even zoo veele bijzondere steden of steedjes kunnen wezen".

Zoon: „Het is ons niet mogelijk, de waarheid hiervan te kunnen onderzoeken; echter luidt het niet vreemd".

Vader: „Tussen de Smee- en Weesbrug wijst men het huis nog aan waar Adriaan geboren is, prijkende met het borstbeeld van dien edelen paus. Welke herinnering wekt de beschouwing van dit huis bij ons op! Hier werd de brave Adriaan geboren, – geboren uit geringe ouders!"

Zoon: „Zijn vader was scheepstimmerman of schuitenmaker".

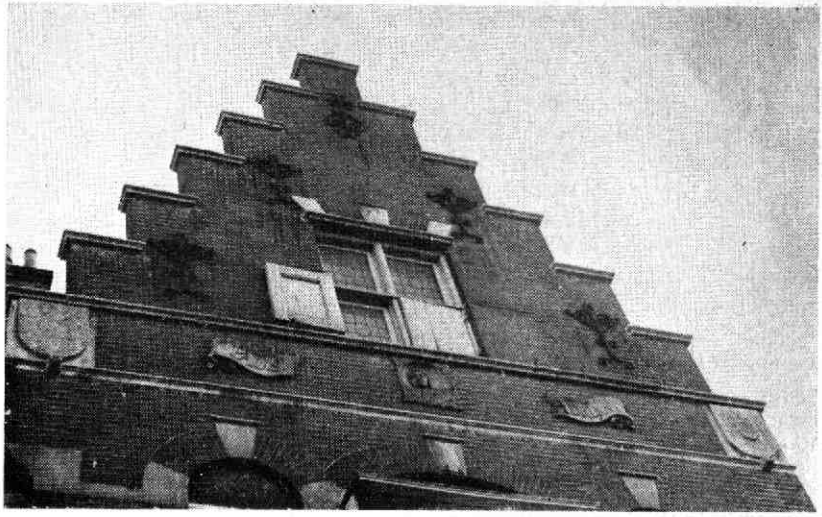

Het geboortehuis van paus Adriaan te Utrecht is al lang verdwenen. Op die plaats is in 1911 de Paus Adriaanschool gebouwd, die aan de Grachtzijde een trapgevel heeft. In de gevel prijken enkele stenen met wapens en opschriften. Middenin een beeltenis van de paus.

(Foto's A. G. Ubaghs)

Vader: „De levensgeschiedenis van den grooten Adriaan, dat toenwaardige opperhoofd der roomsch-katholijke kerk, is u bekend, en het is geenszins bevreemdend, dat het bisschoppelijk Utrecht roem draagt op de geboorte van zulk eenen beroemden, verluchten en geleerden man, die alles, zelfs zijn leven, aan de handhaving van orde in kerkelijke aangelegenheden en het fnuiken van zedeloosheid en vervolgzucht eener dweepzieke geestelijkheid, zoowel binnen als buiten het Vaticaan en het met duizende euveldaden bezoedelde Rome, heeft opgeofferd. Beschouw dus zijn geboortehuis met den meesten eerbied".

Naar Zeist

Nog enkele citaten betreffende Zeist, waarheen men zich ook begeeft.

Zoon: „Wij naderen, tot mijne blijdschap, het Hernhutterdorp".

Vader: „Gij meent het zoo schoon gelegene Zeist". Hij vertelt het een en ander over de hernhutters.

Zoon: „Hebben zij ook niet sommige bijzondere kenmerken, in woorden, uitdrukkingen en gewoonten?"

Vader: „Dat is, in zekeren zin, allen gezindheden eigen, doch den hernhutter inzonderheid; zelfs dragen de weduwen, getrouwde vrouwen en meisjes kenmerkende lintjes; de eersten namelijk van eene witte, de anderen van eene blaauwe en de laatsten van eene roode kleur. Ook ziet men hen zeldzaam lagchen. Hunne kleeding is netjes en eenvoudig en hun gedrag zeer voorbeeldig; zelfs merkt men op, dat geene gezindheid bestaat, onder welke meer ingetogenheid heerscht en minder openbare zedelooze daden bedreven worden. Hunne godsdienstoefeningen zijn waarlijk eerbiedwekkend en worden met alle ontzag stilte en ernst gehouden. Des avonds zenden zij, waarvoor een bepaald uur, door het trekken der klok, aangekondigd wordt, een gezamenlijk avondoffer en gebed in hun bedehuis ten hemel op. Bijzonder statig vieren zij de hooge feesten, inzonderheid het paaschfeest".

Vader: „Een der buurten van Zeist wordt, naar den zwaren veldslag van 1805 Austerlitz genaamd en is vermaard, daar Marmont eene piramide van heiaarde voor den ex-keizer Napoleon deed oprigten, met deze vier verklaringen: dat Napoleon een vader was voor zijn volk en zijn leger (dus ook voor de Nederlanders, die hij verklaarde als zijn kinderen aan te nemen!!!), dat hij alom overwon; dat de wereld van zijnen roem gewaagt, en dat hij Engeland magtig zal straffen".

Zoon: „Ik leer hier, hoe eenzijdig en weinig beduidend lofspraken zijn kunnen".

De dorpen

Ook aan de dorpen geeft het tweetal aandacht. Vader roept uit: „Waarlijk, geene provincie mag met meerder regt dan Utrecht op een menigte fraaije dorpen, in kort bestek gelegen, bogen.

Zoon: „Wij vinden in het kwartier Utrecht immers wel een veertigtal kerkdorpen?"

Vader: En deze zijn (volgt een opsomming met o.a.): Abkoude een zeer schoon dorp met eene beroemde paardenmarkt.
Baambrugge een lief dorpje.
Zuilen een allerliefst dorp.
Maarssen een prachtig dorp.
Breukelen een oud dorp.
Loenen is, als ware het, een paradijsje, en wordt ook wel eens de Mennonietenhemel genoemd.

Vreeland een fraai en levendig dorp.
Nigtevecht een knap dorp.
Vleuten ligt zeer lief. Het bier, dat alhier gebrouwen wordt, is smakelijk en zeer vermaard.
Kokkengen een goed dorp met een schoone kerk, drie onderhoorige buurten en 610 personen.
Nederlangbroek, een onregelmatig gebouwd dorp.
Rijsenburg een dorpje, hetwelk cirkelsgewijze gebouwd is.
Doorn een zeer oud, groot en aanzienlijk dorp.
Benschop is een regt lief dorp, aan eene vaart gelegen, en bevat goede akkers, meest voor de hennipteelt in gebruik, veel weiland, veel plantsoen langs het watertje, eene fraaije kruiskerk voor de gereformeerden en 1225 zielen.
Jaarsveld heeft eene schoone kerk met eenen zwaren toren, ligt zeer vrolijk en telt 890 inwoners.
Zoest heeft heerlijke bouwlanden. Zelfs zijn de Zoesterknollen vermaard.

In Schalkwijk maakt de vader de zoon attent op de hervormde kerk, „een nog nieuw gebouw, uit de eigene beurs der gemeente en de milde bijdragen der rooms-katholijke inwoners dezes dorps gebouwd".

Zoon: „Dat is een aangenaam en duidelijk bewijs der goede verstandhouding tussen de beide christengezindten".

Vader: „Dit schijnt ten minste te zijn".

Wij stoppen nu maar. Het boek van Martinet geeft ons wel een indruk van de manier waarop in het begin van de vorige eeuw aardrijkskunde werd gegeven. *de J.*

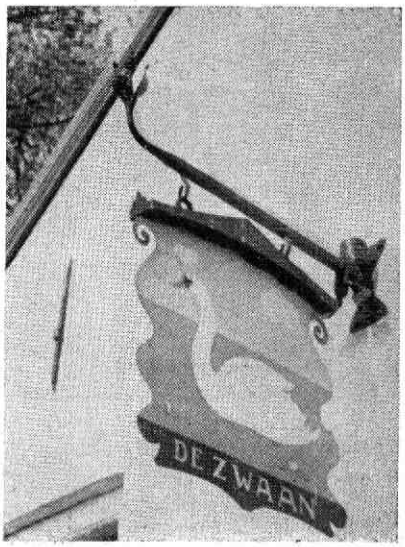

Uithangbord van café De Zwaan op de Brink te Werkhoven. Vader en zoon hebben op hun tochten menige herberg van deze naam gezien. Het uithangbord te Werkhoven is meer dan een eeuw oud.

(Foto A. G. Ubaghs)

BIJ HET GRAF VAN PAUS ADRIAAN

Drs. G. Puchinger, de bekende protestantse publicist, heeft verleden jaar een reis naar Rome gemaakt. Zijn reisindrukken werden gepubliceerd in een pocketboek van de uitgeverij Kok te Kampen juist voor het begin van het concilie. De heer Puchinger, die zeer veel begrip voor de rooms-katholieke kerk toont en grondig op de hoogte is van haar geschiedenis en structuur, heeft te Rome de graven van enkele Nederlanders bezocht: van de door hem vereerde dr. Schaepman en van paus Adriaan. De herdenkingstentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht, in 1959 gehouden, had hij enige malen gezien, maar bij een eerder bezoek aan Rome was het hem niet gelukt de kerk Sante Maria dell'Anima te betreden. De kerk waar kardinaal De Jong als student in Rome ter communie ging.

Wanneer de heer Puchinger van zijn pelgrimage naar de Animakerk verhaalt, schrijft hij o.a.: „Daar, rechts van het hoofdaltaar, zag ik eindelijk het van foto's mij zo welbekende monument, het vermaarde graf van paus Adriaan VI.

De eerste indruk was: welk een moe hoofd, waarop de pauselijke tiara als een onnatuurlijk zware last rust. Hier lag nu Adriaan VI voor de ganse kerkgeschiedenis uitgestrekt in eeuwige vermoeidheid. Hier rustte hij sinds 11 september 1533, als symbool van de uitputting der christelijke kerk aan het grensgebied van middeleeuwen en renaissance, van reformatie en contrareformatie, een néderlandse paus, de laatste niet-italiaanse paus, de paus wiens hervormingspogingen mislukten; aan wie geen tegenslag gespaard bleef; één der

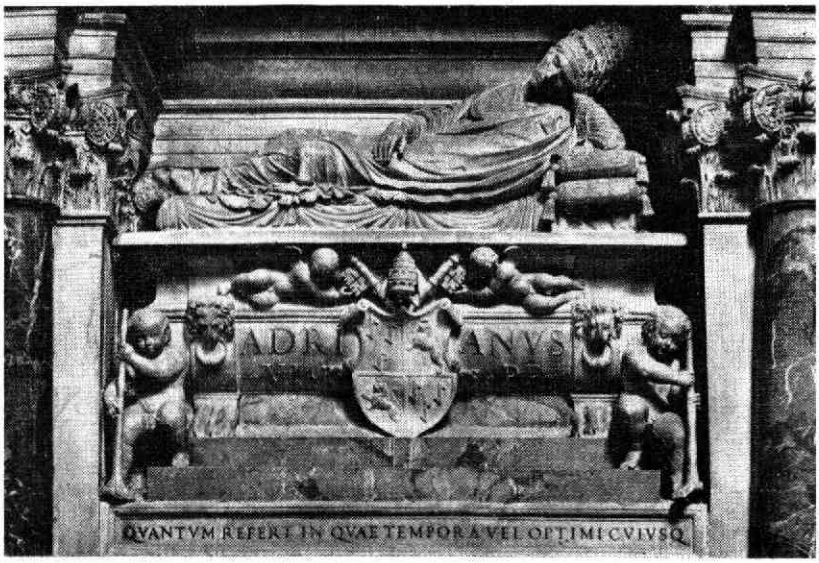

weinige pausen die zelfs de antipathie der Romeinen en van zijn eigen hofhouding moest trotseren, en die, onder de last van zoveel ongeluk, naar menselijke maatstaven jammerlijk vroeg, bezweek. Ik nam plaats tegenover het grafmonument op een der koorbanken, en overpeinsde de weg van paus Adriaan VI van Utrecht..."

Paus Adriaan is op 14 september 1523 overleden en aanvankelijk bijgezet in de Andreaskapel bij de Pieterskerk te Rome. Door de zorgen van de nederlandse kardinaal Willem van Enkevoirt had tien jaar later de bijzetting in de Anima-kerk plaats. Het monument was toen gereed. Behalve de naam draagt het als opschrift „Quantum refert in quae tempora vel optimi cuiusq" (Helaas! Wat maakt het veel uit, in wat voor tijd zelfs de beste mens regeert).

De heer Puchinger schetst in zijn boek uitvoerig de levensgang van de paus, waarbij hij niet verzuimt ook melding te maken van diens gehechtheid aan zijn geboortestad Utrecht. *de J.*

NIEUWE PUBLICATIES

Ph. J. C. G. van Hinsbergen, Bronnen voor de geschiedenis van Zeist. Deel I, afl. 5, Assen (1961 en 1962), blz. 371–550.

Met aflevering 5 is het eerste deel van de Bronnen voor de geschiedenis van Zeist, uitgegeven onder auspiciën van de Van de Pollstichting aldaar, voltooid. Een respectabele arbeid, die de plaatselijke geschiedbeoefening zeer ten goede zal komen. Een aantal der gepubliceerde oorkonden en stukken is verspreid ook elders te vinden, maar hier treft men ze, met talloze andere gegevens vermeerderd, bijeen aan, tot groot gemak van ieder, die zich met het verleden van Zeist bezighoudt. Afl. 5 loopt over 1501–1528, het einde van de bisschoppelijke tijd en bevat tevens een index op het geheel. Na laatstgenoemd jaar neemt het materiaal geleidelijk aan zo toe, dat voor vervolgdelen aan een integrale publicatie van teksten wel niet te denken zal zijn.

C. J. J. van Schaik, Balthasar Huydecoper, een taalkundig, letterkundig en geschiedkundig initiator. Assen (1962), 197 blz.

Bijna even verrassend als enkele jaren geleden de vondst was van de correspondentie tussen koning Willem I en Henriëtte d'Oultremont, waaruit de gouverneur van belgisch Limburg, L. Roppe, een voortreffelijke publicatie heeft samengesteld, die een eeuw kleinzielig geroddel van de tafel heeft geveegd, is in 1945 de ontdekking geweest, door H. A. Ett gedaan op het kasteel Goudesteyn aan de Vecht, van de nagelaten aantekeningen, ontwerpen en brieven van de in zijn tijd zeer gerespecteerde taalgeleerde Balthasar Huydecoper (1695–1778). Een daaruit resulterende voorlopige publicatie van de vinder: „Balthasar Huydecoper, een Hollandsch geleerde uit de 18e eeuw" (Amst. 1947, 52 blz. met portret) werd reeds in het Maandblad van 1947, blz. 29 aangekondigd. Het „Huydecoper-archief" heeft thans dienst gedaan als materiaal voor een biografie, onlangs door C. J. J. van Schaik als Utrechts proefschrift verdedigd. Huydecoper komt daarin naar voren in verband met familie- en vriendschapsrelatie, zijn maatschappelijke functies, als dichter van latijnse en nederlandse verzen en vooral als taalgeleerde. Van jongs af heeft Huydecoper

zich met de Muzen opgehouden. Het is in onze dagen moeilijk zich voor te stellen, dat een eerstejaars-student in de aula van de universiteit gelegenheid zou krijgen een van zijn gedichten bij een officiële gebeurtenis ten gehore te brengen. De eerstejaars Huydecoper, 18 jaar oud, droeg daar in 1713 een latijns gedicht, Pax Ultrajectina, voor, gewijd aan de zo juist gesloten Vrede van Utrecht! In hetzelfde jaar verscheen „Het Maarsseveensche Tempe" een verheerlijking van het familiegoed Goudesteyn. Later treedt de filoloog op de voorgrond. Zijn overvloedig geannoteerde uitgave van de Rijmkronijk van Melis Stoke (3 dln., 1772) kan beschouwd worden als het begin van het wetenschappelijk taalonderzoek in Nederland.

H. J. van der Wiel, Dukatons en halve dukatons van Utrecht. In: Jaarboek voor munt- en penningkunde 48 (1961), blz. 43–57. Met afb.

Overzicht van de ducations of zilveren rijders en de halve ducatons, geslagen op de provinciale munt van Utrecht 1659–1798. Aanduiding der onderscheiden typen en gegevens over de werkzaamheden der muntmeesters en stempelsnijders.

G. Duitemeyer, Het sociaal-achtergebleven gezin. Wageningen 1962, 239 blz., met portretten en afbeeldingen.

Met de ondertitel „Geschiedenis van het sociaal-achtergebleven gezin en van de arbeid, welke ten behoeve hiervan verricht werd in Nederland in 't algemeen (tot 1940) en door de Utrechtse Stichting Volkswoningen (tot heden) in 't bijzonder" heeft ds. Duitemeyer, directeur van genoemde Stichting, de inhoud van zijn boek nader aangeduid. Overigens acht hij de titel achtergebleven bij de inhoud, die „geen enkele aanspraak wil maken op historische volledigheid" en „ook in andere opzichten zich geen enkele wetenschappelijke pretentie wil aanmeten". Dat wil echter niet zeggen, dat waar de schr. overgaat tot de geschiedenis van de Utrechtse Stichting Volkswoningen (blz. 152–239), niet een duidelijk beeld zou getekend zijn van alles wat door deze Stichting voor de behuizing van a-sociale gezinnen, ontoelaatbare gezinnen, probleemgezinnen, sociaal-achtergebleven gezinnen of hoe men ze genoemd heeft of noemen wil, tot stand is gebracht. Om van de woontoestanden in het begin der 19de eeuw te Utrecht tot de tegenwoordige situatie der woningen aan de Kerkweg, het Houtplein, de Framboosstraat, het Anthonieplein en het nazorgcomplex in het Ondiep te komen, is veel toewijding, vooruitzien en besluitvaardigheid nodig geweest. Anders gezegd: van een Tehuis voor daklozen naar de, sedert 1930 zo genoemde Stichting voor het beheer en de exploitatie van volkswoningen, met alles wat daar aan sociale, hygiënische en andere visie's, maatregelen en ... moeilijkheden aan vast zat, is een lange, aanvankelijk tastend begane, later steeds meer doelbewust betreden weg geweest. Haast vergeten namen als die van wethouder G. C. B. van Dijk (1919–1923), wethouder A. H. Smulders (1923–1935) en opzichter Hazewinkel († 1937) worden terecht in de herinnering teruggeroepen om de grote verdiensten die zij voor de Stichting gehad hebben, waaraan zich van de nog levenden die van de heer en mevr. P. Linschoten als leiders der tehuizen en niet het minst van de wethouder van volkshuisvesting H. Ploeg Jr., die in 1938 Smulders als voorzitter van de Stichting opvolgde, met ere aansluiten. Niet voor niets heeft de schr. zijn werk aan wethouder Ploeg opgedragen bij zijn aftreden als voorzitter in 1962, samenvallend met het neerleggen van het wethouderschap.

BOEKAANKONDIGING

Dr. A. G. Weiler, dr. O. J. de Jong, prof. dr. L. J. Rogier, prof. dr. C. W. Mönnich, *Geschiedenis van de kerk in Nederland*. Aula-boeken, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

Meermalen hebben wij in dit blad gewag gemaakt van de verschijning van een Aula-boek, één van de pocketseries van uitgeverij Het Spectrum. Bovengenoemd boek is het honderdste deel in deze serie. Een gelukwens aan de uitgeverij over een blijkbaar zo geslaagde reeks, mag niet achterwege blijven. De bijzonderheid van dit boek over de kerkgeschiedenis van Nederland is voorts, dat het geschreven is door samenwerking van twee rooms-katholieke en twee protestantse geleerden. Wij kunnen daarop niet verder ingaan, maar het zal ieder toch wel deugd doen, dat bij zulk een delicaat onderwerp als de kerkgeschiedenis, welke immers door elke geloofsrichting op een eigen manier wordt geïnterpreteerd, een interkerkelijk team aan het werk is geweest.

Er gaat van dit boek aantrekkingskracht uit om de soms speelse manier waarop het werd geschreven. En voor wat de sector van Oud-Utrecht betreft, om de belangrijke plaats die de schrijvers hier — onopzettelijk overigens — toekennen aan Utrecht, als het gaat om de vaderlandse kerkhistorie. Het boek bevat wel een persoons- doch geen plaatsnamenregister. Ware dit wél zo, dan zou daarin voor Utrecht de meeste ruimte uitgetrokken moeten worden. Het begint op de eerste bladzijde al met het bisdom Utrecht, gesticht door Willibrord en het eindigt op de laatste pagina met de naam van de tegenwoordige aartsbisschop van Utrecht, kardinaal Alfrink. En wie het boek middenin opslaat, komt juist terecht bij de oprichting der nederlandse bisdommen in 1559, met Utrecht aan het hoofd.

Wil men ook de stad genoemd hebben bij andere kerkformaties dan zij gewezen op het hoofdstuk waarin het schisma van Utrecht wordt behandeld, als gevolg waarvan de oud-katholieke kerk ontstond; de betekenis van Utrecht is in de oud-katholieke kerk nog altijd groot, omdat hier de aartsbisschop resideert en de meeste parochies zijn.

Ook voor de reformatorische kerken was de stad belangrijk. Namen als Duifhuis, Voetius, Van Lodensteyn, Van Oosterzee en Beets, allen eenmaal predikant of professor in Utrecht, zeggen voldoende.

Dat men op de boekomslag een fragment van een oude kaart van Utrecht met zijn vele kerktorens afdrukte is daarom bij een boek als dit zeer zinvol.

de J.

KLEINE MEDEDELINGEN

UIT DE GESCHIEDENIS VAN MAASTRICHT

Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, dat dit jaar een eeuw zal bestaan, komt telkens voor de dag met waardevolle uitgaven. Zo verscheen zeer onlangs een omvangrijk boek (700 pagina's), getiteld „Miscellanea Trajectensia', Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, uitgegeven ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der stadsbibliotheek aldaar. Dit rijke boekwerk bevat meer dan vijfentwintig publicaties over uiteenlopende onderwerpen, die alle - min of meer - de stad Maastricht raken. Ook wie met de geschiedenis van Maastricht weinig op de hoogte is, en dat geldt helaas voor velen in westelijk Nederland, zal daarin iets van zijn gading vinden.

Zo heeft prof. dr. J. J. M. Timmers in deze „Miscellana" de iconografische betekenis van de befaamde „noodkist" der Servaaskerk uiteengezet. De restauratie van de noodkist was het laatste werk, door de edelsmederij Brom te Utrecht verricht. Men herinnert zich dat de kist vorig jaar na voltooiing van de herstelwerkzaamheden korte tijd in het Centraal Museum te Utrecht tentoongesteld is geweest.

Een andere bijdrage van wijder dan plaatselijk belang betreft een studie van prof. dr. W. Jappe Alberts over de maastrichtse „raadsverdragen" uit de middeleeuwen. Over de jubilerende stadsbibliotheek zelf schreef mr. drs. H. H. E. Wouters. De geschiedenis van de stad weerspiegelt zich in de bibliotheek. Door de tweeherigheid van Maastricht had men twee bibliothecarissen, een Luikse en een Staatse. Daaruit valt te verklaren dat de bibliotheek op theologisch gebied niet alleen werken bevat van de franse kanselredenaar bisschop Bossuet, maar evenzeer van de utrechtse calvinistische hoogleraar Voetius.

In de 18e eeuw deed men zijn boekaankopen o.a. bij Spruyt in Utrecht. Tegen het eind van die eeuw heeft een fanatiek Fransman, die als bibliothecaris was aangesteld alle oude boeken van de bibliotheek willen opruimen. Slechts door tussenkomst van Parijs zijn de drukken van vóór 1555 bewaard gebleven, hoewel niet in de bibliotheek zelf. Toen deze collectie in 1839 weer voor de dag kwam, is zij verdeeld onder de Koninklijke Bibliotheek en de universiteitsbibliotheken van Groningen en Utrecht. Vandaar dat de utrechtse universiteitsbibliotheek in haar verzameling incunabelen vele tientallen werken uit maastrichtse en andere limburgse kloosters bezit.

JAN DERKS EN WIJK C

Zeer abrupt is aan het leven van de 50-jarige mr. Jan Derks, oud-hoofdredacteur van De Tijd, op 8 januari jl. een eind gekomen. Hij was ook in Utrecht, waar hij gestudeerd had, een populaire figuur. Speciaal in Wijk C. Aan een gedachtenis-woord in De Tijd—Maasbode van Albert Welling, redacteur van dit blad en ook niet onbekend in deze oude stadswijk, ontlenen we het volgende fragment betreffende de periode van het hoofdredacteurschap van mr. Derks:

„Het zijn veelbewogen, uitputtende jaren geweest. De dag had begin noch einde. De krant was ons leven en als het de krant niet was, dan was het een of andere vorm van sociale activiteit waar hij ons met zijn onverbiddelijke dynamiek inhaalde. Wie van ons heeft niet toneel gespeeld, wie heeft niet leren regisseren, toneel schrijven, bedelen of vechten? Het werk van de zusters Augustinessen van St. Monica, waar hij met hart en ziel aan verknocht was, werd het werk van heel de redactie. In Utrecht, in wat er rest van het oude Wijk C, zal de verslagenheid groot zijn. Want daar was Derks wat hij eigenlijk wilde zijn: één met de mensen uit de kleine straatjes, van wie hij hield en voor wie hij meer gedaan heeft dan ooit is bekend geworden. Daar kon hij al zijn gaven combineren. Hij schreef verrukkelijk dwaas en ontroerend volkstoneel, hij regisseerde dansend en als het moest desnoods brullend. Daarna zaten we dan in een van die kleine kroegjes bij elkaar. Dan moest „Zwarte Riek" weer zingen en dan was Derks alles tegelijk en door elkaar: clown, rechter, pater familias en hoe gek het ook klinken moge: predikant die zijn gesprek met de Heer speelde als een middeleeuwse troubadour. Daags daarna was het weer de krant. De clown was weer baas en het was werken geblazen met alles, waarover we beschikten."

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 2 / FEBRUARI 1963

HET STATION DRIEBERGEN-ZEIST

Op 18 december 1962 heeft men het nieuwe stationsgebouw Driebergen–Zeist - ontwerp architect ir. K. van der Gaast - in gebruik genomen. Toen was het ruim honderdachttien jaar geleden dat het eerste station Driebergen als zodanig begon te functioneren.

Op 17 „Julij" 1844 toch werd de Rijnspoorweg van Amsterdam-W.P. naar Utrecht tot Driebergen doorgetrokken.

Reeds dertien jaar vroeger, in 1831, waren er al grote plannen geweest. Acht jaar vóór de eerste spoorlijn tussen Amsterdam en Haarlem in 1839 geopend werd was de luitenant-kolonel der artillerie W. A. Bake met het plan gekomen om een ijzeren spoorweg aan te leggen van Amsterdam over Amersfoort-Arnhem naar Keulen. Vele jaren is er een felle strijd gevoerd om dit plan. Ten slotte kwam het in gewijzigde vorm (Amsterdam-Utrecht-Arnhem) op 2 april 1838 als wetsontwerp van de regering in stemming, maar werd met 46 tegen 2 stemmen verworpen. Koning Willem I, die een groot voorstander was van het project, nam toen zelf het heft in handen. Precies vier weken later, op 30 april 1838 werd bij koninklijk besluit de aanleg van de spoorweg van Amsterdam over Utrecht naar Arnhem *bevolen* en wel onder directie van het departement van binnenlandse zaken. Tegelijk bepaalde de koning toen reeds dat er verlenging diende te komen tot „de Pruisische Grens" en een zijtak van Utrecht over Gouda naar Rotterdam (op 30 juli 1855 in exploitatie).

Koning Willem I nam dus persoonlijk het risico der onderneming, die hij voor de handel en het welzijn van zijn volk van zo uitzonderlijk groot belang achtte.

Met grote voortvarendheid is er gewerkt. Amper twee maanden na het koninklijk besluit werden de aardewerken tussen Amsterdam en Utrecht aanbesteed, én die over een lengte van negen kilometer

tussen Utrecht en Arnhem (preciezer: tussen de Arnhemse Bovenweg in Driebergen en de weg van Maarsbergen naar Woudenberg: de Maarnse dóórgraving).

Allerlei moeilijkheden met onteigeningen werkten echter remmend. Op 29 mei 1841 kwam er een wet tot regeling van deze onteigeningen tot stand en toen kon men in dat zelfde jaar beginnen met de aanleg van de aardenbaan tussen Utrecht en Driebergen, alsmede de bouw van een stenen directiekeet ten behoeve van de spooraanleg.

Volgens oude gegevens was het gebouw onderverdeeld in zes vertrekken en een gang en onder de linkerkant een kelder. Oppervlakte van het geheel ± 175 m². Deze directiekeet werd inwendig wat verbouwd, een toiletgebouw en één perron er aan toegevoegd en . . . men had het eerste stationsgebouw. De lijn was nog enkel spoor en 1.935 m. breed. Tussen 1854 en 1856 wordt dit versmald tot de huidige breedte: 1.435 m.[1]) Tevens wordt het dan dubbelspoor met als gevolg een tweede perron met overpad naar het eerste perron.

Aanvankelijk heette het station Driebergen, daarna: Zeist-Driebergen (1864) vervolgens weer: Driebergen (1904) en thans sinds 1948: Driebergen-Zeist.

In 1864 komt er een nieuw station. In het voorjaar wordt het gebouw met marquise aanbesteed. Noodzakelijk voor de bouw moet een tijdelijke wachtkamer met bureau worden gebouwd. Hiervoor maakt men gebruik van een paardenstal tussen het bestaande stationsgebouw en de straatweg. Hierna wordt het oude stationsgebouw afgebroken maar ten behoeve van de nieuwbouw blijven diverse gedeelten van funderingen en de kelder gespaard.

Het nieuwe station is een langgerekt gebouw (30 x 8.75 m²) gelijkvloers met een zolderruimte. In 1878 wordt grond van de gemeente Driebergen gekocht ter verbetering van het voorplein. De Nederlandsche Rijnspoorweg Maatschappij eindigt in 1890 haar bestaan. De exploitatie gaat over op de „Staatsspoorwegen" (S.S.). In 1893 wordt het emplacement verbreed en opgehoogd, sporen uitgebreid, bestaande perrons verbreed en verlengd en een verhoogde los- en laadplaats gemaakt. Een jaar later, 1894, komt de overdekte ijzeren luchtbrug tot stand, eerst met onoverdekte trappen, maar in 1895 worden ook deze overdekt. De brug heeft enkele generaties lang de

---

[1]) Deze spoorbreedte werd direct al in Pruisen gesteld als conditie voor de aansluiting van het nederlandse op het pruisische spoorwegnet, teneinde de overgang van de wagens mogelijk te maken. In nederland wenste men aan deze eis niet te voldoen, zodat de onderhandelingen werden afgebroken. Het zou nog tot 1851 duren eer er een regeling tussen Nederland en Pruisen tot stand kwam. Pruisen verbond zich daarbij om aan de „Köln-Minden-Spoorweg Maatschappij" de verplichting op te leggen om binnen drie jaar de lijn Oberhausen-Emmerik-grens aan te leggen. De Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij (N.R.S.) zou daartegenover binnen dezelfde termijn de lijn Arnhem-Zevenaar-grens met een spoorbreedte van 1.435 m bouwen en voor spoorversmalling op de bestaande spoorweg Amsterdam-Utrecht-Arnhem, die niet langer tegengehouden kon worden, een rijksbijdrage van *f* 1.000.000,– ontvangen. En zo kon dan op 15 februari 1856 het gedeelte Arnhem-Zevenaar-grens worden opengesteld, terwijl de baanvakken vanaf Amsterdam eveneens dubbel spoor gekregen hadden.

„Gezigt op het logement Dennenoord (A. Cobus) en op het station van den Rijnspoorweg Driebergen en Zeist, 2½ uur afstand van Utrecht" (1844–1864)

(détail steendruk van Lutgers ± 1860)

mensen over de spoorlijnen gevoerd zij 't ook, dat hij door zijn hoogte hartkwalen in de hand werkte . . .

In dat zelfde jaar komen ook de goederenloods en het gebouwtje voor de posterijen gereed.

Op 18 april 1899 heeft de aanbesteding van de verbouw van het station plaats. De bestaande woning van de stationschef, wordt verbouwd tot wachtkamer 3e klas en een bergplaats. Een gedeelte van het gebouw wordt met een verdieping verhoogd als woning voor de stationschef, waardoor het hoofdgebouw de gestalte krijgt, die zich tot 1962 zou handhaven. In 1900 komt er een ijzeren overkapping op het tweede perron. In dat zelfde jaar werd er een nieuwe uitgang gebouwd in geel en rood hardgebakken schoonmetselwerk. Dit poortachtig bouwsel riep herinneringen op aan de stenen bouwdozen, waarmee de jeugd uit die dagen zich vermaakte. Op 1 januari 1938 gaat de spoorweg in eigendom over aan de „N.V. Nederlandsche Spoorwegen". Hoe in 1960 het noordelijk toegangsgebouw voor reizigers uit de richting Zeist in gebruik werd genomen, ligt ieder nog vers in 't geheugen, evenals dit met de tunnel het geval was.

Was in het midden van de 19e eeuw het logement „Dennenoord" van de heer A. Cobus de dichtst bijzijnde gelegenheid tot verpozing, later toen dit hotel verbouwd werd tot een particuliere woning en omgedoopt in „Rozenvilla", verrees aan de Zeisterzijde een hotel

„Woud en Bergoord" geheten, waarvan de heer W. Schols jr. [2]) eigenaar was. In de bijbehorende tuin stonden prachtige bomen o.a. een treurbeuk, die als een pergola een grote ronde bank overschaduwde, en waaronder de jeugd limonade uit kogelflesjes dronk. Deze treurbeuk is, tezamen met een kastanjeboom gespaard gebleven, en zij sieren thans nog het stationsplein aan de Zeisterzijde.

Toen in 1844 het eerste station in gebruik kwam schreef „De Stoompost", een orgaan van de spoorwegen(?) het volgende schone proza:

OPENING VAN DE DIENST OP DEN RIJN-SPOORWEG
TOT NABIJ DRIEBERGEN

Op Woensdag den 17 dezer, is het gedeelte van den Rijn-Spoorweg van Utrecht naar Driebergen voor het publiek opengesteld geworden, en is aldaar de van Amsterdam eerst vertrekkende trein ten behoorlijken en vooraf bepaalden ure met de gewone regelmatigheid, tot groote eer van den kundigen Ingenieur-Directeur, den Heer van der Kun, op den Rijn-Spoorweg ingevoerd, aldaar aangekomen. Zoo wij ons wel herinneren was deze trein slechts uit vier rijtuigen te zamen gesteld en het getal der vervoerde passagiers naar dit nieuwe station betrekkelijk gering; hetzelve bestond meerendeels uit nieuwsgierigen, welke door het schoone weder uitgelokt, eenen wandelrid hadden voorgenomen, en in het heerlijke, nevens het station gelegene hotel van den Heer Kobus, eene wezenlijke uitspanning vonden. Genoemde kastelein, die er steeds op uit is, om het aanzienlijke gezelschap, dat ten zijnen huize verkeert, op eene aangename wijze te onthalen, had zorg gedragen voor een alleszins doelmatige harmonie-muzijk, welke met de aan de plaats voegende deftigheid, en zonder het minste opzien te baren, tot groot genoegen der aanhoorders hare liefelijke toonen (bij verpoozing) deed klinken, in treffende tegenstelling met zekere saturnalia, die, tot groote ergernis van alle weldenkenden, bij iedere verlenging van den Hollandschen Spoorweg zijn opgemerkt geworden, niet dat wij daarmede de administratie van den Hollandschen Spoorweg zouden kunnen betichten, die daarvan trouwens een afkeer, edoch, als met de politie niets gemeens hebbende, ook geene bevoegdheid heeft, om bespottelijke maskeraden te keer te gaan, maar die, integendeel, met leede oogen heeft moeten aanzien, hoe eene in liverei gekleede bende, door geestrijk vocht beneveld, de reizigers bij iederen aankomenden of vertrekkenden trein tot walging toe, door hare valsche toonen en onbetamelijk gedrag verveelde.

Gewis zeer aangenaam zoude het voor ons zijn, bij aldien wij ons tot de vermelding dezer opening mogten bepalen; dan hoezeer moest het ons bevreemden, ook bij deze weder een nieuw bewijs te erlangen van de gebrekkige en den vooruitgang tegenwerkende bepalingen, op de openbare middelen van vervoer drukkende. Met welke bedoeling is dit gedeelte van den Rijn-Spoorweg geopend? Immers niet om aan de weinige uitverkorenen in den lande, bij wien het op geen goudstuk aankomt, het middel te verschaffen, om eenige besparingen of hun

---

2) Deze vestigt zich er in 1882 en koopt in 1885 van Wilhelmina van Eck, weduwe van Willem Nicolaas van Woudenberg er grond bij als „plaisiertuin" en „terrein van vermaak". In 1911 wordt het verkocht aan de hotelhouder Koenraad Stolberg. Deze verkoopt het in 1913 aan de wijnhandelaar Hendrik W. J. Roijaards, die het op zijn beurt in hetzelfde jaar verkoopt aan Joh. Dijckmeester, zonder beroep. In 1919 wordt het aangekocht door de Ooster Stoomtram Maatschappij, die het in 1927 overdoet aan de Nederlandsche Buurtspoorwegen Maatschappij. Deze laat de gebouwen in 1929 afbreken. Sinds 1933 is het in het bezit van de Nederlandse Spoorwegen, die er in 1960 het plein en de stationsgebouwen aan de Zeisterzijde op aanleggen.

Het nog aan te leggen plein aan de zijde van Driebergen-Rijsenburg is geprojecteerd op de plaats van het voormalige logement Dennenoord van de heer Cobus.

Station Driebergen-Zeist, 1864—1962

Foto augustus 1959

het levensgenot beter koop te maken, maar wel, om aan den handel, die levensbron van ons bestaan, de voordeelige uitkomsten te verzekeren van eene uitvinding, welke, naar waarde begrepen en in gang gebragt, tot voordeel van het algemeen noodwendig moet medewerken.

Dit aangenomen, heeft het ons bevreemd te ontwaren dat dit belang bij deze opening is over het hoofd gezien, en dat er geene gelegenheid bestond voor de in handels-betrekking uitgaande reizigers, om van Driebergen verder voort te reizen. Wel hebben wij aldaar aangetroffen eene zeer prachtige en naar den nieuwen smaak gebouwde diligence van de Heeren Jonker en Co., bestemd om in de dienst naar Zutphen te voorzien, maar dit rijtuig scheen aldaar slechts tot bezigtiging gesteld te zijn, en niet om dadelijk tot vervoer te worden gebezigd. Hierbij dient men te weten dat het Station, op ruim vijf en twintig minuten gaans van laatstgenoemd dorp verwijderd, ter plaats is opgeslagen waar de Spoorweg den straatweg kruist en men van die plek even zoo spoedig naar Zeist als naar Driebergen zich kan begeven, met andere woorden gezegd, hetzelve ligt ongeveer ter halver wege tusschen Zeist en Driebergen, terwijl men in de communicatie tot gemelde twee zeer bezochte vlekken noch door Omnibussen noch door eenig ander middel van vervoer heeft gemeend te moeten voorzien.

Allen die dus met een ander doel dan om zich in de schoone omstreken te verlustigen, daar henen gingen, zijn bitter te leur gesteld geworden, en hebben ruim twee en een half uur moeten wachten, voor dat zij van de eerste van Utrecht afkomende diligence hebben kunnen gebruik maken, om hunne welligt zeer dringende reis te vervolgen; terwijl zij daarenboven het gevaar liepen, om, wanneer de diligence onverhoopt bezet mogt zijn ('t welk hier inderdaad het geval was), hunne reis bovendien nog drie uren te moeten vertragen, of genoodzaakt te zijn den afstand tot de plaats hunner bestemming te voet af te leggen. Al dadelijk doet zich hier een groot verschil in denkwijze op, tusschen de administra-

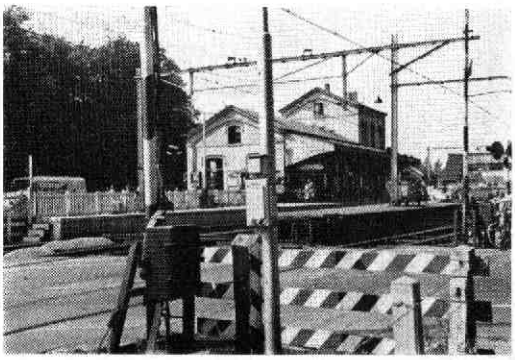

Station Driebergen-Zeist, augustus 1959

tie van den Hollandschen en die van den Rijn-Spoorweg; de eerste, eene particuliere onderneming, heeft de noodzakelijkheid tot daarstelling van tot den Spoorweg aansluitende middelen van vervoer gevoeld, en daarin op eene zeer doelmatige wijze, zelfs met eene geringe opoffering, niet door de maatschappij zelve, maar door eenige harer leden in het bijzonder gedaan, voorzien, en de ondervinding heeft geleerd, dat, zoo doende, de raad in het welbegrepen belang der Maatschappij heeft gehandeld. De Directie van den Rijn-Spoorweg daarentegen schijnt een ander denkbeeld te hebben, en geeft in menig opzigt blijken de Spaansche magtspreuk *Jo el Reij* te erkennen; van daar de weinige overeenstemming tusschen dezen spoorweg en de overige middelen van vervoer. Ofschoon voor Gouvernements rekening geëxploiteerd wordende, behoorde men nimmer uit het oog te verliezen, dat men juist om deze reden zoo veel te meer regt heeft, om van dezelve medewerking in stede van tegenwerking te verwachten; dat de Directie vooral het voorbeeld geve, om het reglement op de openbare middelen van vervoer na te leven, en geene dienstverandering in te voeren, zonder daarvan, in overeenstemming met de bevoegde autoriteit, de tijdige en herhaalde aankondiging vooraf gedaan te hebben, opdat daardoor het publiek niet worde te leur gesteld en menige ondernemer van de daarop corresponderende postwagens, wier belangen reeds zoo zeer gekwetst zijn, zoo als thans weder het geval is, aan onvermijdelijke verliezen worden blootgesteld; ten slotte dat men nimmer vergete, dat, alhoewel door het Gouvernement geadministreerd, de tot den aanleg benoodigd geweest zijnde gelden, door particulieren zijn bijeen gebragt, en, redelijker wijze gesproken, men aan hen, gelijk als bij particuliere directien plaats heeft, rekenschap van daden verschuldigd is.

Tot zover de philippica van „De Stoompost" van Zondag 21 juli 1844. Dat ook andere tijdschriften wel eens aandacht schonken aan het nieuwe vervoermiddel bleek o.a. uit een artikeltje in de, in 1868 opgerichte Katholieke Illustratie. In de jaargang van 1875 begint de toenmalige hoofdredacteur H. A. Banning een beschrijving over het dorp Rijsenburg aldus:

De Utrechtenaren, die toch in menig opzicht reeds bevoorrecht zijn, hebben elk ogenblik gelegenheid zich niet slechts te Zeist maar ook te Driebergen en Rijsenburg te gaan vermeien onder het heerlijkste lommer, dewijl het station betrekkelijk zeer dicht in de nabijheid ligt. De directie van de Rijnspoorweg-maatschappij zorgt zelfs, dat des zomers een speciale trein tusschen de hoofdstad van het Sticht en het naaste station loopt, om de deftige lui gelegenheid te schenken in een dier dorpen zich aan den nectar der Chineezen te vergasten. Deze trein wordt daarom ook zeer eigenaardig de thee-trein genoemd . . .

In de loop der jaren is het recreatieve karakter van de spoorwegen in het algemeen en dat van het onderhavige station in het bijzonder wel op grote schaal aangevuld tot een zakelijke aangelegenheid. In de twintigste eeuw kwam het forensen-leven in zwang, terwijl ook de schooljeugd een – soms wel luidruchtig – gebruik van de trein ging maken.

In de eerste decennia van deze eeuw was de aanvoer per équipage naar de trein van half negen en de terugkeer zo omstreeks zes uur à half zeven een genot voor het oog. Coupé's en landauers, dogcars en victoria's, bespannen met een keur van edele paarden zag men zich voortreppen onder het lommerrijk geboomte, naar- of van het station.

Ook de openbare vervoermiddelen gaven in de loop der jaren een grote verscheidenheid te zien. De Ooster Stoomtram Maatschappij begon in 1882 met een paardentram van station Driebergen via Rij-

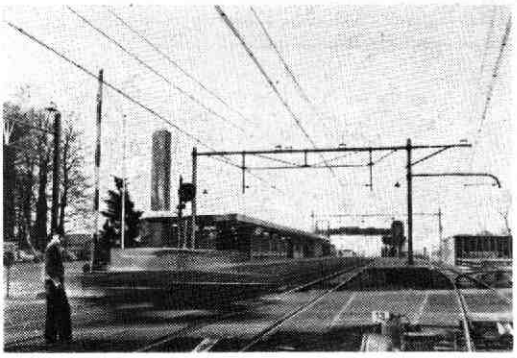

Het nieuwe station Driebergen-Zeist, eind december 1962 met de gedeeltelijke reeds afgebroken oude luchtbrug op de achtergrond

senburg naar Doorn, naast een „de rijtuigpaarden verschrikkende" stoomtram in 1883. De paardentractie werd in 1905 opgeheven maar van het station naar Zeist nog gehandhaafd tot 1911.

De stoomtram werd zeer gevaarlijk geacht, daarom moest in het begin de stoker met een rode vlag vóór de tram uitlopen, tot de bebouwde kom gepasseerd was. De stoomtractie werd in 1911 vervangen door de benzino-electrische locomotieven tot men in 1924 overging op geheel electrische. Sinds 1927 was de „Oosterstoomtram Maatschappij" (O.S.M.) opgeheven en de exploitatie in eigendom overgegaan bij de „Nederlandsche Buurtspoorwegen Maatschappij" (N.B.M.). Op 2 mei 1949 kwam ook aan de electrische tractie een einde. De gehele tram werd opgeheven en de rails opgebroken (1951). De autobussen hadden het pleit gewonnen.

Gedeelten van hetgeen hierboven beschreven werd is te zien geweest op een kleine historische tentoonstelling, welke ik, in samenwerking met het Spoorweg Museum te Utrecht, in een van de lokaliteiten van het nieuwe station heb mogen inrichten ter gelegenheid van de opening.

Voor verschillende gegevens breng ik hier dank aan de directrice van het Museum mejuffrouw Asselberghs en de heer Markenhof.

Wim Harzing.

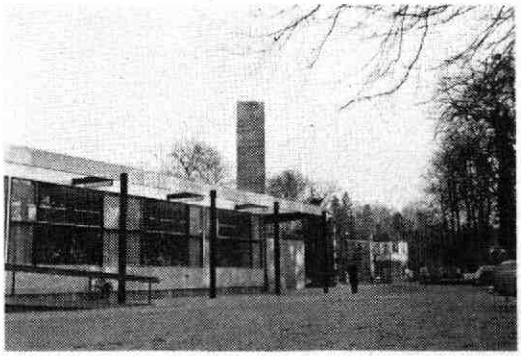

Het nieuwe station Driebergen-Zeist, eind december 1962

Verrassend is het bij historisch onderzoek te bemerken, hoe de grote en algemene geschiedenis vaak haar neerslag vindt in de kleine geschiedenis van een dorp of streek, die dan als een seismograaf de fijnste trillingen optekent, veroorzaakt door de grote gebeurtenissen elders.

Dat blijkt weer uit de geschiedenis van het hergraven van de Grift, een water tussen Veenendaal en de Grebbe, dat bisschop David van Bourgondië tussen 1473 en 1481 liet graven. „Dese Grifte van Bisschop David is met verloop van crych ende oirloge tusschen die Geldersche ende Stichtsche verlant" zegt een oude instructie.[1]) Het *ladiken* d.i. het wegnemen van de *ladik,* de waterzuring, in ruimere betekenis het verwijderen van de waterplanten, was namelijk langzamerhand achterwege gebleven.

Bij het octrooi dat Karel V in 1545 aan de geërfden verleende,[2]) werd bepaald dat de Oude Grift in 1547 „gerepareert ende geruijmpt" en de Nieuwe Grift, d.w.z. de verlengingen binen zeven jaren voltooid moest zijn, namelijk vóór Martini in de winter, dat is vóór 11 november 1551. Maar zie: op 16 maart van dat jaar richtten de aannemers Jan Roeck en de zijnen een „memorie van beswaringen" [3]) tot de hoofden der geërfden of eigenaars, waarin zij schreven niet klaar te kunnen komen binnen het gestelde tijdsbestek. Er rest nog maar één zomer. Bovendien zullen zij zich daarna nog aan de nazorg moeten wijden om de Grift te verdiepen en te verbreden. Zij klagen voorts dat zij hun turf niet langs het water kunnen zetten, want de andere geërfden zullen voor de hunne ook plaats eisen, zodat zij verplicht zullen zijn hun turf „ten hoogen moeten spreyen, daertoe sij cruyders ende haeckers ende oock offdragers int scheepen sullen te meer moeten hebben". „Twelck al commen zouden tot merckelicke groote costen der aenneemers". Terwijl zij nog bezig zullen zijn aan waterwerken, wegen en dijken, zullen anderen hun turf reeds uitvoeren. De zoutketen in Zeeland behoeven veel brandstof, maar de aannemers, ook „lidtmaet" zijnde, zullen niet kunnen leveren. Integendeel, zij zullen méér arbeiders in dienst moeten nemen en betalen. Ieder zal zich haasten zijn turf in te schepen en te verkopen, maar als zij eindelijk de hunne kunnen aanbieden, zal de prijs gedaald zijn. Ootmoedig verzoeken zij uitstel.

Vrede met de Schotten

Dan schrijven zij iets opmerkelijks: dat er „oeck pays mitten Schotten" zou zijn. Wat bedoelen zij daarmee? Slaan wij deel V van Jan Wa-

---

1) Archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen te Veenendaal no. 130 fo. 1. Verder aangehaald met A.V.

2) Ib. no. 79 copie. Ook in Van de Waters Groot Placaatboek van Utrecht, aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810. Tweede deel no. 35.

3) A.V. no. 81.

genaars Vaderlandsche historie op, dat het tijdperk van 1529 tot 1555 behandelt, dan vinden wij het antwoord. In 1544 hadden de Nederlanders een handelsverdrag met Hendrik VIII van Engeland gesloten. Engeland was toen in oorlog met Schotland. „Eenige Schotsche schepen, op de Engelschen gekruist en eenigen buit behaald hebbende, waren, met den zelven, te Veere ingeloopen". Kort daarop beroofden zij enige Antwerpse schepen. De gehele schotse vloot werd daarom met al het scheepsvolk te Veere in beslag genomen. „Doch in Lentemaand vonden eenige Schotsche Bootsgezellen gelegenheid, om uit de hegtenis te ontvlugten, zig meester te maaken van een Engelsch Schip, dat in de Haven lag, met welk zy naar Schotland zeilden". Karel V beschouwde dit als schending van zijn grondgebied en gelastte de schotse goederen te Veere in beslag te nemen en te verkopen ter schadeloosstelling van de engelse eigenaar.

Het bleef niet hierbij. In mei 1544 werden de Schotten tot vijanden verklaard en alle handel met hen verboden. Sedert dien deden zowel Schotten als Nederlanders elkaar zoveel mogelijk afbreuk.

Ter beëindiging van de vijandelijkheden en zeeschuimerijen begonnen het volgend jaar onderhandelingen. Er werd een bestand gesloten, volgens hetwelk men op wederzijdse paspoorten vrij zou mogen varen en vissen, een verademing voor de hollandse en zeeuwse kooplui en vissers. Maar in september 1545 schonden de Schotten dit bestand „eenen Waterlandschen schipper overvallende en losgeld afpersende". Van toen af vernieuwden zij de vijandelijkheden tegen de Hollanders en Zeeuwen.

Wéér kwam men tot onderhandeling. Guillaume le Normand, die Gerrit Klaaszoon verving, en Mattheus Strik waren onze woordvoerders in Schotland. De Schotten beloofden opnieuw het bestand te zullen nakomen, maar wederom braken zij hun woord, zodat de oorlog voortduurde tot groot nadeel van onze handel en visserij. Telkens werden onze schepen door de vijand genomen.

Toen dat in de zomer van 1549 weer gebeurde, riep Karel V vertegenwoordigers der steden Dordrecht, Delft, Amsterdam en Gouda in oktober te Den Haag bijeen om middelen te beramen aan die zeeroverij een eind te maken. Hij wilde 24 of 25 oorlogsschepen uitrusten. Om de kosten hiervan te dekken, wenste hij nieuwe impost op de wijnen te heffen: vijf stuivers per aam, d.i. ongeveer 155 liter. Dordrecht dat veel handel dreef in rijnse wijnen, voelde weinig voor het plan. Tenslotte kwam men overeen vijf stuivers te heffen op de rijnse wijn, iets minder op de andere onder beding „dat de Fransche Wijnen vryelyk herwaards gebragt zouden mogen worden". Van het uitrusten der oorlogsschepen kwam niet veel terecht: in 1550 staken er maar acht in zee.

Op 26 maart 1550 sloten Frankrijk en Engeland vrede, maar Schotten en Hollanders bleven elkaar bestoken. Daarom werd onze schippers bevolen niet in zee te gaan zonder geschut en manschappen. De acht oorlogsschepen brachten menige buit in Zeeland aan wal. De

vissers moesten echter een belasting van twintig stuivers op iedere last haring betalen, waarin zij wel moesten berusten, wilden zij hun haringvaart niet verboden zien.

Eindelijk werden Nederlanders en Schotten de oorlog moe. In juli 1550 sloten zij een wapenstilstand. De Schotten zonden Thomas Erstin als afgevaardigde. De landvoogdes Maria van Hongarije, Karels zuster, benoemde Lodewijk van Vlaanderen, oud-stadhouder van Holland, Joan van St. Maurits, president in de raad van state en Viglius, president van de geheime raad, als afgevaardigden. Te Binch in Henegouwen werd op 14 december 1550 de vrede gesloten. „De schade, welke men elkanderen hadt aangedaan, werdt, wederzijds, vereffend gerekend"! Beide partijen beloofden elkaar „onbepaalde hulp" bij een vijandelijke aanval. Op 1 april 1551 werd de vrede te Augsburg door Karel bekrachtigd.

Zoutzieden

De zee was weer vrij! De handel begon te herleven, de visserij te herbloeien. Het kaken van de haring – en ook het pekelen van de boter – eisten zulk een hoeveelheid zout, dat de spaanse en franse schepen aan de vraag niet konden voldoen. De Hollanders en Zeeuwen gingen het zelf in de zuidelijke landen halen in de havens van Brouage en Rochelle, van Santa Maria en San Lucar. In 1475 hadden Hoorn en Enkhuizen een vloot van zeventig met zout bevrachte schepen op zee.[4])

Zóveel zout was nodig, dat de Zeeuwen er zelfs toe overgingen het uit de grond te halen, het beruchte *darinc delven*.[5]) Zij dolven de darink, zouthoudend veen uit het atlanticum, en verbrandden het in de „selbranderijen". De as werd met zeewater begoten en deze pekel in pannen uitgedampt gaf dan „uit sich schoon wit ende blinckendt soudt; hetwelcke zel ofte zelsoudt ghenomt wierde; ende wierde gheen ander soudt door gheheel Nederlandt gebruyckt". Het was nog beter dan het grove baaizout uit Frankrijk.[6])

Het ruwe zout moest gezoden worden in de talloze ziederijen, gelegen nabij vissersplaatsen, vooral in Zeeland, die na de vrede van 1550 hun productie hoog opvoerden. De pannemannen of zoutzieders behoefden massale hoeveelheden turf voor hun bedrijf.

Vandaar dat de Veenendalers klaagden: „Die soutkeetelen in Zeelant zullen groote neeringe hebben, overmits die pays mitten Schotten gemaect, tot welcke soutkeetelen groote meenichten van teurffve gebruyckt weerdt, welcke prouffijt de aenneemers sullen moeten ontbeeren.[7])

Zo weerspiegelde la petite histoire van de veenderij langs de Grift de grote gebeurtenissen elders. *D. Philips.*

---

4) R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588–1598, Den Haag 1924[8], blz. 205.
5) Jan en Annie Romein, De lage landen bij de zee, Utrecht 1949[3], blz. 33, 34.
6) J. de Rek, Van hunebed tot Hanzestad, Baarn z.j. blz. 397.
7) A.V. no. 81 fo. 2.

BOEKAANKONDIGING

Kastelen in Nederland. Borgen, havezathen, ridderhofsteden, staten, stinsen, enz. Uitg. Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond A.N.W.B., 6e druk.

Een verbazend handig boekje, ons totnogtoe onbekend, willen we hier graag signaleren om daarmee ook anderen van dienst te zijn. In alfabetische volgorde wordt opsomming gegeven van de plaatsen in Nederland waar kastelen zijn gevestigd. Het begrip kasteel is blijkens de ondertitel ruim genomen. Men komt niet alleen te weten waar kastelen liggen, ook de mogelijkheden tot bezichtiging en de namen der eigenaars staan genoemd. Bij de belangrijkste kastelen is een plattegrond getekend. Ook voor wie geen gelegenheid heeft te gaan kijken, is dit boekje een aardig bezit. De aantekeningen betreffende de bouw en de lotgevallen der kastelen zal ieder met interesse lezen. Men komt voor de zoveelste maal tot de constatering dat de provincie Utrecht wel zeer rijk aan kastelen is.

Kl. Sierksma, *Nederlands vlaggenboek.* Prisma-boeken, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

Ook in dit boekje gaat het om een opsomming. Maar alweer: een zeer interessante; die bovendien een materie betreft, waarin slechts weinigen thuis zijn. Onze nationale driekleur, de provincievlaggen maar ook alle gemeentevlaggen, voor zover aanwezig, worden beschreven. Er staan afbeeldingen bij, doch niet in kleuren, anders zou de uitgave zeer kostbaar geweest zijn.

Met de term opsomming zou men op een dwaalspoor kunnen komen en denken aan een lange lijst. Die lijst staat er in, maar daarnaast bevat het boekje massa's gegevens over geschiedenis en gebruik van de vlag. De laatste jaren is het aantal vlaggen sterk toegenomen. Vaak was het een kwestie van wederinvoering.

Er staan leuke bijzonderheden in. Breukelen b.v. heeft geen officiële vlag maar maakt gebruik van de vlag van Nijenrode. Ook Rhenen heeft geen officiële vlag. De in gebruik zijnde vlag wijkt enigs zins af van de vlag die men zou moeten hebben. Ook Jutphaas voert geen officiële vlag. Maar dat is altijd nog beter dan in 't geheel geen vlag, zoals o.a. genoteerd staat bij Kockengen, Loenen, Loosdrecht, Linschoten, Montfoort, Benschop, Bunnik, Driebergen, Houten, Baarn, Hoogland. Van Leusden, Mijdrecht en Wilnis wordt medegedeeld dat men daar werkt aan de instelling van een vlag. *de J.*

JAARVERGADERING OUD-UTRECHT

De jaarvergadering van de vereniging Oud-Utrecht wordt gehouden op vrijdag 22 maart 's avonds half acht. Wilt u deze datum alvast noteren? Nadere mededelingen volgen in het maartnummer van dit blad.

Dr. J. F. VAN BEECK CALKOEN

In het vorige nummer van Oud-Utrecht hebben wij herinnerd aan de oprichting der vereniging in 1923. Daarbij zijn de namen der oprichters genoemd met de mededeling dat zij allen waren overleden. Dit blijkt gelukkig niet zo te zijn. Eén hunner, dr. J. F. van Beeck Calkoen, is nog in leven. Wij hebben hem verward met een naamgenoot en bleven op dit dwaalspoor omdat de heer Van Beeck Calkoen reeds vele jaren geen lid meer van de vereniging is. Deze medeoprichter van Oud-Utrecht, thans 82 jaar oud, woont sinds lang te Arnhem.

de J.

PAGINERING JANUARINUMMER

Door een misverstand ter drukkerij is in het januarinummer van Oud-Utrecht de nummering der pagina's voortgezet, terwijl dit het eerste nummer van een nieuwe jaargang was. Aan degenen die het blad bewaren, wordt geadviseerd de pagina's 121 tot en met 132 zelf over te nummeren van 1 tot en met 12. Want deze nummering wordt aangehouden in het register dat over de jaargang 1963 zal verschijnen.

KLEINE MEDEDELING

ANNA MARIA VAN SCHURMAN

Het Universiteitsmuseum te Utrecht heeft een olieverfportret van Anna Maria van Schurman verworven. Het werd met steun van het universiteitsfonds in Engeland gekocht. Het Universiteitsmuseum bewaart reeds verscheidene herinneringen aan Anna Maria, de eerste studente aan de utrechtse universiteit. Zij leefde van 1607 tot 1678 en was een bijzondere, uitzonderlijk begaafde, vrouw. Alleen haar talenkennis al: italiaans, engels, syrisch, perzisch en andere oosterse talen verstond ze; duits, frans en latijn sprak en schreef ze. De bijbel las ze in oorspronkelijke talen. Anna Maria van Schurman was een trouw bezoekster van de colleges en colloquia van de hoogleraar in de theologie G. Voetius. Speciaal voor haar was in het groot auditorium een „loge grillée" aangebracht, waar ze - aan het oog van de mannelijke studenten onttrokken - de colleges kon volgen.

Erg veel waardering voor de ijverige, ambitieuze en talentvolle studente had men toendertijd niet. Dat een vrouw aan de universiteit studeerde was maar wat gek. Had iemand kritiek, dan zei Anna Maria: „Op de renbaan van de wijsheid staat het ieder vrij zich in te spannen". Dergelijke dichterlijke uitspraken waren haar niet vreemd, ze maakte dan ook gedichten. Bijvoorbeeld ter gelegenheid van de opening van de utrechtse universiteit in 1636.

Nog steeds herinnert een gevelsteen in een van de huizen Achter de Dom, dicht bij de Voetiusstraat, aan deze studente, die het grootste deel van haar leven in Utrecht doorbracht. De steen draagt het opschrift: „Hier woonde Anna Maria van Schurman".

Toen ze 57 jaar was werd ze volgelinge van de labadisten, een strenge godsdienstige secte. Alle zaken, die naar „den ijdelen en wereldschen geest rieken" keerde zij de rug toe. Ook bemoeide zij zich niet meer met haar vrienden Richelieu en Descartes, die haar „'t wonder van de eeuw" en „'t licht der lichten" noemden.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 3 / MAART 1963

LEDENVERGADERING VAN OUD-UTRECHT

Het bestuur van de vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit tot bijwoning van de jaarlijkse ledenvergadering op vrijdag 22 maart a.s. om half acht in het Kunsthistorisch Instituut, Drift 25, te Utrecht.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 9 maart 1962.
3. Jaarverslag van de secretaris over 1962.
4. Rekening en verantwoording van de penningmeester over 1962 met verslag van de kascommissie.
5. Verkiezing van bestuursleden wegens periodiek aftreden van de heren drs. M. N. Acket, mr. J. W. C. van Campen en J. W. van Woensel Kooy, welke zich alle herkiesbaar stellen. Namen van eventuele andere candidaten kunnen vóór 15 maart schriftelijk worden opgegeven aan de secretaris.
6. Verkiezing lid kascommissie; aftredend is mr. T. Olthoff.
7. Bespreking plannen komend seizoen en mededelingen van het bestuur. Een voorstel tot verhoging van de contributie per 1 januari 1964 zal ter sprake worden gebracht.
8. Rondvraag.
9. Sluiting.

Na afloop van deze vergadering - te ongeveer half 9 - volgt een voordracht door dr. J. E. A. L. Struick, getiteld „Een vergeten oorlog (Holland-Utrecht 1481–1483)".

Namens het bestuur,

Ir. J. D. M. Bardet, voorzitter.

Ir. C. L. Temminck Groll, secretaris.

Omstreeks het midden van de 18e eeuw besloten verschillende rhenense gilden tot meerdere glorie van zichzelf en hun boden, zilveren „tekens" te laten maken.

Het is nogal een irriterende geschiedenis met die gilden, de stukken, die in het rhenense gemeentearchief van hen bewaard zijn, vertellen precies genoeg om ons nieuwsgierig te maken naar hun vroegere lotgevallen.

Het kleermakersgilde wordt, naar het schijnt, in 1604 opnieuw opgericht, de magistraat geeft hen in dat jaar althans een nieuwe ordinantie, waarin verwezen wordt naar 1514.[1])

De „kramers", ofwel de kleinhandelaren, proberen in hetzelfde jaar tot (her?)oprichting van een gilde te komen, maar zij krijgen pas in 1641 hun gildebrief.[2]) Bij de schippers duurt het van 1605 tot 1613, maar in 1650 krijgen zij alweer een nieuwe verordening.[3]) Van de schoenmakers bevindt zich in het archief geen enkel stuk, ouder dan hun gildebrief van 1761 [4]) en met de timmerlieden is het nog erger gesteld. Hun rekeningen beginnen in 1761, maar een gildebrief is van hen niet bewaard gebleven.[5])

Het is ons overigens deze keer niet begonnen om brieven en rekeningen, maar om de zilveren bodetekens, waaraan de rhenense ambachtslieden opeens behoefte schijnen te gevoelen.

Het eerst doet dit verschijnsel zich voor bij de timmerlieden. In hetzelfde jaar waarin hun rekeningen beginnen, 1761, laten ze een sieraad voor hun bode maken.[6]) Helaas is niet bekend aan wie ze de opdracht verleend hebben, want het teken draagt geen enkel merk. Nu had de zilversmid in kwestie ook niet veel reden om bijzonder trots te zijn op zijn product, want het is een nogal grof geval geworden, dat wel heel duidelijk toont, uit de werkplaats van een plattelandszilversmid te zijn gekomen. Een bijl en een driehoek, aan elkaar verbonden door twee ringen en een kettinkje, alles gedekt door een, ook nogal grove, kroon, waaronder B C B.

De kramers, die in 1762 het voorbeeld van de timmerlieden volgen, krijgen iets veel mooiers. Hun bodeteken is een zilveren schildje, tien centimeter hoog, waarin gegraveerd een afbeelding van Sint Nicolaas in een heuvelachtig landschap. Erboven in een cartouche „Kremers-gilt", er onder: „J. Santbrink Gildemester Anno 1762" Boven de cartouche komt uit een wolk een hand, die een weegschaal houdt. Helaas is ook dit schildje niet gemerkt.

---

1) Gem. archief Rhenen, inv. no. 111a.
2) Gem. archief Rhenen, inv. no. 111b.
3) Gem. archief Rhenen, inv. no. 111c.
4) Gem. archief Rhenen, inv. no. 111e.
5) Gem. archief Rhenen, inv. no. 111f.
6) Alle hier besproken „tekens" bevinden zich in het Streekmuseum te Rhenen.

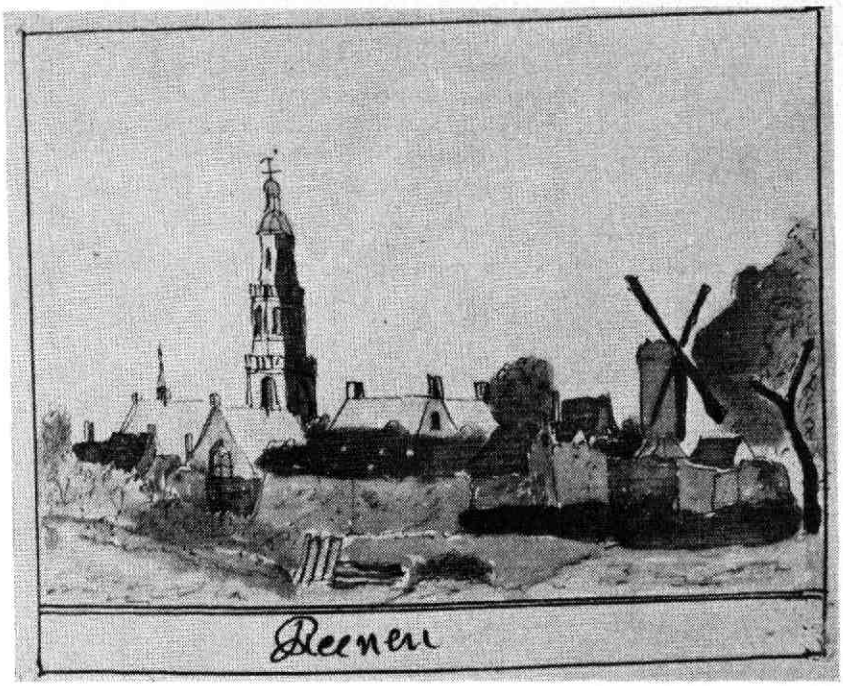

Gezicht op Rhenen
Naar een gravure van Andries Schoemaker, ± 1685.

Gelukkiger zijn we ten aanzien van de tekens van de kleermakers- en schoenmakersgilden, die beiden dateren uit 1765 en vrijwel gelijk zijn.

Dat van de kleermakers vertoont een geopende schaar in een ovaal lijstje onder een kroon. In het lijstje is gegraveerd: „R. v. Prattenburg J. May Jan Goeree 1765". Onder het lijstje bevindt zich mooi drijfwerk, waaraan een strijkijzertje hangt. Het geheel is met een kettinkje verbonden aan een draagband.

De schoenmakers hebben inplaats van de schaar en het strijkijzertje, een laars en een schoentje. Hun teken is bevestigd op een brede draagplank, die aan de bovenkant een schildje met een haak heeft. Dat schildje vertoont onder een kroon nog eens een schoen, maar het is veel grover dan het eigenlijke „teken" en ongemerkt. De inscriptie in het ovale lijstje luidt: „Jan Booms J. v. Doorn - Anno 1765 - den 25 october".

Beide tekens zijn gemerkt WB - dat van de schoenmakers bovendien met de W van Wageningen, terwijl het kleermakersteken nog een jaarletter toont (B?), wat betekent dat kleer- en schoenmakers hun bestelling hebben geplaatst bij Willem Boekelman, zilversmid te Wageningen. Het is niet zo heel verwonderlijk, wanneer we aan

de ligging van Rhenen denken, dat de burgers, al waren ze nog zo trots op hun status van derde stad van het Sticht, zich cultureel meer verbonden voelden met Gelderland. Bovendien was Willem Boekelman meer dan een plattelandszilversmid.

Bij de tentoonstelling „Gelders Zilver", die in 1955 in Arnhem gehouden werd, kwam ook Willem Boekelman in het licht terug. Er was daar heel wat werk van hem te zien, bijeengezameld uit verschillende plaatsen. Op de tentoonstelling „Twintig eeuwen Zuid-Veluwezoom", deze winter in Rhenen, waren we zo gelukkig van hem, behalve onze gildetekens, twee zilveren suikerstrooiers uit het bezit van baron Van Haersolte te Oosterbeek te mogen exposeren en de beker die hij gemaakt heeft voor het Sint Antonius-schuttersgilde te Wageningen.

Boekelman werd door zijn tijdgenoten naar verdienste gewaardeerd. In 1736, het jaar waarin hij trouwde met Judith Agnes van Reede, werd hij burger van Wageningen en kreeg tegelijk octrooi voor twintig jaar. Toen de magistraat dat octrooi in 1759 verlengde, verklaarde ze dit te doen „bewust zijnde van de bequaemheyd van hem, Willem Boekelman".[7])

Hij stierf in 1783, zijn tijd bestrijkt dus de rococo en de overgang naar het classicisme. Parijs is meer dan ooit de hoofdstad van Europa, de grote tijd voor de Nederlanden is voorbij. Dat geldt voor Holland, dus zeker voor de landprovincies. Het schone levensspel van de rococo ligt ons niet, wij volgen zeer aarzelend - en dan zijn „wij" nog een zeer dunne bovenlaag. Het leven in de kleine stadjes en op het platteland was onvoorstelbaar sober. Trouwens, de tweede helft van de 18e eeuw zag ook in Frankrijk het ontwaken uit de schone droom, de rococo eindigt in desillusie, pessimisme en Weltschmerz.

Maar iets van de geest van deze tijd is toch wel doorgedrongen zelfs tot Utrecht en Gelderland en heeft ook de brave wageningse zilversmid beroerd, wiens naam voorkomt op de ledenlijst van het kramersgilde, omdat hij in zijn geoctrooieerde eentje geen gilde kon vormen en toch ergens bij moest horen. Deskundigen bewonderen zijn techniek, hij heeft, waar dan ook, kennis gemaakt met de lichte elegance, die bij hem toch geen uitbundigheid wordt en hij had kennelijk vreugde in de schoonheid van het materiaal. Zo heeft Willem Boekelman voor het rhenense kleermakers- en schoenmakersgilde een paar kleine kunstwerkjes vervaardigd. Het is nog steeds een vreugde ze te bezitten en te bekijken.

Aleid van de Bunt.

---

[7]) Cat. tent. „Gelders Zilver". Uitg. „Gelre" 1955, blz. 156.

Door een misverstand is het monumentale boekwerk van dr. Martina van Vliet „Het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams", in 1961 bij Van Gorcum & Comp. N.V. te Assen verschenen, totnogtoe in ons blad onaangekondigd gebleven. Graag willen wij dit verzuim herstellen, want het spreekt vanzelf dat een dergelijk werk voor de kennis der historie van stad en provincie grote betekenis heeft. Het moge dan een détailstudie zijn — de ondertitel luidt „Een onderzoek naar de beginselen van het dijkrecht in het hoogheemraadschap, voornamelijk in de periode 1537—1795" — het rechte zicht op de geschiedenis van een streek verkrijgt men toch door het leren kennen van de détails.

Wat ons betreft: wij zullen bij deze aankondiging niet veel meer kunnen doen dan uit de gespecialiseerde studie enkele feiten memoreren. Daarbij moeten we dus al bij voorbaat toegeven, dat de schrijfster onvoldoende recht wordt gedaan. De bedoeling van haar boek is immers niet geweest het verzamelen van wat geschiedkundige gegevens maar het leveren van een rechts-historische studie. Daarover dienen dus vakgeleerden te oordelen. Men moet echter niet denken dat dit boek over de Lekdijk Bovendams alleen voor een kleine groep van rechtshistorici van belang is en daarnaast misschien voor een aantal geïnteresseerden in de waterschapsgeschiedenis. Het is een zeer leesbaar werk geworden voor allen, die iets meer dan oppervlakkige belangstelling voor het verleden van de provincie Utrecht hebben.

Het begint al direct bij hoofdstuk I, waarin dr. Van Vliet een en ander vertelt over de rivier de Lek, waarbij ook andere waterwegen ter sprake komen. Het gebied van het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams betreft de dijk tussen Amerongen en het Klaphek, even te westen van Vreeswijk. Een gedeelte van de Nederrijn hoort er dus bij. Dit leidt als vanzelf tot een behandeling van de vragen naar het ontstaan van de Lek, een probleem waarmee velen zich hebben bezig gehouden.

Nauwkeurig vermeldt dr. Van Vliet vervolgens welke omvang het Lekdijksgebied had, vanouds „de Ring van den Leckendijck" genoemd. Aan de hand van een bijgevoegde kaart van Bernard de Roy uit 1695 beschrijft zij de grenzen ervan. In een tamelijk rechte lijn gaat het van Amerongen door de Stichtse Lustwaranda via Blauwkapel tot Maarsseveen, komt dan met een kleine omweg in Nieuwkoop, neemt ook het gebied van Kockengen nog even mee en gaat dan langs de Haar naar de Meerndijk. De grens loopt tenslotte vandaar tussen IJsselstein en Jutphaas naar het Klaphek. Het gebied is onderverdeeld in vele gerechten.

Wanneer hierna aanleg en onderhoud van de Lekdijken beschreven is, volgen hoofdstukken over het bestuur van het hoogheemraadschap en zijn bevoegdheden. De werkzaamheden van de ambte-

naren worden uitvoerig vermeld, alsook de plichten van grondheren en gebruikers. Wie na meer dan vijfhonderd pagina's uiteenzettingen door de bomen het bos niet meer kan zien, krijgt in een samenvatting aan het slot de hoofdzaken nog eens duidelijk voor zich. De studie eindigt met het jaar 1795, maar dr. Van Vliet heeft ten besluite van haar boek de lijn doorgetrokken tot heden en aantekening gehouden van de veranderingen sinds 1795. Als bijlagen zijn dijkbrieven, hoefslaglijsten, schouwbiljetten opgenomen, alsmede naamlijsten van dijkgraven, hoogheemraden, kameraars en secretarissen van het hoogheemraadschap.

Rijden, eten en drinken

Het is boeiend om te lezen op welke manier vroeger een schouw gevoerd werd. In de middeleeuwen nam men er drie of vier dagen, soms wel een hele werkweek voor om van Amerongen tot het Klaphek de inspectie uit te voeren. Later werd het twee dagen, namelijk van Amerongen tot Wijk bij Duurstede op de eerste dag, en van Wijk tot het Klaphek daags erna. In 1656 besloot men de voorjaars- en zomerschouw te splitsen, d.w.z. een deel van het college begon bij Amerongen, een ander deel bij het Klaphek. Men ontmoette elkaar bij De Heul. De najaarsschouw geschiedde gemeenschappelijk, maar is in 1770 gesplitst. Tot heden toe bleef dat zo.

De schouw is in hoofdzaak te paard gevoerd tot het midden van de 17e eeuw. Sedert die tijd wordt gereden, telkens met voor elke groep twee rijtuigen. „Elk der heren had recht op een kussen. Waarschijnlijk werd dit oorspronkelijk in natura geleverd. In later tijd volstond men met betaling van kussengeld. Het gezelschap werd begeleid door de drie dijkmeesters en de dijkmeter-bode te paard".

Aldus dr. Van Vliet, die vertelt dat de schouw in de 18e eeuw wel een zeer luisterrijke aangelegenheid was: vijf of zes koetsen, elk bespannen met tenminste vier paarden. Dan een provisiewagen met twee paarden bespannen. Een postillon en een voorrijder ontbraken niet en wanneer men er de lijfknechts van de heren nog bijtelt, moet het gezelschap wel een kleine veertig man omvat hebben. Nog daargelaten dat er soms gasten genodigd werden, die niet alleen mochten meerijden maar ook mee-eten. Reeds in 1458 moest er wat dit laatste betreft, een bezuinigings-oekase uitgaan. Want de heren deden „in den herberge veel oncost, omme die mailtijt voir en na".

Natuurlijk konden de maaltijden niet ontbreken, daar het over enige dagen ging. Men begon in de 17e eeuw bij aanvang van de dag reeds met een gemeenschappelijke ontbijt ten huize van de kameraar. Daarna startte het gezelschap in de richting Amerongen, waarbij eerst te Doorn of Werkhoven en later te Amerongen gepauzeerd werd om de „pleysteren". Men at er goed van, waarbij inzonderheid de vis niet ontbrak. Daar de verpachting van de visserij op de Lek ook in handen van het college was gegeven, leverden de pachters volgens verplichting een partij vis voor de schouw.

Uiteraard vergat men niet om bij deze maaltijden wat te drinken.

Gemiddeld zestig à zeventig flessen wijn per keer!

De schouw verschafte niet alleen verdiensten aan diverse herbergiers. Ook de portiers van Wittevrouwen (bij uitreis) en Tolsteeg (bij terugkeer) en hun collega's van de stadspoorten te Wijk bij Duurstede ontvingen een fooi. En kwam men onderweg een bedelaar tegen dan werd hij met een geldstukje bedacht.

Dit alles blijkt uit de bewaard gebleven rekeningen. Toch moet men niet denken dat de schouw in die tijd een sinecure was. De schouwrapporten wijzen uit dat het schouwen bij slecht weer soms een barre bezigheid kon zijn.

Maar dit zijn slechts uitwendige zaken. Ze worden terloops genoemd om het beeld der werkzaamheden van het hoogheemraadschap te completeren. De eigenlijke betekenis van het boek zit in de beschouwingen over het dijkrecht zoals dat in vroeger tijden gold. Het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams stamt uit de middeleeuwen. En hoeveel er ook in de uitoefening van bestuur en werkzaamheden veranderd is, inzonderheid nà 1795, er loopt toch een rechte lijn van de 13e naar de 20e eeuw.

Als gevolg van een blijkbaar goed gevoerde administratie beschikte de schrijfster kennelijk over een duizelingwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal, hoewel zij meer dan eens gebrek aan voldoende informatie heeft gehad, omdat van vele voor de hand liggende zaken geen aantekening is gehouden in voorbije tijden. Maar daardoor komt de historicus van een latere periode dikwijls voor lacunes te staan. Wanneer dr. Van Vliet wèl goed georiënteerd was, heeft zij slechts het noodzakelijkste vermeld. Daardoor is haar boek geen pakhuis geworden; het blijft voor velen toegankelijk.

Bij een voornaam werk hoort een voorname uitvoering. Daarvoor heeft de uitgeverij gezorgd. Zodat de litteratuur over de gewestelijke historie verrijkt is met een werk dat er naar inhoud en uitvoering wezen mag.

de J.

KLEINE MEDEDELINGEN

NOGMAALS: CHRISTOFFEL PULLMANN

In het oktobernummer 1962 van dit blad wordt in een kleine bijdrage over de op 27 juli 1787 nabij het paleis Soestdijk, waar hij op post stond, gesneuvelde Christoffel Pullmann medegedeeld, dat hij „huursoldaat" zou zijn geweest in het leger van de vorst van Hessen-Darmstadt, die in 1787 stadhouder prins Willem V te hulp zou zijn gekomen in de politieke moeilijkheden van die dagen.

Het een noch het ander is waar.

Laat ons eerst afrekenen met de tweede bewering. In 1787 en wel eerst in september van dat jaar is slechts één vorst prins Willem V te hulp gekomen, namelijk de koning van Pruissen, Frederik Willem II, en wel wegens het „affront", zijn zuster, de echtgenote van de stadhouder, aangedaan door haar aanhouding, op 28 juli (dus de dag na het sneuvelen van Pullmann) tussen Schoonhoven en Haastrecht (dus niet, zoals hardnekkig in alle geschiedenisboekjes blijft staan, bij Goejanverwellesluis).

En nu over Christoffel Pullmann zelf.

Zoals bekend is, heeft het leger van de republiek tot haar ondergang in 1795

steeds voor een soms groter, soms kleiner deel bestaan uit vreemdelingen, veelal aangeduid met de enigszins denigrerende naam „huursoldaten". Men zou beter doen hen „beroepsmilitairen" te noemen. Naast individuele vreemdelingen stonden ook gehele vreemde korpsen in dienst der republiek.

Zulk een „vreemdelingenlegioen" was het regiment, waartoe Christoffel Pullmann behoorde. Het was het 14e regiment infanterie. Het voerde dit nummer sedert 1772, toen de regimenten genummerd werden, maar bleef daarnaast zijn oude naam „Hessen-Darmstadt" voeren. Het bestond in 1787 uit twee bataljons, elk van zes compagnieën musketiers en één compagnie grenadiers. Tot de lijfcompagnie grenadiers, d.w.z. de grenadierscompagnie van het eerste bataljon, behoorde Christoffel Pullmann. Commandant van het in 1748 opgerichte en sedert 1752 ter repartitie van Friesland staande regiment was in 1787 de generaalmajoor Christiaan Lodewijk, prins van Hessen-Darmstadt en wel sinds 1783. Als kolonel-commandant van het regiment voerde hij ook het bevel over de lijfcompagnie daarvan, de compagnie grenadiers van het eerste bataljon, tot welke compagnie Pullmann behoorde. In de praktijk werd de compagnie gecommandeerd door een luitenant.

Volgens de opgave van Pastor Beringer te Zimmern zou Pullmann aldaar op 4 juli 1757 geboren zijn en zou hij dus op de dag, dat hij sneuvelde 30 jaar oud zijn geweest. Dit klopt niet met de leeftijd, vermeld op het monumentje nabij het paleis Soestdijk, 28 jaar. Misschien is de oplossing deze, dat de op 4 juli 1757 geboren Christoffel Pullmann op zeer jeugdige leeftijd is overleden en een later uit het huwelijk Pullmann-Schroth geboren kind wederom Christoffel is genoemd.

Mr. J. J. Beyerman

BEKENDE STADGENOTEN VERNOEMD

Diverse straten in het plan Overvecht-Zuid te Utrecht hebben namen gekregen, ontleend aan befaamde vrouwen uit de historie. Tot haar behoren ook twee bekende utrechtse figuren: Suster Bertken, de kluizenares van de Buurkerk (1427—1514) en Kathrijn van Leemput, „de hopmansvrouw van Utrecht", die in 1577 de stoot gaf tot de afbraak van het kasteel Vredenburg.

Zuster Bertken laat zich inmetselen in de Buurkerk. Lantaarnconsole bij de Vismarkt.

De straten in Tuindorp-West, die de Kardinaal de Jongweg en de Mr. Tripkade met elkaar verbinden, zullen Van Lieflandlaan en Christiaan Krammlaan heten.

Johannes van Liefland, geboren 1809 te Utrecht en aldaar overleden in 1861 was een kunstschilder van wie veel stadsgezichten bekend zijn. Christiaan Kramm, eveneens te Utrecht geboren en overleden (1797—1875), was ook schilder, maar is toch meer als bouwmeester de historie ingegaan. Het thans grotendeels verdwenen „paleis van justitie" is van Kramm, evenals de Willem Arntzstichting, het kasteel Beverweerd en de inmiddels afgebroken r.k. kerken te Harmelen en Soesterberg.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 4 / APRIL 1963

DRIE VERLIEZEN

Op de ledenvergadering van Oud-Utrecht, enkele weken geleden, heeft de voorzitter bij de discussie over de weinige groei van het ledental, gewezen op de omstandigheid dat het leeftijdsgemiddelde der leden van Oud-Utrecht vrij hoog is. Begrijpelijk, wanneer men zich realiseert dat de meeste leden al op middelbare leeftijd zijn wanneer zij zich bij de vereniging aansluiten. Liefde voor de historie, of sympathie voor „de oude tijd" komt meestal pas op wanneer men zijn jeugd achter zich heeft. Al is het gelukkig óók waar, dat de vereniging steeds jongeren onder haar leden heeft geteld.

Daar de meerderheid van Oud-Utrechts leden van middelbare leeftijd of ouder is, lijdt de vereniging elk jaar vele verliezen. Omdat er gelukkig ook een goede aanwas valt te noteren, kunnen die verliezen weer ongedaan gemaakt worden. Maar van een groeiend ledental is geen sprake.

Wanneer wij zeggen dat de verliezen ongedaan gemaakt worden, dan moet er bij staan dat dit in numerieke zin bedoeld is. Er gaan elk jaar leden heen, die men node mist omdat zij voor de historie van stad en provincie of voor de vereniging vele verdiensten hadden.

Wij hebben niet de gewoonte de afgestorven leden te herdenken. Maar ditmaal willen wij er toch drie noemen wier betekenis niet gering was, zij het op verschillend gebied.

De eerste en oudste is de heer *M. J. P. Vermooten* te Utrecht, vroeger raadslid en in de stad een bekende persoonlijkheid. De liefde voor Utrecht bleef voor niemand verborgen, die met de heer Vermooten in aanraking kwam. Op een blijmoedige en soms vrijmoedige manier sprak de heer Vermooten de stadgenoten hierover aan, die hij ontmoette. Een woord van propaganda voor Oud-Utrecht ontbrak daar-

aan nimmer. Vele tientallen leden heeft hij hierdoor gewonnen. Met dankbaarheid denken wij aan hem terug.

De tweede — een gans andere figuur en veel jonger — is *dr. R. van Luttervelt.* Al vele jaren was hij verbonden aan het Rijks Museum te Amsterdam. Indertijd werkte hij in het Centraal Museum te Utrecht. Hij promoveerde op een dissertatie over de buitenplaatsen aan de Vecht, het boek dat — later herdrukt en uitgebreid — als het standaardwerk over deze buitenplaatsen geldt.

Velen heeft dr. Van Luttervelt aan zich verplicht door het Heemschutboekje over de Stichtse Lustwarande, in 1949 verschenen, een werkje dat ook weer een reeks buitenplaatsen beschrijft en waarin de schrijver het opneemt voor de doorgaans gesmade 19e eeuwse neo-architectuur.

Over onderwerpen betreffende de stad Utrecht heeft dr. Van Luttervelt zich meermalen laten horen, o.a. in het Jaarboekje. Wij herinneren ons ook een krachtig peidooi voor het eerherstel — o.a. door passende bestrating — van de Lange Nieuwstraat. Jammer genoeg is naar deze stem niet geluisterd.

Als derde zij genoemd *dr. W. van der Elst,* oud-leraar, maar in de kring van Oud-Utrecht bekend als de man van de klokkenspelen. Op de jaarvergadering van onze vereniging in 1959 hield hij een lezing over de utrechtse beiaarden. Het was toen dertig jaar geleden dat dr. Van der Elst zijn boek schreef over „De klokken van den Domtoren te Utrecht".

Onvermoeid heeft hij zich beijverd voor de restauratie van de klokkenspelen in Dom- en Nicolaïtoren en het moet hem een grote voldoening geweest zijn dat de belangstelling voor de torenmuziek — mede door zijn arbeid — in Utrecht is toegenomen. De stad heeft in hem een uitnemend burger verloren en ook de vereniging betreurt zijn heengaan.

Men mag slechts hopen dat het jongere geslacht plaatsvervangers zal opleveren voor de oude garde die verdween en dat de liefde, welke bij die ouderen voor de stad en haar historie werd gevonden, ook het deel zal zijn van vele jongeren. *de J.*

BLAUWKAPEL BLIJFT LEVEN

Van het oude dorpje Blauwkapel is niet veel meer over dan enkele woningen en natuurlijk de Blauwkapel zelf, het keurig gerestaureerde kerkje dat in de zomermaanden zo druk gebruikt wordt voor godsdienstoefeningen ten gerieve van hen die 's zondags de stad uittrekken.

De naam Blauwkapel zal ook op andere wijze blijven leven. Vlakbij het vroegere dorp, in Tuindorp-Oost, verrijst een nieuwe christelijke h.b.s., ter vervanging van het gebouw aan de Nieuwe Gracht 36, waar deze school veertig jaar haar zetel had. De nieuwe onderwijsinrichting zal niet meer hogere burgerschool heten maar „Reformatorisch College Blaucapel".

WEER EEN BOEK OVER UTRECHT

Op 11 april is het tweehonderdvijftig jaar geleden dat de vrede van Utrecht werd gesloten, die een eind maakte aan de spaanse successieoorlog. Men kan niet zeggen dat dit feit erg tot de verbeelding van de hedendaagse utrechtse burgerij spreekt. Dat is nog wèl het geval met de aftocht der franse troepen in 1813. Het tegenwoordig geslacht weet maar al te goed wat het is om bevrijd te worden van onderdrukkers en het kan zich de vreugde van de voorvaderen zeer wel indenken.

Maar al zeggen de vredesonderhandelingen van 1763 de bevolking niets meer, op de Utrechters van die dagen heeft de aanwezigheid van talrijke buitenlanders gedurende ruim een jaar grote indruk gemaakt.

De hoge heren die uit verscheidene landen naar Utrecht waren gereisd, namen hun intrek in de voornaamste huizen van de stad. Zij waren voorzien van een staf van personeel. Er werden veel feesten gegeven en er hadden allerlei evenementen plaats, die ook publiek uit de stad trokken. Voor een provincieplaats als Utrecht destijds was, vormden de vele soms exotisch uitgedoste vreemdelingen een bezienswaardigheid van de eerste rang. Wanneer de heren hun samenkomsten hielden — op het stadhuis — hadden zij bij het aan- en afrijden niet te klagen over gebrek aan belangstelling.

Veel meer bijzonderheden over de vrede van Utrecht in 1713 kan men lezen in het zojuist verschenen boek „Utrecht, Stad, mensen en momenten". Het is wederom het Utrechtsch Nieuwsblad dat deze uitgave verzorgde. Ook de schrijver, de heer A. Graafhuis, hebben wij al eerder genoemd als scribent over de geschiedenis van de stad.

Slechts enkele maanden geleden kwam de bundel „Ook dit is Utrecht" bij het Utrechtsch Nieuwsblad van de pers, een boek dat mede door de heer Graafhuis was geredigeerd en dat door oorspronkelijke tekeningen en lay-out onze bewondering had.

Tot ons genoegen vernamen wij dat de eerste druk van „Ook dit is Utrecht" vrij snel was uitverkocht. En inmiddels verscheen dit nieuwe werkje.

Dat Utrecht overvloedige stof voor dergelijke boeken oplevert, zal iedereen toestemmen die ook maar enigermate thuis is in deze stad. Men hoeft daarvoor niet eens te zoeken naar een herdenking als van de vrede van 1713, hetgeen blijkens een onderschrift op de omslag aanleiding was tot het verschijnen van dit boekje. Deze herdenking blijft echter beperkt tot één hoofdstuk. Het is ook maar één moment in de stedelijke historie.

Zoals de titel van het boek aangeeft, ontvangt men van de heer Graafhuis geen beknopte geschiedenis van Utrecht. Er wordt iets verteld van de oude stad en de mensen die daarin leefden en werkten, en voorts worden enkele „momenten" uit het verleden van Utrecht speciaal naar voren gehaald. Behalve de vrede van 1713 is dat de

periode 1806—1810 toen koning Lodewijk Napoleon hier „regeerde". Daarmee sluit het boekje. Wij hadden het logischer gevonden wanneer de lijn was doorgetrokken tot 1813, het einde van de franse tijd, die dit jaar óók herdacht wordt.

Kennelijk roept ook dit boekje om een vervolg: Utrecht in de 19e eeuw. Wij hopen dat het tot een dergelijke uitgave nog eens komt.

Laat men overigens niet denken dat „Utrecht, Stad, mensen en momenten" zich beperkt tot het verre verleden. Wanneer men de eerste drie hoofdstukken leest, die handelen over wallen, stadspoorten en bolwerken, staat de 20ste eeuw met haar ontzettende dreiging van singeldemping in levenden lijve voor ons. We zijn dankbaar dat het boekje dáármee begint. Want hierdoor wordt niet alleen de stedelijke begrenzing aangegeven zoals Utrecht deze sinds de vroege middeleeuwen kende, maar ook leert men weer beseffen hoe radicaal de aantasting van de stad is wanneer deze grenzen uitgewist zouden worden.

De 19e eeuw gaf met de sloping van poorten en wallen het voorbeeld. Gelukkig heeft diezelfde eeuw ook goede dingen gebracht. De heer Graafhuis vermeldt bijzonderheden over de parken van de stad, waarvan inmiddels weer veel verdwenen of verkleind is, zoals het park Nieuweroord en het Oranjepark.

Slechts enkele onderwerpen uit het boekje zijn door ons aangestipt. Wij gaan voorbij aan hoofdstukjes over de middeleeuwen, de kapittel- en parochiekerken, de opheffing der kapittels en de universiteit.

Het boekje is zeer mooi uitgegeven: practisch formaat, goed papier, veel wit en een handzame indeling van de pagina's maken dat men deze nieuwe uitgave graag zal lezen. De tekst wordt afgewisseld door vele illustraties, waarbij de schrijver — werkzaam op het gemeentearchief — de beschikking kreeg over weinig bekend materiaal.

Ook dát is een verdienste van het boekje. Daarbij komt nog de publicatie van een aantal gedichten over Utrecht, die zover wij weten nooit op deze manier verzameld zijn. Bijzondere waardering verdient de omslag — fragment van het gezicht op de stad — de kopergravure door Steven van Lamsweerde uit 1657 op grijze achtergrond met de namen der gebouwen in rode letters opgedrukt. Als vignet is bij ieder hoofdstuk weer een deel van deze gravure geplaatst. Het Utrechtsch Nieuwsblad stelt dit boekje voor de uiterst lage prijs van *f* 4,95 ter beschikking van iedereen. Moge het een best-seller worden. Want elke poging die men in het werk stelt om de kennis van de stad te vermeerderen — het is ontstellend hoe weinig men ervan weet — heeft onze volle sympathie. *de J.*

INVENTARISERING GRAFSCHRIFTEN VOLTOOID

In de onlangs verschenen Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (1960—1961) jaarboek van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, zijn opgenomen de „Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg".

Dit vrij omvangrijke werk van 346 pagina's is aangevuld met meer dan honderd bladzijden die vermelden wat de belgische en duitse grensgebieden aan gedenkwaardigheden verschaffen, voor zover deze in verband met Limburg en Nederland kunnen staan.

Met de verschijning van dit deel is de inventarisering van grafschriften, wapenborden en inscripties in de nederlandse kerken voltooid. Limburg was het laatste gewest dat een beurt kreeg.

Meer dan een halve eeuw geleden is een begin gemaakt met dit omvangrijke werk, waaraan slechts enkelen konden arbeiden. Dr. J. Belonje en mr. P. C. Bloys van Treslong Prins hebben het meeste werk verricht, al kregen zij van vele kanten hulp.

De werkzaamheden zijn aanvankelijk vrij vlot verlopen. Met tussenpozen van enkele jaren kwamen verschillende delen van de pers. Nadat de heer Bloys van Treslong in 1910 met het vergaren der gegevens was begonnen, kwam in 1919 het eerste deel — provincie Utrecht — van de pers, weldra gevolgd door Zeeland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Overijssel.

In 1928 vertrok de heer Bloys van Treslong naar Indonesië. Toen ontbraken de provincies Limburg en Drenthe nog. Hij gaf dr. Belonje de raad deze gewesten maar in één deel onder te brengen, gezien het weinige dat zij aan grafschriften opleverden. Aan die raad is geen gevolg gegeven. Want inzonderheid Limburg bleek over heel wat meer gedenkwaardigheden op dit gebied te beschikken dan op het eerste gezicht leek.

Na talrijke vertragingen is deze laatste inventarisatie in druk uitgegeven. Het is een zeer verzorgd werk geworden. Wat in de oudere delen spaarzamelijk voorkomt, is nu grondig gedaan: een verwijzing naar bronnen waarover men méér over de aangeduide personen vinden kan, genealogische annotaties of andere verklaringen. Daardoor beantwoordt dit boek zeer goed aan zijn titel.

Wie naast dit op goed papier gedrukte en typografisch overzichtelijk ingedeelde boek van Limburg het utrechtse deel van 1919 legt ontdekt naast deze verschillen in uiterlijk en behandeling nog een ander onderscheid. In 1919 moest mr. Bloys van Treslong klagen over de vele grafzerken die opzettelijk verminkt of uitgesleten waren. In de volgende delen komt die klacht telkens opnieuw voor. Bij zijn bezoek aan Capelle aan den IJssel zei men tegen de heer Bloys van Treslong: „U komt juist te laat; de zerken zijn vier maanden geleden aan een handelaar uit Rotterdam verkocht". Dergelijke staaltjes zijn bij dozijnen te vermelden.

Ook dr.Belonje gewaagt in het deel van Limburg van grof vandalisme waaraan vele grafstenen ten prooi vielen. Maar toch is er een andere wind gaan waaien. Men heeft thans veel meer aandacht voor de waarde van deze herinneringen aan het voorgeslacht.

Dat kan ook van de provincie Utrecht geconstateerd worden. Sinds 1919 zijn talrijke oude kerken gerestaureerd. En al is er bij kerkherstel in de jaren '30 soms nog raar met grafstenen omgesprongen, bij de restauraties uit de jaren na '45 zijn vele zerken onder banken en plankieren vandaan gekomen en in eer hersteld, want er wordt meer waarde aan gehecht dan in de tijd dat men met oude grafstenen uit kerken niets beters wist te doen dan ze te gebruiken als drempels, stoepstenen en dergelijke.

Wel blijft er nog veel te doen. Wij denken aan de niet-gerestaureerde kerken en aan de grafstenen die, doordat zij „in de loop" liggen, met algehele uitslijting bedreigd worden.

De genealogische en heraldische gedenkwaardigheden uit de kerken in Limburg leggen maar heel zelden contact met de provincie Utrecht.

Wij merken hij het doorlezen van de gegevens op, dat Limburg tot in de vorige eeuw een geïsoleerd gewest is geweest, dat inderdaad meer verbindingen had met de aangrenzende streken in België en Duitsland dan met overig Nederland. Slechts zo nu en dan ontmoet men namen, die ook in de provincie Utrecht bekendheid hebben. En vaak gaat het dan nog om protestantse families – inzonderheid van predikanten die de kleine hervormde gemeenten in Limburg gediend hebben – waarvan men eigenlijk zeggen moet dat zij niet van limburgse origine waren.

Dit neemt niet weg dat deze inventarisatie van grafschriften in Limburg ook zeer interessant is voor hen die buiten deze provincie wonen, en dat bestudering ervan ons veel leert over mensen en gebeurtenissen uit vroegere tijden in Limburg. *de J.*

KLEINE MEDEDELINGEN

AARTSBISSCHOPPELIJK MUSEUM HONDERD JAAR

Het is dit jaar een eeuw geleden dat monseigneur G. W. van Heukelum, op dat moment kapelaan van de toenmalige plebaan, de latere aartsbisschop, monseigneur A. I. Schaepman, op de plebanie aan de Nieuwe Gracht zijn collectie kunstwerken van de kapelaanskamer overbracht naar een afgeschoten deel van de zolder. Daarmee was in principe het Aartsbisschoppelijk Museum gesticht. Er waren toen drie en twintig sculpturen en een dertigtal schilderijen.

„Hoe imponderabel en afhankelijk van persoonlijke omstandigheden de oorsprong van onze grote musea toch is, beseft men nog eens weer te Utrecht", constateert Anne Berendsen in Het Vaderland van 16 maart. „Indien monseigneur Van Heukelum niet was opgetreden is het de vraag, of er ooit een Aartsbisschoppelijk Museum zou zijn ontstaan; als mgr. Van Heukelum, evenals zijn tegenhanger te Keulen, mgr. Schnütgen, niet in harmonie met zijn aartsbisschop had geleefd, zou hij zijn bezit wellicht niet aan het aartsbisdom hebben overgedragen; en waar het dan gebleven zou zijn . . .

De stad Utrecht heeft ook de collectie van de ridder Van Ertborn, gouverneur van Utrecht die aan de stad nagelaten was, niet aanvaard, omdat het te duur werd gevonden, er een gebouw voor te zetten. Deze prachtige schilderijen zijn thans de glorie van het museum van Antwerpen. En zo is er meer bezit op waarlijk desastreuze wijze uit ons land verdwenen.

Het is de beeldhouwkunst van de vijftiende en de vroege zestiende eeuw die in Nederland iets eigens betekend heeft, en het is deze die het leeuwendeel vormt van de verzameling in het Aartsbisschoppelijk Museum.

Monseigneur Van Heukelum heeft zeker niet in de eerste plaats zijn collectie bijeengebracht uit liefde voor de schoonheid van deze oude beelden, maar om voorbeelden te hebben voor de nieuw te maken sculptuur. Waterstaat en classicisme waren hem een gruwel. Barok en renaissance waren hem onverschillig. Maar gothiek heeft hij gezocht.

Steeds gesteund door monseigneur Schaepman heeft hij de zolders van kerken en pastorieën afgestroopt om te vinden wat van zijn gading was. Men kan zich nauwelijks voorstellen welk een consequentie dit heeft gehad. Als monseigneur Van Heukelum niet was opgetreden was wat nu het bezit van het Aartsbisschoppelijk Museum is, vernietigd of naar alle windrichtingen verdwenen."

UTRECHT VERLOOR HONDERD MOLENS

Diep in de polders aan weerszijden van het oude, zeer hollandse dorp Kockengen staan twee watermolens, parmantig, maar al op de leeftijd des onderscheids, vertelt het N.U.D. van 23 maart 1963. Daar komen geen toeristen met draagbare radio's, volleybalnetten, pinda's, er is alleen het geluid van de watervogels, opklappend uit het riet en van de wind, die onafgebroken de polders afstroopt en zo af en toe van ver wat klokgelui aandraagt.

Hier heeft zich de grote verlatenheid genesteld. Al enige tijd grijpen de wieken niet meer in de hollandse luchten, de molens zijn dood. Hun landschappelijke waarde wordt bedreigd door het beeld van overtolligheid. De molens zijn overbodig geworden, toen nog niet zo lang geleden, de waterschappen Kockengen en Spengen samen het licht schonken aan een efficiënt elektrisch gemaal in een net stenen huisje. Voor de molenbeheerders was daarna niets meer te doen, zij vertrokken naar een comfortabeler woonruimte.

Opeens echter, is in het leven van beide molens een schitterend moment gekomen: zij werden overgedragen aan de pas opgerichte stichting „De Utrechtse Molens", die zich heeft voorgenomen te ijveren voor het behoud van Stichtse molens. Beide partijen, de waterschappen en de stichting, zijn met de transactie erg gelukkig: de waterschappen, omdat zij op prettige manier van de afgedankte molens zijn afgekomen, de stichting, omdat zij direct na haar oprichting al dankbaar werk om handen krijgt. Met de restauratie is een belangrijk bedrag gemoeid.

Lang geleden - de molen in Spengen werd in 1841 na brand herbouwd - zijn de molens begonnen aan hun taak, het uitgestrekte polderland vrij te houden van water. Toen stonden er nog veel van deze poldermolens in het waterrijke westelijke deel van de provincie. Sinds 1850 zijn er meer dan honderd verdwenen; van het totaal aantal Utrechtse molens - ongeeer 150 industrie- en watermolens - zijn er nu nog slechts een kleine dertig over, die voor het merendeel niet meer in werking zijn.

Het vergaat de molens als veel oude, mooie en met zorg gemaakte dingen: achterhaald door nieuwe vindingen, verliesgevend, voor produktie nutteloos geworden. De molenaar geeft het op, trekt naar elders, op zoek naar betere verdiensten, op zoek ook naar het comfort, waarvan hij in zijn molen verstoken was.

De landelijke cijfers spreken duidelijke taal: in 1850 sierden negenduizend windmolens de vaderlandse bodem, in 1900 nog maar 2500 en nu zijn het er 970, waarvan ruim zestig procent tot stilstand is gekomen.

SINGELS NIET DEMPEN - I.

Het bestuur van de Bond Heemschut heeft in een brief aan het utrechtse gemeentebestuur een vurig pleidooi gehouden voor het behoud van de noordelijke stadsgracht en de Catharijnesingel. Uit een „Kennisgeving Scheepvaartberichten"

heeft de Bond Heemschut vernomen, dat het in de bedoeling van B. en W. van Utrecht ligt, de noordelijke stadsgracht vanaf het Paardeveld tot de Kleine Singel over twee jaar en de Catharijnesingel over drie jaar voor de scheepvaart te sluiten. Dit in verband met het voor Utrecht door prof. Feuchtinger en ir. Kuiper opgestelde verkeersplan.

Het verloren gaan van een gedeelte van de stadsgracht, die de begrenzing van de oude binnenstad vormt, zou volgens de Bond Heemschut een wezenlijk verlies voor de utrechtse gemeenschap betekenen. Demping van de gracht acht de Bond te meer prematuur, omdat in Utrecht nog geen „stadsplan" is opgesteld, maar alleen nog een „verkeersplan".

De practijk heeft volgens haar uitgewezen, dat gedempte grachten leiden tot weinig fraaie stadsbeelden, die nóch door de Utrechters nóch door de vreemdelingen zullen worden gewaardeerd. Overigens is de Bond Heemschut van de noodzaak tot demping geenszins overtuigd. „Verkeerstechnisch zou de toestand zeker niet ideaal worden", zo vindt men.

SINGELS NIET DEMPEN - II.

De Studiekring van Katholieke Kunstenaars te Utrecht heeft bij het college van B. en W. een bezwaarschrift ingediend naar aanleiding van de kennisgeving, dat de noordelijke en westelijke singelgracht in de toekomst kunnen worden gesloten voor het scheepvaartverkeer.

„De sluiting heeft tot gevolg dat niet slechts de commerciële, maar ook de recreatieve scheepvaart in Weerdsingel en Catharijnesingel onmogelijk worden gemaakt", aldus de studiekring. „Immers, dan zullen de scheepvaartverbindingen van en via het centrum van Utrecht naar de Vecht, 't plassengebied van Loosdrecht en het in uitvoering zijnde nieuwe en grootse watersportgebied Maarsseveense plassen voor het belangrijkste deel verloren gaan". Het grootste deel van het sociaal watertoerisme wordt zodoende aan de binnenstad van Utrecht onttrokken, zo stelt de studiekring.

Bovendien, zo gaat het bezwaarschrift voort, zijn de singelgedeelten - zoals trouwens in het algemeen de meeste waterwegen - dankbare elementen ter verlevendiging van het stadsbeeld, vooral in stedebouwkundige zin.

Al deze argumenten zijn eerder voor de Studiekring aanleiding geweest een suggestie te doen aan de raad van de gemeente Utrecht. Deze suggestie komt er op neer dat de stadsbuitengracht en de daarmee in verbinding staande waterwegen in en rond de binnenstad van Utrecht gehandhaafd blijven en daarmee hun functies voor de scheepvaart, de waterhuishouding, het stedebouwkundige aspect, alsmede hun recreatieve waarde, aldus de studiekring.

SINGELS NIET DEMPEN - III.

Uit een artikel van ir. H. Meyer over verkeersproblemen in Randstad Holland in het Algemeen Handelsblad van 10 november 1962:

„Het kosteloze lang parkeren op de openbare wegen in de stadskernen zal ongetwijfeld niet langer kunnen worden toegestaan. Reeds nu is het zo, dat in een stad als Den Haag met ruim 60.000 motorvoertuigen en een parkeerruimte in de binnenstad voor 4000 auto's, de langparkeerders tachtig procent van de beschikbare plaatsuren in beslag nemen. De „kortparkeerders" - zij die voor zaken of winkelen of voor gezelligheid in de binnenstad moeten zijn - kunnen nu reeds geen parkeerruimte meer vinden. *Beide* categorieën moeten geholpen worden, wil de binnenstad levend blijven. Dit kan slechts door openbaar snelvervoer tot in of nabij de binnenstad en een stelsel van concentrische hoofdverkeerswegen rondom de kern, met voldoende parkeergelegenheid, boven- of ondergronds.

Daarnaast zal als algemene eis gesteld moeten worden, dat bij nieuwbouw in voldoende mate met parkeergelegenheid op eigen terrein rekening wordt gehouden, een maatregel, welke in enkele steden reeds van kracht is. Hoogbouw in stadskernen, die daarvoor niet geschikt zijn, kan slechts tot verdere overbelasting van het verkeer leiden. Nog een paar wolkenkrabbers in Utrecht erbij en de volgende verkeersdeskundige zal zonder enige moeite kunnen bewijzen, dat ook de Oude en Nieuwe Gracht gedempt zullen moeten worden."

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 5 / MEI 1963

HEULESTEIN EN EEN MIDDELEEUWS SCHILDERSTUK

In 1884 kwam het Rijksmuseum te Amsterdam in het bezit van een zeldzaam paneel, zijnde een gedachtenistafel der heren van Montfoort, dat aanvankelijk in de kerk van Linschoten had berust en in de vorige eeuw op de hofstede Heulestein aldaar werd aangetroffen. Zowel over Heulestein als over het aldaar gevonden kunstwerk volgen hier enige aantekeningen.

De stichting van het huis Heulestein valt vrij nauwkeurig te bepalen. Op 6 mei 1320 verkrijgt Roelof de Rover van Montfoort immers van de graaf van Holland drie morgen land, gelegen onder Linschoten en genaamd het „Hueland", onder voorwaarde, dat hij er nog drie morgen land bij koopt en op dat land een stenen huis zal bouwen. Dit te bouwen huis zou Roelof de Rover dan in leen ontvangen van de graaf als een „open huis", dat wil zeggen dat er geen burcht met bezetting van gemaakt mocht worden tegen de wil van de graaf in. De oorspronkelijke bezitter van dit land was Janne van der Huelen.

Er heerste een allesbehalve gezapige rust in de landstreek, waar Heulestein zou verrijzen. Veelvuldig en soms hevig waren de twisten tussen de graaf van Holland en de utrechtse bisschop, die voor de bewoners van het land van Montfoort — en ook ver daarbuiten — niet onopgemerkt werden uitgestreden. Generatie op generatie ondervond hiervan de gevolgen. Voeg daarbij de woedende natuurelementen, zoals de doorbraken van de Lekdijk in de jaren 1321 en 1322, alsmede een lange en strenge winter, en ge hebt feiten, die moeilijk stof kunnen leveren voor een romantisch verhaal uit de goede oude tijd.

Wie was Roelof de Rover, die rond 1320 Heulestein liet bouwen? Hij was een zoon van Hendrik I (de Rover), burggraaf van Montfoort, vernoemd naar zijn grootvader Roelof, de eerste burggraaf uit het geslacht De Rover. Een broeder van de toekomstige heer van Heulestein heette Zweder (naar zijn grootvader van moederszijde), die omstreeks 1300, na de dood van zijn vader Hendrik I, burggraaf van Montfoort was geworden.

Beide broers hadden in hun leven evenwel eigen belangen te behartigen en zo kon het dan ook gebeuren, dat zij elkander wat onvriendelijk bejegenden. Dit was omstreeks 1320 het geval. Zweder, de burggraaf dus, had een conflict met de hollandse graaf, terwijl Roelof, zijn broeder, juist met de graaf sympathiseerde. De graaf beschermde Roelof uiteraard en maakte de burggraaf Zweder in 1321 dan ook duidelijk, dat hij geen wraak mocht nemen op zijn broer. Roelof, die zich op Heulestein had gevestigd.

Zo was het dus gesteld met de familie De Rover omstreeks 1320. We willen ons echter niet verdiepen in de zaken van meningsverschillen en oorlogen, waarin de De Rovers werden betrokken. Thans richten we onze aandacht op de bezitters van Heulestein.

Vele eigenaars

Roelof de Rover stierf in 1345, waarop we bij de bespreking van het paneel nader terugkomen. Heulestein kwam nu in handen van zijn dochter Hadewich van Montfoort, die voor de eerste maal huwde met Wouter van Zulen en voor de tweede maal met Wouter, heer van IJsendoorn.

Heulestein dreigt dus uit het familiebezit van de De Rovers van Montfoort te geraken. Wel heeft een zoon uit het eerste huwelijk, Jan van Zulen, even het genoegen mogen smaken het huis in bezit te hebben, maar in 1381 komt het op naam te staan van Hubrecht van Montfoort, een broer van de burggraaf. Deze, Hendrik III, vond de oplossing kennelijk nog niet voldoende en reeds in 1384 wordt de burggraaf zelf er mede beleend. Ze zouden er ook geen afstand meer van doen, zelfs niet ten behoeve van een familielid. De burggraven van Montfoort zullen hoogstwaarschijnlijk Heulestein nimmer als woonstede hebben gebruikt, doch de bewoning ervan hebben overgelaten aan een ondergeschikte. De opbrengsten van het huis – er behoorden nog al wat landerijen bij Heulestein – kwamen uiteraard wel terecht bij de burggraven.

In 1402 wordt Sweder III er mede beleend en in 1413 zijn broer Jan II, die ten aanzien van het huis een belangrijk besluit nam. Hij krijgt in 1418 toestemming van Jacoba van Beieren „siin huys to Huellenstein, dat hi van den selven mijnre genadige vrouwe te leen holt, dat neder te werpen ende af te breken".

We nemen aan, dat dit ook werkelijk is geschied. Een aantal eeuwen later had echter weer herbouw plaats, maar dan wordt het gebouw meer „huis" en minder „kasteel".

Belening met Heulestein vond evenwel doorgang, al sloeg dit dan alleen op landerijen. Zoals reeds is gezegd, het waren steeds de burggraven van Montfoort die dit leen – in feite een bezit – ontvingen.

Nadat het geslacht De Rover was uitgestorven (vrouwe Philipotte, gehuwd met Johan van Merode, was de laatste telg uit dit geslacht) kwam het burggraafschap en de vele andere bezittingen aan de De Merodes. In 1594 wordt Heulestein voor de eerste maal op naam van een De Merode gebracht.

De Merodes van zuidnederlandse herkomst konden kennelijk moeilijk wennen in de noordelijke Nederlanden. Het feit, dat zij de rooms-katholieke kerk waren trouw gebleven zal er mede de oorzaak van geweest zijn. In 1649 wordt het burggraafschap verkocht (aan de staten van Utrecht) alsmede de vele andere bezittingen.

Jhr. Godschalck van Halmale wordt nu in 1649 eigenaar van Heulestein. Spoedig zal er weer een huis onder die naam worden opgetrokken. Een deuromlijsting met het jaartal 1659 schijnt nog in de huidige boerderij aanwezig te zijn. De heer van Halmale heeft ernstige pogingen aangewend om het nieuwe Heulestein vermeld te krijgen op de lijst van riddermatige huizen in het sticht Utrecht, waardoor hij ook zelf opgenomen kon worden in de ridderschap. Het moet voor deze heer een teleurstelling geweest zijn, dat de staten van Utrecht zijn verzoek hebben afgewezen.

Na zijn dood in 1662 wordt zijn neef Gerlach van der Capellen, heer van Mervelt, Schalkwijk enz., bezitter. Deze bleef op zijn huis te Schalkwijk wonen. Hij had aan bezittingen te Linschoten dus weinig behoefte. Heulestein verkocht hij dan ook spoedig en wel in 1666 aan graaf Leonard van der Nath, welke familie reeds lang het huis Te Nesse in bezit had. De telgen van dit vermogende geslacht waren eveneens de rooms-katholieke kerk trouw gebleven. In 1705 verkopen zij dit bezit aan Magdalena van Outvorst, weduwe van Johan de Sandra ter Oije. Misschien heeft zij het huis laten verbouwen, want in een van de gevels staat het jaartal 1701 vermeld.

Via de erfgenamen van mr. Hendrik de Sandra komt de „huisinge en hofsteede genaamt Heulenstein met zijn bergen, schuuren, boomgaarden, bouw- en weyland" in 1775 door koop terecht bij vrouwe Elisabeth Buijs, weduwe van mr. Adriaan Strick van Linschoten. Zij kocht dit ten behoeve van haar zoon Paulus, maar deed er in 1810 afstand van ten behoeve van Bastiaan van Rossum voor een bedrag van *f* 20.000,–. Bij de boerderij behoorde toen ruim zestig morgen land.

In 1836 verkochten de erfgenamen van B. van Rossum, Heulestein aan Jan Knijff, zoon van een woerdense wethouder. Later werd de heer Van der Lee, arts te Woerden, er eigenaar van.

Ten tijde van deze eigenaar ontstond de relatie tussen de familie Verwey en Heulestein. Beheerden leden van dit geslacht sedert circa 1850 als pachter de heulesteinse landerijen, na de dood van dr. Van der Lee's schoonzoon, de heer J. Koning, doen ze dit als eigenaar.

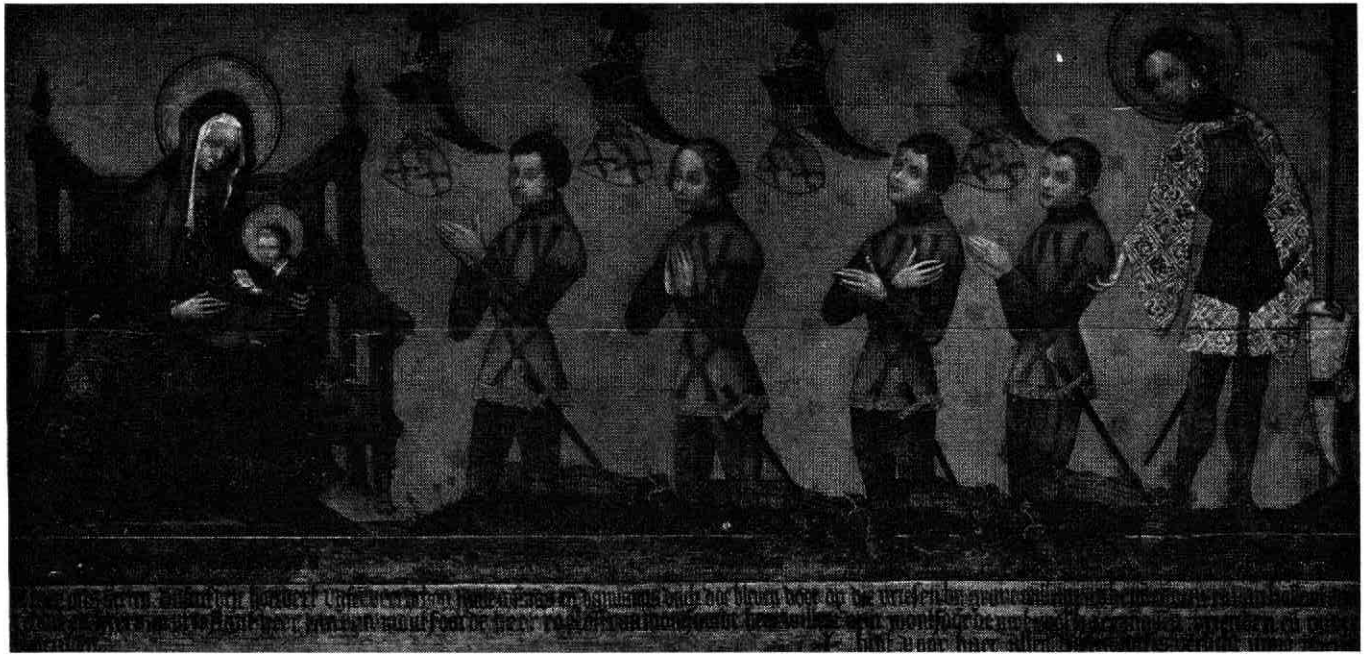

Gedachtenistafel der heren van Montfoort, aanvankelijk in de kerk te Linschoten, later op de hofstede Heulestein, thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Gedachtenistafel

Maar Heulestein was niet het enige, dat tot de nalatenschap van dr. Van der Lee behoorde. Men vond o.a. een schilderstuk, dat gelukkig als een kunststuk herkend en aan het Rijksmuseum ten geschenke werd aangeboden.
In de catalogus van de jubileumtentoonstelling van het Rijksmuseum in 1958 treffen we een beschrijving aan van dit schilderstuk (p. 39). De hierbij afgedrukte afbeelding is overgenomen uit de publicatie van F. D. Obreen (zie hieronder).

Hoe het op vier eiken planken geschilderde stuk verzeild raakte op Heulestein, is niet bekend. Het ligt echter voor de hand, dat het kunstwerk ten tijde van de reformatie uit de linschotense kerk is gehaald ter voorkoming van vernietiging. Voor de rooms-katholieke burggraven van Montfoort, De Merodes dus, had het schilderstuk uiteraard grote waarde. Gelukkig, zeggen we nu.

Maar nu de beschrijving, die we uit de bovengenoemde catalogus zullen overnemen:

„Links, op een troon, Maria met het Kind. Rechts van haar knielen de heren van Montfoort, gekleed in gelijkvormige wapenrustingen. Boven iedere figuur een wapenschild, gedekt door helm met kroon en vlucht. Zij worden gepresenteerd door St. Joris, die rechts staat. Paneel 69 x 142 cm.

Onderschrift: „int jaerons heeren dusent drie hondert vijf en veertich op sante cosmas en damianus dach doe bleven doot op die vriezen bij grave willem van heynegouwen van hollant van zelant en heer van vrieslant heer jan van montfoorde heer roeloff van montfoorde met veel hare magen vrienden en onderhebbenden

* bidt voor haer allen zielen
dit is verlicht anno 1608 (verlicht = hersteld)

en iets hoger op het schilderij, links:
„voor de derde maal verlicht 1770".

Door Hoogewerff omstreeks 1375 gedateerd, door Panofsky omstreeks 1390. De voorgestelden zijn:

Jan I burggraaf van Montfoort, zijn oud-oom Roelof de Rover, heer van Heulesteyn, zijn oom Willem de Rover tot Montfoort, die in 1345 bij Warns tegen de Friezen sneuvelden, en de mogelijke stichter van het paneel, Hendrick de Rover van Montfoort Willemsz. (vermeld 1375—1377). Een der zeer zeldzame veertiende-eeuwse panelen, die bewaard zijn gebleven, maar helaas door vele en ingrijpende restauraties - de laatste in 1886 - als kunstuiting slecht te beoordelen. De Maria is een navolging van een Madonna-type, bekend uit miniaturen, toegeschreven aan Jacquemart de Hesdin.

Literatuur: F. D. Obreen in: Archief voor Nederl. Kunstgesch. VI, 1884/87, 75. I. Blok in: Bulletin Ned. Oudh. Bond 1914, 185. Hoogewerff I, 92. Panofsky 93. K. G. Boon: in Maandblad voor Beeldende Kunst 1950, 263.

Herkomst: Het altaar van de Moedermaagd in de St. Janskerk te Linschoten, waar de heren van Montfoort begraven waren. Gevonden in de hofstede Heulesteyn tussen Linschoten en Montfoort. Geschenk uit de nalatenschap van dr. H. van der Lee, 1884.

Tot slot nog een opmerking over de leden van het geslacht De Rover van Montfoort, die op 26 september 1345 bij Warns in Friesland

sneuvelden. U zult begrepen hebben, dat zij aan de zijde van de graaf van Holland (Willem IV) hadden gestreden.

In het onderschrift worden er slechts twee met name genoemd: Jan van Montfoorde (= Jan I, burggraaf) en Roeloff van Montfoorde (= Roelof, heer van Heulesteyn). De andere twee waren Willem (zoon van Zweder I) en Hendrik (volgens de catalogus Rijksmuseum een zoon van Willem de Rover doch volgens het werk van dr. M. P. van der Linden: De burggraven van Montfoort, p. 28, (1957) was genoemde Hendrik een zoon van Roelof de Rover).

J. G. M. Boon.

UTRECHT ALS MONUMENT

Van ir. B. C. van Beusekom plaatsen wij de onderstaande samenvatting van een beschouwing over de binnenstad van Utrecht, die te omvangrijk was om op te nemen. Hoewel verschillende van de hier genoemde zaken al eerder aan de orde kwamen, geven we deze opmerkingen toch door. *Redactie Oud-Utrecht.*

Thans reeds voorziet de Monumentenwet in de mogelijkheid bepaalde stedelijke ruimten tot „beschermd stadsgezicht", tot monument dus, te verklaren. In feite echter is iedere oude stadskern in zijn totaliteit een monument. Weliswaar een monument, dat voortdurend wijzigingen ondergaat, maar dat qua structuur veelal vanaf de middeleeuwen tot diep in deze eeuw onaangetast bleef. Zeker geldt dit voor het in de middeleeuwen zulk een voorname plaats innemende Utrecht.

Het is mijns inziens mogelijk, deze stadskern in zijn geheel te behouden en deze als waardevol cultureel centrum aantrekkelijk te maken, zonder dat er aan de hedendaagse eisen te kort wordt gedaan.

1. De gegeven begrenzing van de singels moet als uitgangspunt genomen worden. Wil er een duidelijke afgrenzing van de oude stad blijven bestaan, dan moeten deze in hun volle omvang worden gerespecteerd. Daarbinnen kan het stratenplan, benevens de verhoudingen tussen breedte en hoogte in al hun varianten, blijven bestaan, mits op doeltreffende wijze de binnenterreinen worden ontruimd, bijvoorbeeld door de verplaatsing van industrieën naar de gebieden buiten de singels, zodat meer groen het wonen in de binnenstad weer aantrekkelijk kan maken.

Het autoverkeer moet tot een minimum beperkt blijven, uiteraard met uitzonderingen voor snel hulpverlenende diensten, artsen, taxi's, kleine bussen. Het laden en lossen van grote stukken zou naar de nacht verplaatst moeten worden, zoals in het oude Rome al noodzakelijk bleek.

Prof. dr. ir. J. T. P. Bijhouwer merkte nog kortgeleden in een voordracht op: „Steden zoals Boston, die de stormvloed (van auto's) heb-

Catharijnepoort en Catharijnebrug te Utrecht naar een schilderij van Jan Weissenbruch (1822—1880). De hoge schoorsteen en de bedrijfsgebouwen in het midden ter plaatse waar nu de jaarbeursgebouwen staan, behoren bij de gasfabriek van W. H. de Heus. Op de achtergrond de spits van de toren der Geertekerk. Ernaast de lang verdwenen Smeetoren bij de Bartholomeïbrug.

ben pogen te bedwingen door het verkeer langs vlotte banen tot in de stadskern te voeren en de parkeernood hebben pogen te lenigen, hebben daarmee de Entwertung aller Städtischen Werte alleen maar versneld. Met vrees zie ik de gevolgen van IJtunnel en IJtunnel-toegangstracees tegemoet".

In eerste instantie moet de binnenstad een winkel-, ontmoetings- en wandelcentrum blijven en de snelheid van een auto — alsmede de plaats, die deze inneemt — is hiermee in strijd.

2. Essentieel is dus ook het behoud van de bolwerken en de plantsoenen. Zijn niet juist de „groene" ruimten kenmerkend voor een stad? Men zie „De open ruimte als vormgevend stedebouwkundig element" van de bekende stedebouwkundige jhr. ir. J. de Ranitz in Bouw van 9 februari 1963.

3. Ter verhoging van de gezelligheid moeten de kermissen en markten (behalve de veemarkten) weer zoveel mogelijk in de binnenstad — Vreeburg, Neude, Breedstraat, Janskerkhof en ook op mogelijk nog te creëren binnenruimten — in ere worden hersteld respectievelijk in stand blijven.

4. Een rondweg rond de stad kan gerust op wat ruimere afstand komen, wanneer er vandaaruit bussen, toegangswegen, tot de singels gaan.

Uiteraard moeten in aansluiting daarop parkeergelegenheden geschapen worden, hetzij bovengronds, ondergronds, in de vorm van parkeergarages of op welke wijze dan ook. Het bedekken van het gewone grondvlak op rij- en loopniveau met een enkelvoudige laag auto's betekent nabij een stadscentrum wel een heel oneconomisch grondgebruik.

5. Op de raakpunten van de toegangen met de singels kunnen warenhuizen, kantoren en hotels worden opgetrokken, bijvoorbeeld nabij de Catharijnebrug, de voormalige Tolsteeg- en Wittevrouwenpoorten enzovoort. Ze komen dan los van de bebouwing der binnenstad te staan, maar zorgen dat het winkelend publiek voor de zaken in de binnenstad behouden blijft. Het is zelfs denkbaar dat het bevoorraden van deze warenhuizen, zonder enige hinder kan geschieden via de singel-waterwegen. Indien de binnenstad Utrecht geen harmonische mogelijkheden schept voor het stichten van warenhuizen, komen deze er volgens mij toch, maar dan buiten de kern en wel daar waar voldoende parkeergelegenheid gemaakt kan worden.

6. Voor al datgene, wat qua schaal niet met die van de binnenstad te rijmen is, wat sterk verkeers-aantrekkend is en wat daar ook niet noodzakelijk hoeft te zijn moet plaats gevonden worden buiten de singels. Dergelijke elementen kunnen dienen ter verlevendiging van de nieuwe woonwijken die — hoe aantrekkelijk ook opgezet — toch het gevaar van een zekere steriliteit in zich dragen.

B. C. van Beusekom.

U.N.-*iek*...

zijn de twee bijzondere uitgaven van het Utrechtsch Nieuwsblad over de historie van de stad Utrecht.

NIEUW is het boekje
UTRECHT, STAD MENSEN EN MOMENTEN van A. Graafhuis
(U.N.-medewerker voor de historie van de stad Utrecht) **PRIJS f 4.95**

Een 176 pagina's tellende samenvatting van interessante voorvallen en situaties rond 1713.

Uitgegeven ter herdenking van het feit, dat 250 jaar geleden de Vrede van Utrecht werd gesloten.

DE 2e DRUK is thans verschenen van
OOK DIT IS UTRECHT. Ruim 40 van de fraaiste tekeningen van U.N.-tekenaar Jan Dekkers in een boeiende rondleiding van 112 pagina's langs de mooiste plekjes van de stad Utrecht. **PRIJS f 4.75**

Beide boekwerken zijn verkrijgbaar bij de boekhandelaar en bij het Utrechtsch Nieuwsblad te Utrecht en Zeist.

Na ontvangst van de kosten van ieder boek, vermeerderd met f 0.75 verzend- en portikosten, gestort op giro 154949 t.n.v. het Utrechtsch Nieuwsblad onder vermelding van de titel, wordt U het boek zo spoedig mogelijk toegezonden.

UTRECHTSCH NIEUWSBLAD

toonaangevend in alle kringen

DRIFT 23 UTRECHT TELEFOON 16431*

GEEN DIENSTBODENNOOD

Op de Breedstraat wijk H nr. 297 te Utrecht woonde in de jaren 1830–1840 een lid van een aanzienlijk geslacht Carel Joseph van der Muelen, heer van Maarssenbroek, medisch doctor, gehuwd met Maria Henrietta van der Muelen. Het echtpaar voerde een ruime staat en hield, vanzelfsprekend voor die tijd, een groot personeel aan. Als tijdsverschijnsel zijn enige mededelingen daarover wellicht interessant.

Het gezin bestond uit mijnheer en mevrouw Van der Muelen (in 1830 oud respectievelijk 47 en 44 jaar), twee zoons, één van 9 jaar en één van 3 jaar en acht dochters van 21 tot 5 jaar. De familie werd meestal verzorgd door zeven à acht bedienden, maar het verloop onder hen is in de periode 1830–40 opmerkelijk groot; in die betrekkelijk korte tijd versleet het gezin maar liefst 32 personeelsleden... Of mevrouw nu lastig was of de kinderen vol kattekwaad zaten, in ieder geval hoefde men niemand te ontzien, daar de markt kennelijk onuitputtelijk was.

Het personeel werd aangeduid met „titels", die we heden ten dage vaak niet meer zouden gebruiken:
koetsier, huisknecht, keukenmeid, kindermeid, linnemeid, werkmeid, huisonderwijzeres, dienstmeid, knecht en kortaf meid. Over het algemeen waren de gedienstigen ouder dan men zou verwachten, de jongste werkmeid was 20 jaar, velen waren in de dertig, de oudste, de meid Truitje Schoeman was 50.

Van overal kwamen ze naar Utrecht toegestroomd: uit IJzendoorn, Doorn, Amerongen, Breda, Amsterdam, de deftige huisonderwijzeres natuurlijk uit Den Haag; Zutphen, Nijmegen, 's Gravenzande, Lienden, Veenendaal, Edam, Stuttgart, Warnsveld enzovoort. Velen hadden te Utrecht, Zeist, De Bilt en andere plaatsen reeds bij andere mevrouwen gediend.

In de periode daarop, 1840–1850, werd het rustiger in huis; zes meiden en knechten, waaronder de koetsier, dienden het gezin, dat nu ingekrompen was tot totaal acht personen. Onder die zes komen we enige namen tegen uit de eerste periode, waarvan koetsier Hendrik de Leeuw, geboren te IJzendoorn, wel de trouwste was.

Waarschijnlijk mogen we dus aannemen, dat de behandeling door mevrouw er uiteindelijk wel meegevallen is en dat het verloop van personeel misschien aan andere, willekeurige zaken te wijten was.

H. K.

KLEINE MEDEDELINGEN

Mr. J. H. SCHOBER EN SCHOVENHORST

Ter gelegenheid van het eredoctoraat, door de Landbouwhogeschool te Wageningen toegekend aan dr. Th. C. Oudemans, directeur van Schovenhorst, het bekende arboretum te Putten, heeft de Nieuwe Rotterdamse Courant van 9 maart j.l. een historisch overzicht van dit landgoed gegeven. Wij ontlenen daaraan de onderstaande fragmenten betreffende de stichter, mr. J. H. Schober.

„Wij schrijven omstreeks het midden van de negentiende eeuw. Elke vrijdagavond laat de utrechtse industrieel mr. Johan Hendrik Schober het rijtuig voorkomen en dan begint de lange reis naar Putten op de Overveluwe, waar hij - na tijdens een kort oponthoud in Amersfoort een eenvoudige maaltijd te hebben gebruikt - omstreeks twee uur 's nachts aankomt, om in de nacht van zondag op maandag de terugreis op dezelfde wijze te maken.
Het lange weekeind in Putten werd evenwel niet in ledigheid doorgebracht. De ontginning van onze toen nog zo talrijke en uitgestrekte heidevelden stond in het midden der belangstelling en vormde een sociaal en economisch probleem van de eerste orde. Schober hield zich hiermee intens bezig.

Mr. Schober, die op 12 september 1818 te Utrecht was geboren en daar in de rechten had gestudeerd, vestigde zich aanvankelijk als advocaat in zijn geboortestad. Later werd hij opgenomen in het bedrijf van zijn vader, waaruit in 1857 de bekende utrechtse brood- en meelfabriek „De Korenschoof" zou ontstaan. Naar landbouw en ontginning ging evenwel zijn belangstelling uit. Zo richtte hij in 1841, samen met prof. Bergsma, het Utrechts Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde op; jarenlang vervulde hij hierin de functie van secretaris. In 1888 behoorde hij tot de oprichters van de (nu Koninklijke) Nederlandse Heidemaatschappij, terwijl ook de instelling van het Staatsbosbeheer in 1899 mede op zijn aandringen tot stand kwam.

Op 20 januari 1848 kwam mr. Schober door aankoop op een veiling in het bezit van ongeveer 85 hectaren heidegrond, liggende aan de zandweg naar Garderen en voordien eigendom van de gemeente Putten. Nog in hetzelfde jaar breidde hij zijn bezit uit tot 100 ha en werd met de ontginning ervan een aanvang gemaakt.

In overleg met zijn vriend mr. G. A. de Meester, secretaris en later burgemeester van Harderwijk, gaf hij aan zijn bezitting de naam „Schovenhorst", een zinvolle naam, want het uit het angelsaksisch afkomstige woord horst betekent woest, kaal, ledig. Het ideaal van de ontginner werd in deze naam dus tot uitdrukking gebracht.

Het gehele weekeinde besteedde mr. Schober aan de uitwerking van zijn ontginningsplannen. Tijdgenoten schetsten hem als een scherpzinnig man met een sterke wil en een vooruitziende blik. De resultaten van zijn toegewijde arbeid waren dan ook onmiskenbaar. Reeds in 1868 kweekte hij op zijn landgoed 131 appels, 112 peren, 184 soorten en variëteiten van coniferen en bovendien nog abrikozen, frambozen, kersen, kruisbessen, pruimen en druiven.

In 1900 was het aantal verschillende coniferen op Schovenhorst reeds gestegen tot 307. Het zaad daarvoor had Schober, zo vertelde hij vaak met enig genoegen, allemaal meegebracht in zijn rijtuig! Ook liet hij op Schovenhorst kassen bouwen, waarin hij met succes orchideeën kweekte.

Mr. Schober overleed op 15 november 1901 in Utrecht.

Het is niet eenvoudig in weinige regels een samenvatting te geven van de betekenis van het ontginningswerk dat door hem werd verricht, want Schober had vele oorspronkelijke denkbeelden, die hij met de hem eigen doortastendheid ook tot uitvoering wist te brengen. Zijn grote verdienste ligt vooral hierin, dat hij aantoonde, dat de omzetting van heide in bos economischer is dan de ontginning tot bouwland."

ONVERVANGBAAR VERLIES

Op de tuinmuur van de voormalige Commanderije der Ridders van St. Jan aan de Peperstraat te Montfoort prijkten sinds honderden jaren een drietal gebeeldhouwde consoles, daterend uit het begin van de vijftiende eeuw. In uitvoering waren deze beeldjes zeer typisch van vorm: zogenaamde „gekluisterde duivels".

Dat deze consoles voorkwamen op de Voorlopige Lijst van Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst heeft hun verwijdering niet kunnen voorkomen. De eigenaar van tuin en commandeurswoning heeft het onzalige besluit genomen de consoles van de hand te doen.

Reden? Eén der beeldjes was enige tijd geleden door de storm of door vandalisme van de jeugd van zijn voetstuk gestoten en in een regenton terechtgekomen. Om nu de overige twee van een soortgelijke ondergang te redden, besloot de eigenaar contact op te nemen met een opkoper. Na enig loven en bieden deed hij deze onvervangbare kunstprodukten voor luttele tientjes van de hand, zodat ze voor Montfoort verloren gingen. De opkoper verkocht de beeldjes weer door aan een antiquair in Amsterdam.

RESTAURATIE STADHUIS MONTFOORT

Binnenkort zal met restauratie van het stadhuis te Montfoort worden begonnen. Als onderdeel van de algehele verbouwing, is reeds een begin gemaakt met het in oorspronkelijke staat terugbrengen van de IJsselpoort, de enig overgebleven stadspoort.

Is de IJsselpoort gereed, dan wordt onder leiding van architect Y. Kok met de eigenlijke restauratie van het stadhuis begonnen. Het tentdak met houten omlijsting zal vervangen worden door een zadeldak met trapgevels aan de zijkanten. De hoge ramen zullen vervangen worden door 17e eeuwse kruisramen, waardoor het oude interieur meer tot zijn recht zal komen. Ook de ingang en het bordes krijgen een andere vorm.

De huidige raadzaal verdwijnt waarbij de vrijkomende ruimte bij de secretarie zal worden getrokken. De vroegere oudheidkamer wordt raadzaal en kamer voor de secretaris, terwijl de oude schutterskamer burgemeesterskamer wordt. Boven de raadzaal komt het Museum van Oudheden.

De restauratie zal ongeveer drie ton kosten en men denkt anderhalf jaar werk te hebben. Maar Montfoort zal dan weer een stadhuis bezitten dat meetelt in de collectie fraaie gemeentehuizen die Nederland bezit.

GEVELSTENEN TE GORINCHEM

Ofschoon niet behorende tot het gebied van Oud-Utrecht maken wij de leden, die de stadjes in wijde omgeving gaarne eens bezoeken, attent op een publicatie door de heer H. F. van Peer over gorcumse gevelstenen en uithangtekens, voorkomende in Oud Gorcum Varia, uitgave van de Historische Vereniging „Oud Gorcum" (1961).

Wie door de binnenstad van Gorinchem wandelt, ontdekt bij nauwlettend bekijken van de huizen menige gevelsteen. Zeer bekend is de steen in de Rivetsteeg waar de laatste telg van het geslacht der Arkels het leven liet, 1417. Maar er zijn méér gevelstenen, niettegenstaande veel verloren ging. Een deel ervan is in het plaatselijk museum beland. Over wat bewaard bleef verschaft de schrijver ruimschoots inlichtingen, waarbij men en passant nogal wat verneemt over namen van huizen en straten.

Wij vestigen op deze publicatie de aandacht omdat ons gebleken is, toen wij voor twee jaar enige utrechtse gevelstenen bespraken, dat velen interesse hebben voor dit onderwerp en dat zij hun speurtochten naar deze gevelversieringen ook naar andere plaatsen uitstrekken.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 6 / JUNI 1963

EXCURSIES NAAR SLOT ZUYLEN EN VIANEN

Slingermuur bij het slot Zuylen

Het bestuur van de vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit tot deelneming aan een tweetal excursies.

1. Op zaterdagmiddag 15 *juni* naar het slot Zuylen aan de Vecht. Vertrek van het Janskerkhof (aan de zijde van de sociëteit P.H.R.M.) *om* 2 *uur*. Prijs *f* 2,25 inclusief thee. Voor degenen die op eigen gelegenheid gaan *f* 1,25. Deze laatsgenoemde deelnemers worden tegen half 3 bij de poort van het slot verwacht.

   Het reeds vóór 1300 gestichte slot Zuylen is in zijn huidige opzet laat-middeleeuws; rond 1750 werd het gemoderniseerd.
   Het eigenlijke huis is omringd door fraaie tuinen, die aan één zijde beschermd zijn door een slingermuur en waartoe men toegang heeft door een laatgotische poort uit het begin der 16e eeuw. Het slot bevat een bijzonder mooie inboedel van de familie Van Tuyll van Serooskerken. Er zijn talrijke herinneringen aan de 18e eeuwse schrijfster Belle van Zuylen.
   De heer H. Rosenberg van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zal tijdens deze excursie een toelichting geven.

2. Op zaterdagmiddag 6 *juli* naar het stadje Vianen, dat weliswaar niet in de provincie Utrecht ligt, maar dat dan toch een uitzicht biedt op de zuidelijke rand daarvan en welks historie nauw verweven is met die van het Sticht.
   Vertrek van het Janskerkhof (aan de zijde van de sociëteit P.H.R.M.) *om half* 2. Prijs *f* 2,75 inclusief thee. Voor degenen die op eigen gelegenheid gaan *f* 1,25. Deze deelnemers dienen om kwart over 2 bij de Grote kerk te Vianen aanwezig te zijn.

   Vianen heeft enkele zeer bijzondere monumenten uit de late middeleeuwen: de Grote kerk *), het raadhuis en de Lekpoort, alle gelegen aan de langgerekte voornaamste ruimte van de stad, de Voorstraat, en alle recent gerestaureerd door ir. T. van Hogevest.
   Van het eens roemruchte kasteel der Brederodes rest nog de 17e eeuwse Hofpoort. Een andere herinnering aan deze bekende familie wordt gevormd door de graftombe in het noorderzijkoor van de Grote kerk.

Kaarten voor deze excursies zijn verkrijgbaar bij de Nederlandsche Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Wie schriftelijk kaarten bestellen wil, kan dat doen door storting van het bedrag op gironummer 5 7 5 5 2 0 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Namens het bestuur:
Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter.*
Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, *secretaris.*

*) Zie C. L. Temminck Groll, De kerk van Maria ten hemelopneming te Vianen. In Bulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond 1957, kol. 65.

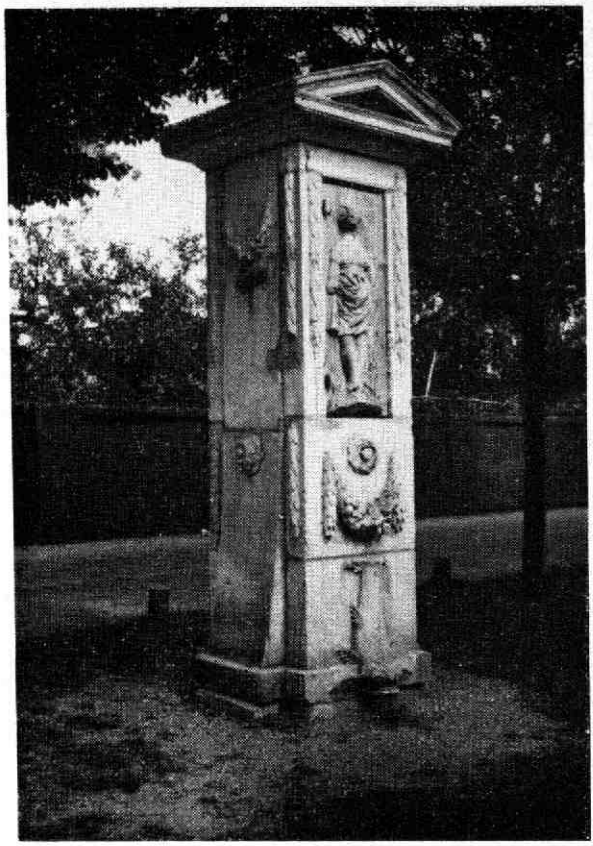

Pomp te Vianen nabij de Hofpoort

JOHANNES DECKER ZIMMERMAN

Zondag 12 mei heeft de evangelisch lutherse gemeente in Utrecht haar 350-jarig bestaan gevierd met een speciale kerkdienst. In de week daarna is in het kerkgebouw aan de Hamburgerstraat een tentoonstelling gehouden waarin allerlei voorwerpen, boeken en bescheiden, verband houdende met de geschiedenis der gemeente te zien waren.

Men zag er o.a. een portret van ds. Johannes Decker Zimmerman, die als predikant deze gemeente diende van 1808 tot 1858. Hij kwam hier dus in de franse tijd. Het liep toen niet best met de betaling der predikantstraktementen. Om mede in zijn onderhoud te voorzien opende ds. Zimmerman een winkeltje in schrijfbehoeften.

Misschien kwam het daardoor dat hij altijd bijzondere aandacht schonk aan de armen. Menigmaal liep hij tijdens het avondeten bij zijn welgestelde gemeenteleden binnen met een schaal onder zijn jas. Hij vroeg: „Hebt ge nog iets over?" En natuurlijk vulde men dan het domineesschaaltje, dat onmiddellijk door de predikant naar een behoeftig gezin in de een of andere steeg werd gebracht.

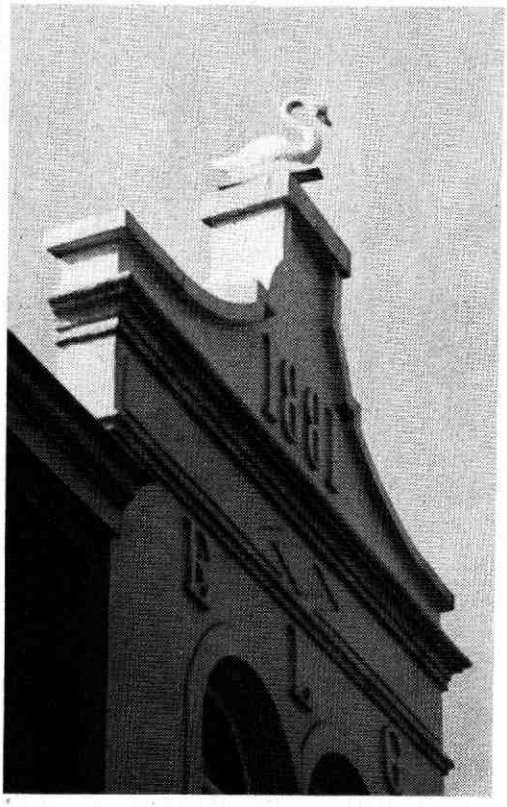

Middengevel van de Zimmermanstichting der E(vangelisch L(utherse) G(emeente) in de Gildstraat. Bekroond met de zwaan, het symbool der lutherse kerk.

In het revolutiejaar 1848 met een ouderling op huisbezoek, ontdekte ds. Zimmerman, dat de eenvoudige gezinnen uit zijn gemeente door de waardedaling van het geld, nogal moeite hadden om hun huur te betalen. Dit bracht hem op de gedachte om als lutherse gemeente huizen te gaan bouwen voor de eigen leden. Maar het zou 32 jaar duren voordat dit plan tot uitvoer kwam. In 1880 begon men aan de bouw van een complex woningen in de Gildstraat, dat nog altijd met de lutherse zwaan prijkt. Het heet „Zimmerman-stichting" of „Evangelisch Luthersch Huisjesfonds". Men heeft later ook in de Jasmijnstraat woningen gesticht.

Decker Zimmerman had een opmerkelijke loopbaan. Hij werd ge-

boren in 1785 en in november 1807 predikant te Zwolle, om reeds vijf maanden later naar Utrecht te gaan. Hij was pas 22 jaar, toen hij in deze gemeente werd bevestigd. Maar toen Decker Zimmerman precies na een halve eeuw als 72-jarige afscheid nam, voelde hij zich nog even krachtig als vijftig jaar tevoren. Ook de gemeente was hem niet moe, maar Zimmerman wilde liever als een ongebroken figuur vrijwillig met emeritaat gaan dan misschien over enkele jaren als een seniele grijsaard de gemeente tot last te worden.

Nog negen jaar heeft Decker Zimmerman geleefd. Een tijdlang woonde hij op de Drift, maar hij was zeer in zijn schik toen hij een huis in de „Nachtegaalsteeg" kon betrekken. Aan de lange reeks van boeken, publicaties en gedichten, die al van hem waren verschenen, voegde hij van blijdschap nog een bundeltje poëzie toe, dat onder de titel „Nagelaten rijmklanken" pas na zijn dood (3 juni 1867) is verschenen.

Het was toen heerlijk wonen in wat wij nu de Nachtegaalstraat noemen. „Van voren kon zijn oog over veld en akker weiden en zag hij den ouden Dom zich statig verheffen. Van achter aanschouwde hij de velden met vruchtbomen beplant, die alle vrienden moesten zien, wanneer ze in vollen bloei stonden," schreef een bezoeker.

De aanduiding „steeg" betekent in dit verband dus niet „smal, zonloos straatje" maar buitenpad. Bij mooi weer aantrekkelijk, bij regen slecht begaanbaar. Zimmerman rijmde eens:

„Nachtegaalsteeg" — zo noemt men 't hier —
De kikvors heeft er dol plezier,
En 'k zwem er in de modder schier.
Weet gij wat naam ik er aan geef?
Zo waar ik leef!
Ik noemde 't eer „Kikvorsendreef!"

Maar als de zon scheen en Zimmerman naar de Maliebaan kon wandelen, voelde hij zich bijzonder gelukkig. Zijn gedichten uit die tijd zijn steeds ondertekend met „Utrecht, Nachtegaalsteeg". Aan zijn dochter schreef hij een brief, waaronder hij inplaats van zijn naam de aanduiding „Uw Nachtegaalse Vader" zette.

Ds. Decker Zimmerman had geen gemakkelijk leven achter zich, maar hij was een zeer dankbaar mens, die velen met zijn blijdschap verwarmde.

de J.

KLEINE MEDEDELINGEN

NOG EENS CHRISTOFFEL PULLMANN

Mr. J. J. Beyerman te Dordrecht die in het maartnummer van Oud-Utrecht eerder gedane mededelingen over Christoffel Pullman verbeterde en aanvulde, heeft zich daarin bij de datum der aanhouding van prinses Wilhelmina een maand vergist. De aanhouding van de prinses had plaats tussen Schoonhoven en Haastrecht (en niet bij Goejanverwellesluis) op 28 juni 1787, niet op 28 juli.

De heer Beyerman verstrekte ons voorts een citaat uit een brief van Pastor R. Beringer, predikant in Pullmanns geboorteplaats, aan ds. G. Visee te Kampen, welk citaat luidt:

„Wir waren übrigens anlässlich einer Hollandfahrt am 26.4.(1963) mit einer Gemeindegruppe in Soestdijk, haben das nette Denkmal besichtigt und Aufnahmen gemacht. Den Standort ausserhalb der Parks hatte die Sekretärin Ihrer Majestät uns zuvor mitgeteilt. Der freundliche Polizist an der Kreuzung hielt unsertwegen den Verkehr vorübergehend auf".

Mr. Beyerman voegt hier aan toe: „Zo heeft dus bijna honderdzesenzeventig jaar na de dag waarop Pullmann is gesneuveld een groep bewoners van zijn geboortedorp het voor hem opgerichte monumentje bezichtigd en er foto's van gemaakt!

Ik heb overigens aan de secretaris der gemeente Baarn bericht, dat nader archiefonderzoek aan het licht heeft gebracht, dat Pullmann op de dag, dat hij sneuvelde 30 jaar oud was en niet, zoals op het voetstuk van het monumentje staat, 28 jaar, het verder aan de prudentie van B. en W. van Baarn overlatend, of zij die foutieve datum al dan niet willen laten veranderen."

KWAKELS IN WESTELIJK UTRECHT

De heer C. J. van Doorn heeft in het orgaan van de historische vereniging Woerden en omstreken een artikel gepubliceerd over „kwakels of hoge bomen om en in Woerden". Een fragment hiervan, dat betrekking heeft op het westelijk deel onzer provincie, nemen wij hier over.

Kwakels of hoge bomen waren een bepaalde soort bruggetjes, die een karakteristiek element vormden in het vroegere polderland; ze zijn ook nu nog niet alle verdwenen. Voetverkeer over graskaden en niet of nauwelijks bepuinde smalle weggetjes was vrijwel het enige verkeer te land. Nog in het midden van de vorige eeuw waren paarden in vele polders schaars. Voor het passeren van allerlei openbare watergangen om afstanden te bekorten was de hoge boom een eenvoudige en practische oplossing. Hij bestond uit - de naam zegt het al - een vrij hoog gelegen en enigszins vlak gemaakte boomstam, die over weteringen, vlieten en zelfs boezemwateren werd aangebracht. Een zeker aantal treden voerde aan weerskanten van het water schuin omhoog naar de smalle vaste boom of brug, die al naar gelang van het scheepvaartverkeer, hoger of lager kon liggen. Vaak werden zulke brugjes van leuningen voorzien.

Feitelijk was de kwakel of hoge boom dus niets anders dan een wat meer ontwikkelde vorm van drie planken achter elkaar, op twee punten gesteund door een verticale balk of boom in het water; bij vele boerderijen kan men ze zo nog over sloten zien liggen. De hoge bomen werden op den duur zo talrijk, dat dijkgraaf en hoogheemraden van het groot-waterschap van Woerden er bij een algemene keur van 16 oktober 1562 in voorzagen en hun goedkeuring vereist werd met betrekking tot de boezemwateren.

Heel wat restanten van deze hoge bomen of kwakels zijn of waren tot voor kort nog over. Zo was niet lang geleden een eenvoudig voorbeeld aanwezig in Zegvelderbroek over de Slimwetering in een soort pad, dat van de Hoge Broek

over het z.g. Kerkeland naar de Mije voerde. Verder zijn er twee over de Greft geweest. De ene verbond de Zegveldse Uitweg met 's Gravesloot vlak bij Woerden. Deze is het oudst en heeft het langst bestaan. In de volksmond heette het hier tot voor kort de Hogebóóm. De twee woorden zijn in dit geval tot een eigennaam vergroeid en de klemtoon versprong naar achteren. De naam diende als plaatsaanduiding voor het gehucht aan de Greft van het einde van de 's Graveslootseweg. Ongeveer driekwart eeuw geleden was hier het kwakeltje, dat in het midden een ophaalbrugje voor de masten der zeilschepen had, nog aanwezig. Door schippers werd het wegens de last, die het gaf op een nacht eigenmachtig verwijderd en daarna is het vervangen door het thans nog bestaande pontje.

Deze hoge boom dateert waarschijnlijk uit ongeveer 1366, want in een overeenkomst van 1598 tussen Kamerik Mijzijde en Zegveld over een verbreding van de Zegveldse Uitweg bij de Hogeboom voor het passeren van rijtuigen wordt vermeld, dat de boom vanouds altijd over de Greft gelegen had, dus vermoedelijk van 1366 af, toen de Greft werd gegraven o.a. ten behoeve van de scheepvaart van Woerden. Uit de polderboeken en polderrekeningen van Zegveld en Zegvelderbroek uit de 17e en 18e eeuw blijkt dan ook, dat de stad toen nog een deel van het onderhoud droeg.

De andere lag heel wat noordelijker over de Greft, achter Zegveld, waar aan de kamerikse zijde een soortgelijk gehucht was. In een brief van 14 juli 1671 van het kapittel van St. Marie aan schout en heemraden van Zegveld wordt onder meer gezegd: „is bij die van Woerden geconsenteert, dat tot gerieff van die van Segfelt over de Greft bij 't Coornmolentgen sal mogen worden gelegen een quakel met leunen". Wanneer deze verdwenen is, is mij niet bekend. Hij vormde de verbinding tussen Zegveld en de korenmolen en verder met Kamerik en lag aan het eind van een voetpad over een stuk land van de diaconie van Zegveld. Dit voetpad achter de christelijke school is er nog steeds, al wordt het weinig meer gebruikt. Verder lag tot 1714 een kwakel over de Zegveldse Wetering midden op het dorp, tussen de toenmalige pastorie (later doktershuis) en de kerk.

Over de Linschoten tussen Vrouwenbrug en Oudewater lagen twee kwakels. In een overkomst van 1367 tussen de stad Oudewater en het groot-waterschap van Woerden wordt reeds bepaald, dat de bruggen over de Linschoten zo hoog moeten zijn „datter lichtscuten met horen laste van torve (turf) of mit anderen last wel zullen moeghen doer varen" (steenbakkerijen aan de Holl. IJsel). Er wordt hierin niet over kwakels gesproken, maar ook gewone bruggen hadden vroeger vaak een hoge boogvorm, wat oude Woerdenaars zich van verschillende bruggen nog wel kunnen herinneren. Kort geleden is een nieuwe houten kwakel, met het loopvlak in de vorm van een flauwe boog en met een vijftal opgaande treden, over de Linschoten gelegd achter het Linschoterbos ten gerieve van de wandelaars.

Nog één van de zeldzaam geworden houten kwakels, stevig vernieuwd in de vroegere eenvoudige vorm, bevindt zich over de Linschoten aan de andere zijde van het dorp (Korte Linschoten) tegenover de vroegere korenmolen, waarvan de ronde onderbouw nog aanwezig is. Even ten westen van het dorp Harmelen ligt een kwakeltje over de Oude Rijn, die daar geringe breedte heeft. Het is geheel van beton.

Tenslotte, wie nog een bijzonder artistiek rijtje van een stuk of vijf, zes van deze fijne bruggetjes wil zien kan ze vinden op wat verdere afstand van Woerden in het dorp Schalkwijk, waar ze op onregelmatige afstand van elkaar over de smalle wetering liggen.

EZELS BIJ DE EZELSDIJK

Ter herinnering aan de Ezelsdijk in Utrecht willen burgemeester en wethouders van de Domstad als monument een bronzen groep ezels plaatsen in het uitbreidingsplan Tuindorp-Oost. Aan de beeldhouwer prof. F. Carasso is verzocht een ontwerp te maken. Met de plaatsing van het monument zal overigens nog enkele jaren moeten worden gewacht, totdat de verwezenlijking van het uitbreidingsplan ver genoeg is gevorderd.

In letterlijke zin heeft de Ezelsdijk niets met ezels te maken gehad. Aan ver-

schillende dijkjes die als „ezelsruggen" zijn opgeworpen in een laaggelegen gebied heeft men indertijd de benaming Ezelsdijk gegeven.

De Ezelsdijk dateert uit de periode toen het terrein ten noorden van Utrecht werd verveend. Uit dezelfde periode dateren de vroegere Inundatiekade en de Kwakkeldijk.

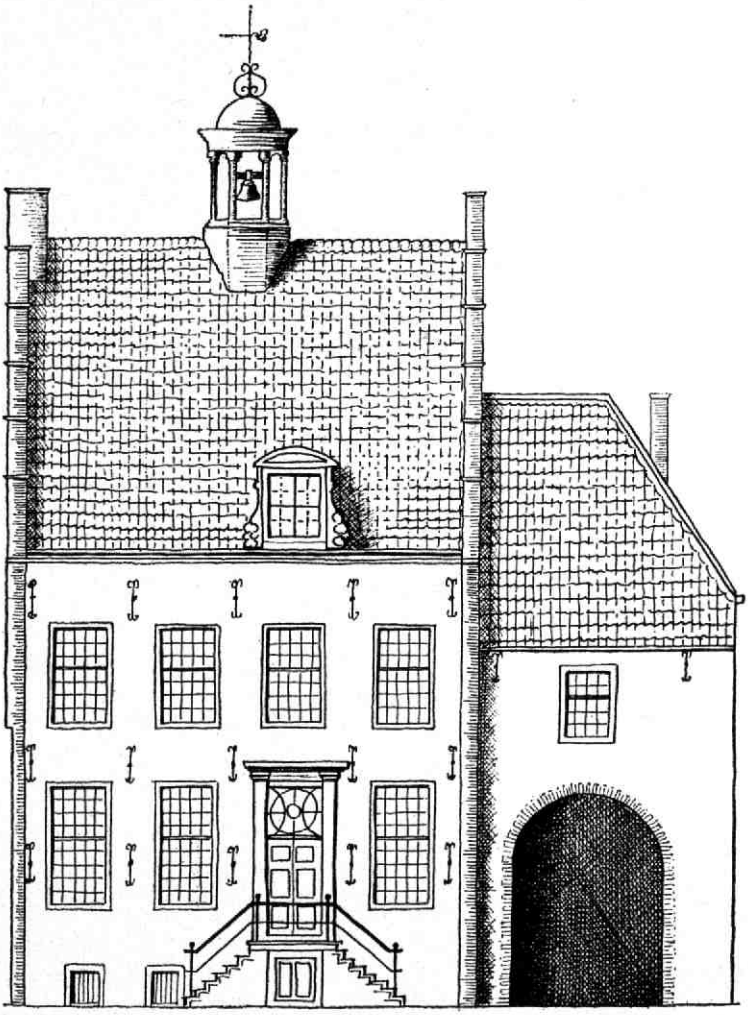

Stadhuis te Montfoort met de aangrenzende IJsselpoort wanneer de thans begonnen restauratie - zie ons vorig nummer - voltooid is. Het tentdak van het stadhuis zal dan vervangen zijn door een zadeldak tussen trapjes-, topgevels aan de eindgevels. De dakruiter, die thans het tentdak bekroont, zal midden op het zadeldak komen te staan, zoals ook vroeger het geval was. De stoep wordt veranderd in bordes.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 7 / JULI 1963

HERINNERINGEN AAN PROF. KERN TE UTRECHT

Johan Hendrik Caspar Kern was een wereldberoemd nederlands oriëntalist. Van 1863 tot 1865 bekleedde hij in Voor-Indië, het tegenwoordige India, het hoogleraarsambt aan het Brahmana en Queen's College te Benares, waar hij aan de Brahmanen, die reeds goed sanskrit kenden, onderwijs gaf in hun eigen taal. Van 1865 tot 1903 was hij te Leiden hoogleraar in Sanskrit, Indische oudheidkunde en vergelijkende taalwetenschap.

Toen professor Kern daar wegens het bereiken van de zeventigjarige leeftijd moest aftreden, verhuisde hij naar Utrecht om er veel van de omstreken te genieten; Kern was een liefhebber van grote wandelingen. Doch hiervan is weinig gekomen. Op een van zijn eerste wandelingen over de Ezelsdijk rende een grote hond tussen zijn benen door, zodat hij viel en een dijbeen brak. Een Leidenaar zei toen: „De man had hier moeten blijven, hier kende iedere hond hem."

Daarna bleef Kern enigszins kreupel en kon, leunend op een stok, in gezelschap van vrouw en dochter, alleen nog maar korte wandelingen maken in de buurt van zijn huis in de Willem Barentzstraat.

Daar heb ik hem meermalen opgezocht, omdat hij, te wiens huize te Leiden in 1897 het Algemeen Nederlandsch Verbond werd opgericht, hier voorzitter was van de Utrechtse afdeling, en ik secretaresse. Zo heb ik professor Kern leren kennen als een beminnelijk mens, die nooit iets kwalijk nam.

Bij mijn bezoeken trof ik hem aan in zijn studeerkamer, gezeten aan een oude mahoniehouten wastafel die hem tot bureau diende, altijd eenvoudig, hartelijk en opgewekt.

Op tijdschriften was hij niet geabonneerd, „die bezorgt mijn vriend

Prof. dr. J. H. Kern (1833–1917)

Caland (de toenmalige hoogleraar in het sanskrit te Utrecht) mij wel." Buitenlandse correspondentie voerde hij in het nederlands; hij kreeg altijd goed antwoord.

Eens vertelde professor Kern mij: „De mensen zeggen dat ik dertig talen ken, maar ik ken er maar achttien." Dit waren niet alleen de talen van het oosten, maar ook de oud-germaanse, aan wier studie toen in ons land nog weinig of niets werd gedaan. In de literatuur van al deze was hij thuis en veel heeft hij daarvan vertaald.

Kwam een van zijn vroegere leerlingen, die zich op de studie van een dezer talen had toegelegd, hem over zijn vorderingen vertellen, dan bemerkte hij al spoedig dat hij er toch eigenlijk nog niets van wist.

Eens hield professor Kern hier een lezing die twintig minuten duurde. De toehoorders waren een beetje verbaasd over het spoedig einde, maar de inhoud was de korte samenkomst ten volle waard.

Op zijn tachtigste verjaardag 6 april 1913 hield hij receptie in Hotel des Pays Bas. Daar zat hij toen temidden van zijn familieleden langs de wand en allen waren even vrolijk.

C. Catharina van de Graft.

VERDWENEN MENSEN, VERDWENEN KLEREN

Wie foto's bekijkt van tien jaar geleden, wordt onmiddellijk getroffen door de „verouderde" mode, ofschoon het maar een korte periode betreft.

Sterker vallen de verschillen op wanneer wij afbeeldingen van honderd jaar geleden zien. Er zijn soms elementen, die we vandaag in eigentijdse vorm bij de kleding terugvinden, maar het meeste is onherhaalbaar.

Dit zit niet alleen in het gebruik van andere stoffen en modellen, zelfs niet in een mogelijk enigszins gewijzigde lichaamsbouw — iets langere en smallere mensen — maar vooral in de wijzigingen van beroep en bedrijf.

Wat kon je in de vorige eeuw nog gemakkelijk zien welk beroep iemand uitoefende! Terwijl er veel minder van uniformen sprake was. Maar een dienstmeisje, een veerschipper, een stadsomroeper, een visverkoper, een slepersknecht, een barbier — om maar een greep te doen — waren door hun kleding aanstonds herkenbaar.

Ook kantoorbedienden, dokters, advocaten, predikanten, schoolmeesters en dergelijken vielen op door de kleding die bij hun stand paste.

Voorts weduwen en wezen. Het „doorgezaagde weesmeisje" de aanduiding van een drakerig toneelstuk, moet nog teruggaan op de jurken van de amsterdamse weeskinderen, die gekleed gingen in de stedelijke kleuren rood en zwart. Dat wil zeggen: er liep midden over hun kleren een horizontale naad zodat zij op een bespottelijke manier half rood half zwart waren uitgedost.

Veertig typen

Wie een indruk wil hebben van de kleding uit de vorige eeuw, speciaal in allerlei, vaak uitgestorven beroepen, doet goed kennis te nemen van het pocketboek „De Nederlanden. Karakterschetsen, klederdrachten houding en voorkomen van verschillende standen" een bij uitgeverij V. A. Kramers te 's-Gravenhage verschenen herdruk van het gelijknamige boek uit 1841, dat sinds lang niet meer verkrijgbaar was en waarvan de gravures los verkocht werden voor flinke prijzen.

Bekende schrijvers als Beets, Hasebroek, Ten Kate en Kneppelhout hebben er schetsen in gepubliceerd over meer dan veertig typen, die de straten van Nederland indertijd bevolkten.

Aan de literaire betekenis van dit werk kunnen we hier voorbijgaan. Grappig zijn meermalen de aanduidingen over de kleding.

Zo beschrijft Hasebroek het „standbeeld" van de zeeuwse boerenarbeider als volgt: „Het openhangende, blauwlakense wambuis met liggende kraag en korte lijf valt vrij slordig om de ongefatsoeneerde leest. De wijde korte broek van manchester — bevallig onachtzaam aan de knie losgelaten — zou een vreemdeling stof tot spotternijen geven. En hoewel de benen met gladde kousen bekleed en in gestreepte slobkousen gestoken het zwierigste gedeelte van zijn uitrusting uitmaken, leeft de man op zulk een grote voet en is op zulke lompe leest geschoeid, dat ook zijn voetstuk in de veroordeling van het hele standbeeld moet delen".

Slagersknechts droegen lang geleden een driekanten hoed. Aansprekers liepen in korte broek, lange kousen, schoenen met gespen. Zij hadden een punthoed op het hoofd waaraan een lange rouwsluier — lamfer genoemd — bevestigd was.

Weesmeisjes

We hadden het al over amsterdamse weesmeisjes, maar ook de haagse weeskinderen bezaten een eigen kledij.

De lutherse weesmeisjes weer anders dan de stadswezen. Ziehier wat Ten Kate aan zijn haagse winkelende lezers van 1841 vraagt: „Heeft u, die onder al die bombast van satijnen hoeden, kasjmieren shawls, golvende struisveren en papieren korenbloemen, zich in de glazen Hoogstraat of slijkerige Spuistraat dagelijks vermoeit, nooit uw blik voelen gaan naar de harmonie van een zwart sergen kleed, een klein wit glad mutsje, een geplooide sneeuwwitte halsdoek, lange handschoenen en een albastbeschamend schortje?

Nederig, eenvoudig en maagdelijk is die mengeling van wit en zwart, waaraan u het lutherse weesmeisje van de Hofstad herkent. . ."

Het is weer Hasebroek die de straatjongen uittekent. „Alle stoffen, alle soorten kleding, alle modes treft u bij hem aan: van het afgedragen ronde buisje van de jongeheer van de burgemeester tot de versleten kuitendekker van de president van het oudemannenhuis; van het fijn kasjmieren vest tot de ongeschoren duffel; van de engelsleren pantalon tot de plankharde pikbroek.

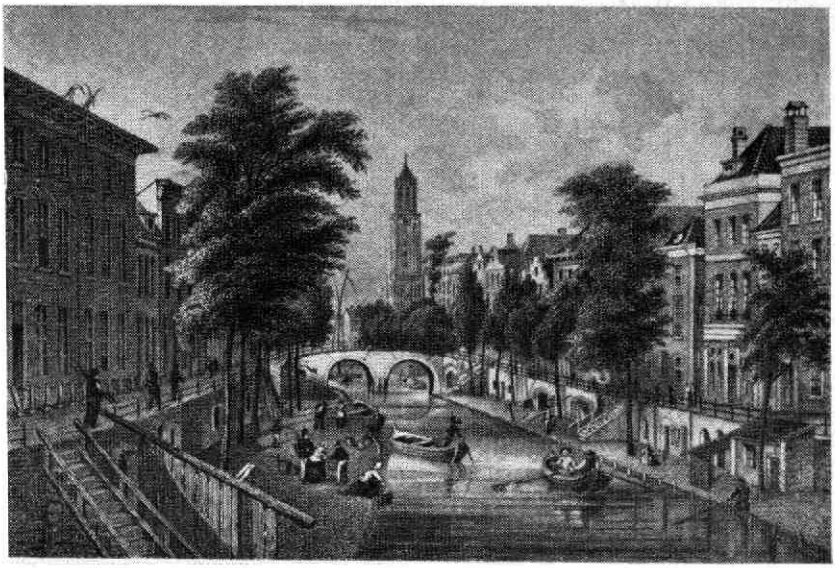

Oude Gracht te Utrecht begin 19e eeuw.
Wat opvalt is niet alleen de betrekkelijke rust, maar ook de andere kleding van de mensen die op deze prent voorkomen

De straatjongen heeft slecht één zwak: niets van wat hij aan heeft moet heel zijn. Een echte straatjongen moet net als de straat waarop hij leeft vol gaten wezen. Ja, het schijnt of hij zelfs er op uit is de kleur van de straat te dragen; want vuil-grijs is zijn geliefkoosd tintje".

Zo kunnen we voortgaan met citeren. Maar waarom zou u niet zelf in dit boekje lezen en kijken, voorzover de kleding van de betovergrootouders uw interesse heeft? Utrechtse typen worden er niet in genoemd, maar de kleding zal in deze stad bij de hier genoemde beroepen wel overeenkomstig Amsterdam en Den Haag zijn geweest.

de J.

NIEUWE PUBLICATIES

H. Halbertsma, Bonifatius' levenseinde in het licht der opgravingen. In: Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, jrg. 10-11, 1960-1961, blz. 395-444. Met 36 afb.

Na eerst in De Vrije Fries XLIV, 1960 een verslag gegeven te hebben van de resultaten van het te Dokkum in 1954 e.v. jaren ingesteld bodemonderzoek naar de juiste plaats waar Bonifatius op 5 juni 754 met zijn gezellen vermoord werd, behandelt schr. hetzelfde onderwerp in genoemde Berichten uitvoeriger met het dubbele aantal afbeeldingen. Van de Vita Bonifatii door Willibald af tot in de 16de eeuw hebben tal van auteurs min of meer duidelijk over de gebeurtenissen van 754 en de plaats van de daarna gebouwde kerk geschreven. Al deze berichten passeren hier de revue en worden met de in de grond gevonden gegevens geconfronteerd, wat het begrijpen van beide

soorten „documenten" ten goede komt. Het is altijd een ideale werkmethode als het onderzoek van bodem en bodemvondsten gecombineerd wordt met de critische lezing van kronieken en andere geschreven bronnen. Vanzelf komt ook het bekende verhaal van de overbrenging van Bonifatius' lijk naar Utrecht en vandaar naar Mainz en Fulda ter sprake, waarin nog altijd een zeker probleem steekt ten aanzien van de ligging van „de kleinste" en „de grootste" kerk te Utrecht in de 8ste eeuw.

K. G. Boon, Een Utrechts schilder uit de 15de eeuw, de Meester van de Boom van Jesse in de Buurkerk. In: Oud-Holland 1961, blz. 51-61.

Een 15de-eeuws paneeltje met een kruisigingsvoorstelling, kort geleden door een nederlandse kunsthandel (alweer!) naar Amerika verkocht, bracht schr. er toe, het weinig omvangrijke oeuvre van een schilder, die tussen 1455 en 1470 te Utrecht werkzaam is geweest, te reconstrueren. Het paneeltje is als miniatuur gecopieerd door de zogenaamde „Meester van Evert Zoudenbalch" voor het gebedenboek van Maria van Vronesteyn (1460), te Brussel, oorspronkelijk vervaardigd voor de utrechtse schout Jan van Amerongen. De schilder van het paneeltje kan de maker geweest zijn van de Boom-van-Jesse-schildering (na 1453) in de Buurkerk. Tussen 1456 en 1469 was er blijkens de kerkrekeningen slechts één schilder die voor de Buurkerk werkte, nl. Hillebrant van Rewijck. Misschien is hij de vader van de meer bekende Erhard van Rewijck (Rewick), die in gezelschap van de deken van Mainz, Bernhard van Breydenbach, in 1483/84 een reis naar het H. Land maakte en het uitgebreide verslag daarover illustreerde.

A. Fick, o.f.m., De laatste jaren van het Utrechtse Minderbroederklooster 1576-1578. In: Bijdragen voor de geschiedenis van de provincie der Minderbroeders in de Nederlanden, XIII, fasc. 38, 1962, blz. 242-254.

Van het utrechtse minderbroedersklooster is de geschiedenis slechts onvolledig bekend. Vooral het ontbreken van vrijwel ieder archiefstuk is daar de oorzaak van. Aanvullingen uit andere bronnen zijn daarom steeds welkom. Zo wordt in bovengenoemd artikel het reeds bekende over de laatste jaren van het utrechtse klooster aangevuld met de gegevens, die de prior van het klooster Stein bij Gouda, Wouter Jacobsz. in zijn Dagboek (uitgegeven door het Hist. Genootschap 1959-1960, 2 dln) over de kerkelijke en godsdienstige beroeringen in 1570 e.v. jaren heeft opgetekend. Sommige gebeurtenissen krijgen daardoor een ander accent dan de traditionele voorstelling wil. De Minderbroeders hebben de eed op de Pacificatie van Gent niet afgelegd, maar, na eerst om welk motief dan ook geweigerd te hebben, zich daartoe tenslotte toch bereid verklaard, wat toen niet algemeen bekend werd. Hun verdrijving uit Utrecht had niet op 27 mei, maar op 27 juni 1578 plaats. Zij zijn o.a. naar Montfoort gegaan.

J. G. W. F. Bik, Doctor Jan Bleuland, hoogleraar te Harderwijk en Utrecht, 1756-1838. In: Nederl. tijdschr. voor geneeskunde, jrg. 106 nr. 10, 1962, blz. 476-482.

Overzicht van leven en medische werkzaamheden van Jan Bleuland, geboren te Gouda 1756, student te Leiden, op 24-jarige leeftijd tot stadsgeneesheer van Gouda benoemd zonder bezwaar der stadskas, hoogleraar te Harderwijk 1791-1795, daarna te Utrecht 1795-1826 en aldaar overleden in 1838. Zijn verzameling ontleedkundige praeparaten en anatomische afbeeldingen werd na zijn dood door koning Willem I gekocht en aan de utrechtse universiteit geschonken.

Utrecht. Uitgave Bureau Voorlichting der gemeente Utrecht. 1963.

Ten gerieve van congressisten, zakenmensen en andere niet-Utrechters die aan deze stad een bezoek brengen heeft het Bureau Voorlichting van de gemeente Utrecht een mooi en kleurrijk uitgevoerd geschrift samengesteld dat na een korte inleiding (in vijf talen) een aantal foto's van de stad verschaft met aan het eind een beknopte beschrijving van de platen.

Het geschrift is niet in de handel, hetgeen eigenlijk te betreuren valt. Want naast enkele traditionele beelden zoals de Oude Gracht met Domtoren, jaarbeursdrukte, wirwar van rails bij het station enzovoort, staan er aantrekkelijke opnamen in die het hart van elke rechtgeaarde stadgenoot verkwikken.

Het is waar: dergelijke plaatjesboeken tonen Utrecht op zijn zondags, doch dit kan men het Bureau Voorlichting moeilijk verwijten. Want wanneer je een gast ontvangt neem je hem niet mee naar de rommelzolder maar je laat hem de beste vertrekken zien.

Tot die beste „vertrekken" van het utrechtse huis behoren niet alleen de Kloostergang, de schouwburg en het Kanaleneiland maar ook de singels. Voor vreemdelingen die van de trieste besluiten aangaande de singels hebben kennisgenomen — en wie heeft dit niet — wordt in een bijschrift de geruststellende verzekering gegeven: „Van de stadsbuitengrachten of de singels rondom de binnenstad zullen de mooiste gedeelten behouden blijven. . . ."

Dr. J. H. A. Ringeling. *Honderd jaar openbaar lager onderwijs in Maarsbergen.* 1963.

Van 15 tot en met 20 juli a.s. zal met enige festiviteiten het honderdjarig bestaan van de openbare lagere school te Maarsbergen gevierd worden. Inderdaad een feit om bij stil te staan, want vóór 1863 bezat de gemeente Maarn in het geheel geen school. De jeugd moest naar Austerlitz, Doorn of Woudenberg om onderwijs te ontvangen. In Maarn zelf is pas in 1924 een school gekomen, zodat de school te Maarsbergen gedurende zestig jaar voor heel de gemente bestemd was.

Dr. Ringeling heeft kennelijk met veel plezier de historie van de school nagegaan. Een zeer nuttig werk; gedenkboekjes over scholen zijn er helaas niet veel. Wel verhaalt hij weinig van het onderwijs zelf — dat zal ongeveer zo geweest zijn als op andere scholen — de uitwendige geschiedenis van dit dorpsschooltje komt goed naar voren. Zo is dit ook een stukje dorpsgeschiedenis.

De utrechtse aannemer F. W. van Vloten (dezelfde die vele arbeiderswoningen in Utrecht liet verrijzen) bouwde volgens de plannen van de eveneens in Utrecht wonende architect G. D. Wijndels de Jongh het schoolgebouw (met „bovenmeesterswoning") te Maarsbergen. Het staat er nog steeds, hoewel een tikje gemoderniseerd.

De banken voor de school werden ten geschenke gegeven door de weduwe van prof. mr. J. Ackersdijk te Utrecht. Kennelijk had deze hoogleraar aan huis college gegeven. De banken waarop de studenten hadden gezeten, verhuisden naar Maarsbergen.

Op 1 oktober 1863 startte de school. De eerste hoofdonderwijzer, de heer F. L. Naber, ontving een jaarlijks traktement van vierhonderd gulden! Toch bleef hij tot zijn pensioen (1896) te Maarsbergen. Ook de twee volgende hoofden verlieten hun standplaats niet meer. Het tegenwoordige (vierde) hoofd werkt hier pas vier jaar, zodat Maarsbergen in bijna een eeuw slechts drie schoolhoofden had.

Mr. G. A. W. C. baron van Hemert tot Dingshof, burgemeester van Maarn, die het boekje een inleidend woord meegaf, zal op 16 juli in het schoolgebouw een tentoonstelling „Honderd jaar openbaar lager onderwijs Maarsbergen" openen.

de J.

KLEINE MEDEDELING

HERINNERING AAN DE PAARDENTRAM

In april is Utrecht een herinnering kwijtgeraakt aan de paardentram, die eens door de straten van deze stad liep, en wel de oude remise links van het Spoorwegmuseum.

Het Nieuw Utrechts Dagblad van 20 april tekende hierbij aan: „Dat het gebouwtje geheel was versleten, behoeft welhaast geen betoog, als we vertellen dat het werd neergezet in . . . 1889! In februari van dat jaar diende de Utrechtse Tram-Maatschappij, de particuliere onderneming, die de stadspaardentram exploiteerde, een verzoek in bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij om een gedeelte van het voorplein van het Maliebaanstation in huur te mogen krijgen voor de bouw van een remise, kantoorlokalen, enz. Het verzoek werd ingewilligd, zodat bij de opening van de eerste lijn op 3 juli 1889 op het stationsvoorplein een eenvoudig drijfstenen gebouw was verrezen.

Er was plaats voor veertien paardentramrijtuigen en stalling voor vijfendertig paarden. Verder was er een magazijntje, een kantoortje en een commissarissenkamer. De zolder werd bestemd voor de opslag van hooi. Ook daaraan zijn herinneringen overgebleven, want de zoldervloer bezat grote luiken, waardoorheen vroeger het hooi naar boven en beneden werd gebracht.

De eerste degradatie kwam voor dit gebouwtje op 1 maart 1893. Toen werd — bij de ingebruikneming van de paardentramlijn langs de Oude Gracht — een kantoorgebouw geopend aan de Lauwerecht, bij de Beenzwartfabriek. Het gebouwtje bij het Maliebaanstation deed tot 14 september 1907 uitsluitend dienst als remise, stal en opslagplaats. Op die datum werd de stadspaardentramdienst van de U.T.M. gestaakt.

Het remisegebouw bleef echter bestaan. Het ging dienst doen als opslagplaats en stal voor een verhuisbedrijf. Kort voor de tweede wereldoorlog werd het bestemd als werkplaats voor werklozen, daarna is het nog gebruikt als chemisch fabriekje. Korte tijd zijn er ook nog de auto's gestald van een autorijschool.

In 1947 kwam weer een meer permanente bestemming, toen de N.V. Landaal-Schelde het gebouw kocht. Aankoop van de grond was niet mogelijk, want deze was nog — evenals in 1889 — eigendom van de spoorwegen. Nu is het dan eindelijk onder slopershanden gevallen. Daarmee verdwijnt dan wel zo ongeveer de laatste herinnering aan de utrechtse paardentram. De allerlaatste blijft echter permament in deze omgeving, want het Spoorwegmuseum bezit een tramrijtuig, dat oorspronkelijk nog op de utrechtse stadspaardentram heeft gereden."

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 8 / AUGUSTUS 1963

JUBILEUMTENTOONSTELLING OUD-UTRECHT

Zoals men zich zal herinneren heeft de vereniging Oud-Utrecht in het begin van 1963 haar veertigste verjaardag gevierd. Van een feestelijke viering is afgezien maar wel heeft de voorzitter op de jaarvergadering het feit genoemd. Aan een veertiental leden, dat van het begin af lid van de vereniging is geweest, werd een schrijven toegezonden waarin het bestuur zijn waardering en dank uitte voor de trouw van deze leden aan de vereniging.

Voorts konden enkele gelukwensen in ontvangst genomen worden, o.a. van de burgemeester van Utrecht. Hiervan is ter jaarvergadering voorlezing gedaan.

Het bestuur van Oud-Utrecht meende toch voor het najaar nog iets op touw te moeten zetten speciaal ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan. Zodoende is men op het denkbeeld gekomen om een tentoonstelling te organiseren van stadsgezichten uit de topografische verzameling van Utrecht, die in het Gemeentearchief berust. Een honderdtal prenten, o.a. van kunstenaars als Saftleven en Van Liender, zal gedurende een aantal weken prijken in de tuinzaal van het Centraal Museum. Natuurlijk kunnen deze „verborgen schatten" te allen tijde gezien worden in het Gemeentearchief. Maar er is practisch niemand die van deze gelegenheid gebruik maakt.

Daarom meende het bestuur goed te doen de mogelijkheid tot bezichtigen te realiseren. De tentoonstelling wordt geopend op 27 september. De leden zullen er nog nader van horen.

Wie vroeger als vreemdeling een bezoek aan Utrecht bracht om de stad en haar omgeving een paar dagen te verkennen, kon zich bij die bezigheid laten voorlichten door een geïllustreerde gids van Utrecht en omgeving.

Men zegt wel dat Utrecht geen toeristen aantrok – en stellig moest de stad in dit opzicht onderdoen voor Amsterdam of Den Haag – maar de regelmaat waarmee die gidsen van de pers rolden, bewijzen dat de stad jaarlijks heel wat gasten ontving. Ongetwijfeld waren daar

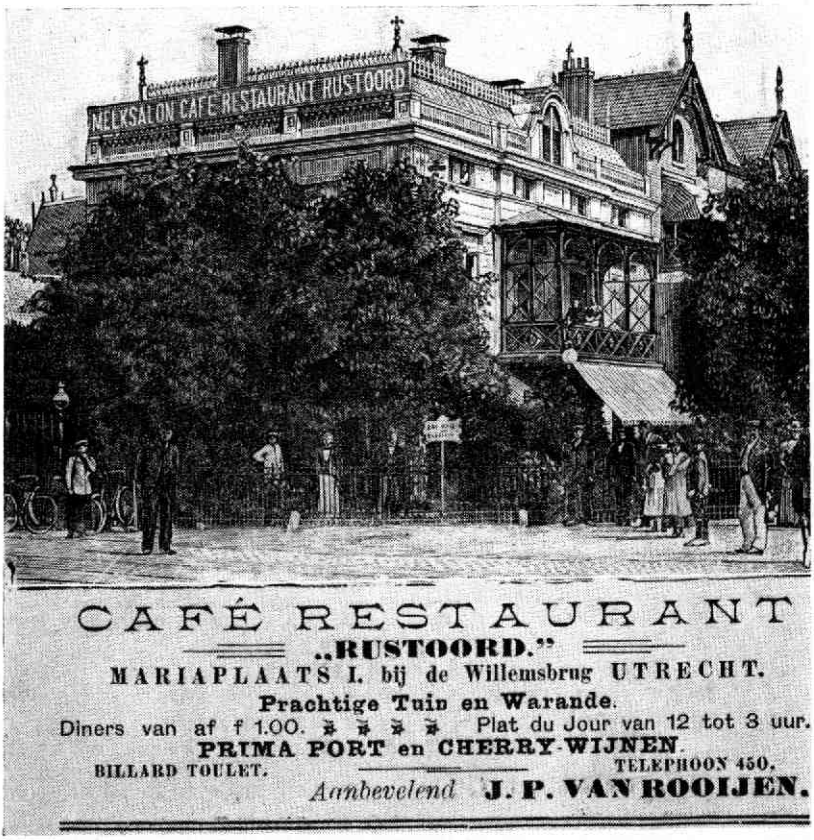

Wie van het Centraal Station te Utrecht komende via de Willemsbrug de Mariaplaats bereikt, ziet aan zijn rechterhand het gemoderniseerde witte huis waar jarenjang dokter Prins woonde. Nog vroeger was dit „Melksalon, café, restaurant Rustoord", Mariaplaats 1, thans nummer 23. Van het ene pand zijn later twee woonhuizen gemaakt. De huizen ernaast in het Willemsplantsoen bestaan beide nog. Alleen is het versiersel op de daklijst weggehaald.

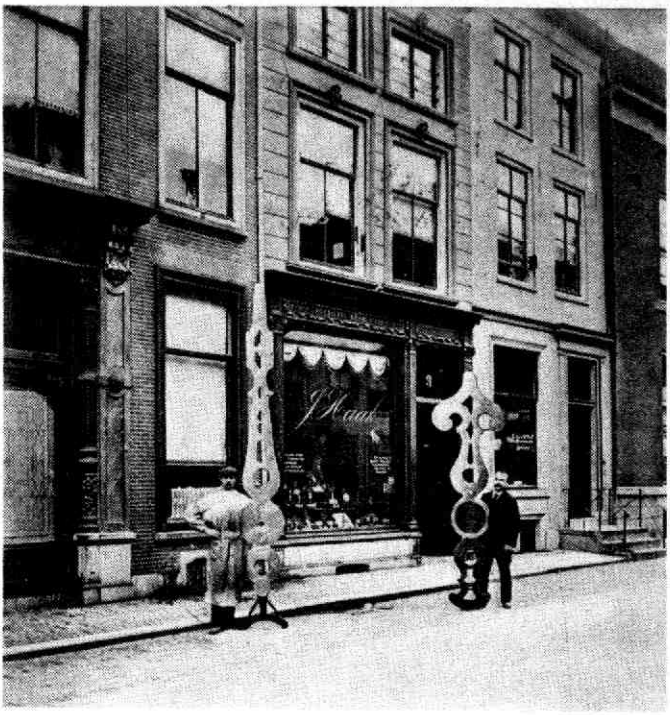

In het begin van deze eeuw heeft de heer J. Haak, die een befaamde horlogerie dreef in de Minrebroederstraat (zaak gevestigd in 1850) het uurwerk van de Domtoren onderhanden genomen. De wijzers kregen ook een beurt. Er werd een plaatje van gemaakt. Rechts de heer Haak met de uurwijzer, die 2.88 m. lang is, links een bediende met de minuutwijzer van 3.75 m. De winkel van Haak is al jaren verdwenen, evenals die van zijn buurman links, de piano- en orgelhandel R. O. Bottinga. In beide panden (9 en 11) zetelt thans de antiquair Wiegersma. Van het raam tussen beide winkels is een huisdeur gemaakt, die toegang geeft tot de woning Minrebroederstraat 11bis.

velen onder, die elders in de provincie logeerden. Vooral Zeist, Driebergen maar ook Baarn, Amersfoort en Soest vonden vanouds veel aftrek. Ter afwisseling gingen de aldaar logerende of in pensions en hotels verblijvende gasten graag eens een dagje naar de hoofdstad van het Sticht. Waarbij naast de bezienswaardigheden vooral de vele winkels in het centrum aantrekkingskracht uitoefenden.

Op dat laatste waren de wandelgidsen voor Utrecht, financieel althans, gebaseerd. Want deze boekjes bevatten naast een beknopte beschrijving van geschiedenis en „tegenwoordige staat" der stede ook de nodige advertenties van de handeldrijvende middenstand. Sommige gidsen namen in de beschrijving van de stad ook de namen der adverterende zaken op, zodat de wandelende vreemdeling zowel op bekende gebouwen als op zakenpanden geattendeerd werd. Natuurlijk in de hoop dat hij niet alleen kijker maar ook koper zou

A. Bastiaanse,

Utrecht — Arnhem — Den Haag.

Specialiteit in Corsetten

KOUSEN, HANDSCHOENEN, TRICOT GOEDEREN,
DAMES HANDWERKEN MET FOURNITUREN,
MODE ARTIKELEN, STRIKKEN LAVALIÈRES, etc.
GARENS EN BAND.

Toiletzeepen — Eau de Cologne — Sponsen — Zeemlappen.

Kammen — Haar-, Nagel- en Tandborstels.

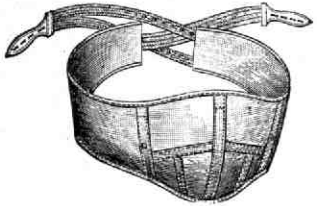

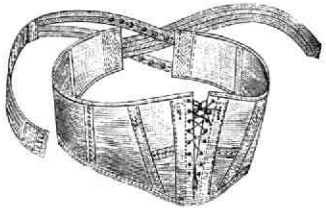

Rokken — Blouses — Boezelaars — Antimacassers — Wagenkleedjes, etc.

Nevenstaande advertentie van A. Bastiaanse in de gids van 1901 - met een „fotomodel" dat misschien 1883 als geboortejaar had ! - laat zien hoezeer het assortiment veranderd is. Bastiaanse verkoopt al van vóór de tweede wereldoorlog geen garen en band meer. Zeep, sponsen zeemlappen e.d. waren al eerder uit de verkoop genomen. En wat antimacassers zijn weet het jonge geslacht beslist niet meer.

J. MANDERSLOOT,

Oudegracht H 145, b/d Jacobiebrug, UTRECHT.

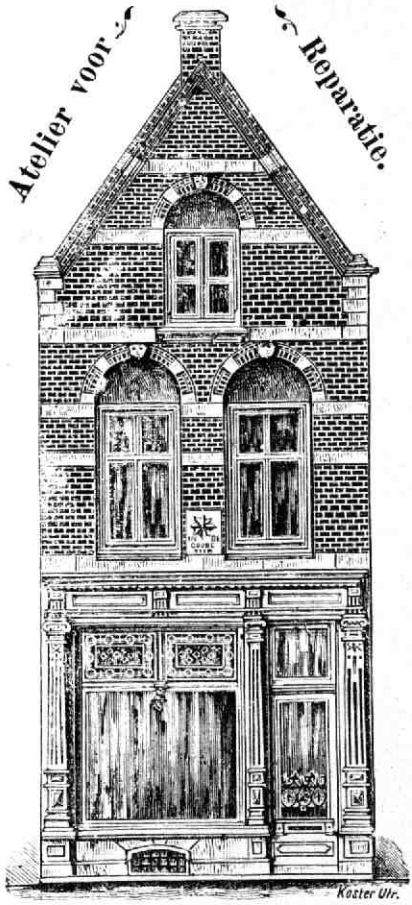

Magazijn
van
GOUDEN
en
ZILVEREN
WERKEN.

—

Diamanten
en
Horloges

—

Ruime
sorteering
Dames-
EN
Heerenringen.

SPECIALE
KEUZE
IN
Zilver
Schepwerk
en
met Zilver
gemonteerd
KRISTAL.

—

INKOOP
tegen
hooge
waarde.

In onveranderde staat vindt men op de Oude Gracht bij de Jacobibrug de vroegere winkel terug van juwelier Mandersloot, thans een incassobureau. Ook de gevelsteen „In de goude ster" zit nog in de muur. Alleen is het onderschrift éénregelig; het luidt „De gouden ster".

Telefoonnummer
360.

Hofleverancier.

Vleeschhal.

G. B. Endlich,

FIRMA

Erve Wed. G van Weede,

Lange Nieuwstraat A 34, UTRECHT.

Toen de „Kleine Vleeshal" Lange Nieuwstraat hoek Catharijnesteeg nog vleeshal was. De firma G. B. Endlich zette een bedrijf voort dat hier sinds 1723 gevestigd was. Thans is ook deze firma verdwenen. De vleeshal biedt reeds jaren onderdak aan padvindersgroepen.

zijn óf dat hij het adres zou onthouden voor een volgende gelegenheid!

Ik heb hier voor mij liggen een tweetal gidsen. De eerste dateert van 1889 en beschrijft naast Utrecht ook De Bilt, Zeist en de Stichtse Lustwarande tot en met Rhenen. Kaarten en illustraties wisselen de redactionele tekst af. Het boekje telt voor deze tekst 58 pagina's, is doorschoten met enkele bladzijden advertenties op goedkoop geel papier en wordt gecompleteerd met 32 pagina's advertenties op het zelfde papier als de voorgaande tekst. Het boekje kostte *f* 0,50 en was uitgegeven door boekhandel J. G. Broese, indertijd gevestigd op de Oude Gracht bij de Lijnmarkt.

De andere gids, iets groter van formaat, is in 1901 bij A. W. Bruna en Zoon verschenen in samenwerking met V.V.V. Hij was te koop voor de prijs van *f* 0,25. Omvang ongeveer honderd bladzijden, waarvan de helft met beschrijving en foto's en de andere helft — de tegenoverliggende pagina's — met advertenties prijkte.

Deze gids beperkte zich tot Utrecht, Zeist en Driebergen. De advertenties betreffen dus de genoemde plaatsen. In de gids van 1889 staat ook een groot aantal annonces van zaken uit Amsterdam. Broese gaf namelijk tevens een gids uit voor het Gooi en Baarn, vanouds

georiënteerd op Amsterdam. Wellicht had hij de amsterdamse adverteerders in die gids tegen een kleine bijbetaling ook mee laten draaien in de editie van Utrecht-Rhenen.

De foto's in de gids van 1889 zijn slecht; in die van 1901 zijn ze wat beter. Maar de advertenties, veelvuldig van tekeningen voorzien, doen het in beide gidsen uitnemend.

Het is een verbazend amusante bezigheid om die advertenties uit de twee gidsen door te neuzen. Je krijgt een indruk van Utrecht als winkelstad rond het jaar 1900, al hebben vanzelfsprekend lang niet alle toen bestaande zaken geadverteerd. Maar de bekendste winkels zijn er gewis bij. Speciaal de groep horecabedrijven is sterk vertegenwoordigd. Die hadden van hun advertenties het eerste voordeel. Want een wandelaar in winkelstraten wordt moe en dorstig, en waar zal hij sneller rust en een dronk vinden dan achter de ramen of op het terras van een „koffijhuis" in het centrum, dat hem gelegenheid biedt om zich al restaurerende te vermeien in de aanblik van talrijke voorbijgangers.

Utrecht was geen grote stad. De gids van 1889 begint met te vertellen dat Utrecht ongeveer 84.000 inwoners heeft. Dat is nu, na vijfenzeventig jaar dus verdrievoudigd. Maar die 84.000 mensen van driekwart eeuw geleden woonden practisch allemaal binnen en rond de singels of in de directe omgeving daarvan. Alleen de uiterste straten van Wittevrouwen (Ooftstraat, Palmstraat e.d.) en van Oudwijk (Van Alphenstraat, Oudwijkerlaan e.d.) lagen „mijlen ver" van het centrum verwijderd.

Door de dicht op elkaar wonende bevolking in de binnenstad, waren de winkelstraten rond Vreeburg, Neude en Mariaplaats dikwijls overvol mensen, althans naar toenmalige begrippen. Uiteraard kwamen ook veel „boeren en buitenlui" voor inkopen en marktbezoek naar de stad. Wanneer we daarbij nog onze bovengenoemde toeristen voegen, lijkt het voor de hand te liggen dat het „zakenhart" van Utrecht vaak gonsde van de drukte. Al overdrijft de gids van 1889 schromelijk wanneer hij schrijft van de winkelstraten: „Amsterdam, Rotterdam noch Den Haag kunnen op zulke schoone magazijnen wijzen . . . Verscheidene straten bevatten een onafgebroken reeks ruime, helverlichte, moderne winkels, terwijl daartussen een dichte volksdrom zich al voorwaarts beweegt".

De gids noemt het eind van de Zadelstraat (komende van de Mariaplaats) met recht Lijnmarkt en links Choorstraat het drukste kruispunt van de stad. Daar ziet men „prachtige moderne magazijnen; hier beweegt zich Utrechts bevolking des avonds in dichte drommen doorheen (Pantoffelparade)".

Dat is niet zo gebleven. In de bekende gids van C. W. Wagenaar uit 1916 heet het: „Men heeft een tijd gekend dat langs Lijnmarkt, Choorstraat en Oude Gracht tot de Bakkerbrug, de pantoffelparade der winkeltjes-kijkende burgerij zich bij voorkeur bewoog. Later, toen de Steenweg, Lange Elisabethstraat, Lange Viestraat en Potterstraat een betere verlichting kregen, heeft zich die slenterdrukte wel

De Waterstraat omsteeks 1900 met enkele Wijk C-ers, die volgens de gids van 1889 „arbeidzame en verkooplustige lieden zijn met een ernstigen trek op het gelaat".

wat verplaatst. Maar nog altijd behooren Lijnmarkt en Choorstraat tot de meest gezochte winkelstraten der stad".

Een geheel ander „winkelcentrum" wijst de gids van 1889 in Wijk C aan. Uitwendig heeft dit stadsgedeelte weinig aanzien. „Het innerlijke van die wijk echter vergoedt ruimschoots wat aan het uiterlijk ontbreekt. De vreemdeling, die voor het eerst hier komt, is getroffen door het eigenaardige, dat al die straten, straatjes of stegen kenmerkt. Bijna alle huizen zijn winkels of maken op dien naam aanspraak".

De gids vertelt ook iets over de Wijk C-ers en hun eigenschappen. Hij vergeet niet hun liefde voor Oranje te noemen en zegt verder dat zij een afzonderlijke klasse vormen. „'t Zijn arbeidzame en verkooplustige lieden, met een ernstigen trek op 't gelaat, zoo gewoon bij menschen, die veel te zorgen hebben en wier woningen alle geriefelijkheden, alle comfort missen. Overigens bezitten zij de gewone voorliefde van den werkenden stand voor bloemen, die voor bijna alle ramen prijken".

De gids van 1901 is veel zakelijker en daardoor wat het redactionele gedeelte betreft minder interessant. De lezer wordt uitvoerig over reismogelijkheden, restaurants, bezienswaardige gebouwen, vermakelijkheden, enzovoort, ingelicht en krijgt daarna een stukje historie te verwerken voordat op Zeist wordt overgeschakeld. Maar zowel in deze gids als in die van 1889 geven de advertenties een bijzondere kleur aan het geheel. Vooral nu we ze zoveel jaren na dato lezen.

Er is in de opzet van het adverteren heel wat veranderd. De ge-

„BUITENLUST". - Maliebaan, UTRECHT.

F. J. SMIT.

CAFÉ. BILLARD.

Localiteit en Tuin, bijzonder ingericht tot het het houden van Diner's, Souper's, Vergaderingen, Partijen, Concerten, enz.

DEUMER-CRAMER,

VIESTRAAT.

De wereldberoemde *Pfaff*-Naaimachine, ook met *ringspoel*. Betaling binnen 3 maanden *hooge* korting. Ook levering op maandelijksche afbetaling. Verbeterde Singer-Naaimachines van af *f* **25**. Oude machines worden *ingeruild* ook *gerepareerd*.

DEUMER-CRAMER, Viestraat, Utrecht.

DIANA I	*f* 200.	Duitsch.
DIANA II	„ 180.	
GERMANIA	„ 240.	
TEUTONIA	„ 175.	
SWIFT I	„ 222.	Eng.
SWIFT II	„ 174.	
VAINQUEUR	„ 140.	

Reparaties solide en goedkoop. Gebruikte **ROVERS** kosteloos ter dispositie.

Gedeelte van een advertentiepagina uit 1889. De bovenste annonce is van het vroeger zo bekende restaurant-vergadergebouw met pleziertuin „Buitenlust" aan de Maliebaan. Het bestaat al heel lang niet meer. In 1883 werd in „Buitenlust" de A.N.W.B. opgericht. Een gedenksteen in de muur van het gebouw waarin het restaurant was gevestigd, herinnert aan de oprichtingsvergadering.

Vanzelfsprekend is ook de firma Deumer-Cramer in de Viestraat al lang van de kaart. De advertentie wijst op de in deze tijd vreemd aandoende combinatie naaimachine- en rijwielhandel.

FELIX EN PLOOS VAN AMSTEL.

Steeds voorhanden

alles betreffende het Manufactuurvak.

SPECIALITEIT in THIBET, FRANSCH MERINOS en WITTE GOEDEREN.

Groote Keuze.
DEGELIJKE GOEDEREN. LAGE PRIJZEN

STALEN en ZICHTZENDINGEN
op aanvraag verkrijgbaar.

Lijnmarkt E 53,

UTRECHT,

Dekens, Karpetten, Vloerzeilen, Vitrages, Neteldoeken, Pelterijen.

De winkel van de firma Felix en Ploos van Amstel (later alleen Felix), Lijnmarkt E 53, thans nummer 3. De firma bestaat niet meer maar het winkelpand nog wel. De firma Felix had ook de winkelhuizen 5 en 7 bij deze zaak getrokken. Nr. 5 is thans geheel vernieuwd, nr. 7 (hoek Boterstraat) heeft dezelfde bovenbouw als het hier afgebeelde pand.

woonte om zoveel mogelijk mededelingen in de advertentie te proppen komt tegenwoordig minder voor. Liever dan een opsomming van wat er alzo te koop is, bepaalt men de aandacht van de lezers bij één of een paar artikelen uit het assortiment. Ook het gebruik om winkelpand of restaurant te doen afbeelden verdween grotendeels. Het heeft immers weinig zin. Maar toch valt het te waarderen dat men het in die twee gidsen wél gedaan heeft. Want nu kan men na zestig, zeventig jaar de afgebeelde gebouwen langs gaan om te zien wat er van geworden is.

Ik heb er enige zomeravonden aan besteed om de stad eens door te wandelen met die gidsen in de hand. Het zij ieder ter navolging aanbevolen want het is zeer interessant te zien hoe groot de veranderingen zijn. De oudere inwoners van de stad hebben daarvoor die gidsen niet nodig. Zij herinneren zich uit hun jeugd nog wel de namen van firma's die voorheen gevestigd waren in panden welke vandaag een totaal andere bestemming hebben. Maar jongeren met belangstelling voor de geschiedenis van Utrecht als winkelstad komen door die gidsen tal van kleine bijzonderheden te weten.

Op twee dingen die mij al wandelend speciaal zijn opgevallen, wil ik wijzen. Allereerst hierop, dat er bij alle modernisering en verbouwing van zakenpanden – inzonderheid sedert 1945 – toch zeer veel is blijven bestaan, althans gedeeltelijk. Natuurlijk niet in de verbrede Viestraat waar grootwinkelbedrijven met hun fortificaties het aanzien van de straat hebben bepaald. Maar wel in vrijwel alle andere winkelstraten en langs de Oude Gracht. Slechts nu en dan is een pand helemaal gesloopt en vervangen. In de meeste gevallen heeft men alleen de onderpui vernieuwd en de parterre uitgebroken en aangepast aan het moderne winkelinterieur.

Vroeger speelde de inrichting van een zaak geen grote rol. Maar vandaag moet alles meewerken om de verkoop te bevorderen. Het aantal verbouwingen zal nog toenemen en het zal na slechts enkele jaren nodig zijn om opnieuw te moderniseren. Dit geldt niet voor alle zaken even sterk. Inzonderheid de modemagazijnen moeten zich echter voortdurend aanpassen. En de binnenstad telt nu eenmaal een overwegend aantal winkels in de textielsector.

Op het eerste gezicht lijkt er dus veel veranderd. Neem je de winkels echter van top tot teen op, dan blijkt dat de bovenverdiepingen in meerderheid vrijwel ongewijzigd zijn gebleven. Voorbeeld: de zaak in manufacuren van Felix en Ploos van Amstel, afgebeeld in een advertentie van 1889. Het adres Lijnmarkt E 53 klopt natuurlijk niet meer omdat er sindsdien een andere nummering is ingevoerd. Maar het plaatje in de gids deed mij het winkelpand spoedig herkennen. Het is nu Lijnmarkt 3. Entrée en etalages zijn verbouwd maar de eerste en tweede verdieping zijn nog precies eender als driekwart eeuw geleden. Er zit nu een kofferzaak in.

Een ander voorbeeld is de firma G. H. van der Sandt & Co., die in 1901 gevestigd was op de Oude Gracht 32 en 34, tussen Bakker- en Bezembrug. Heden is dat nummer 147 en 145. De firma Van der

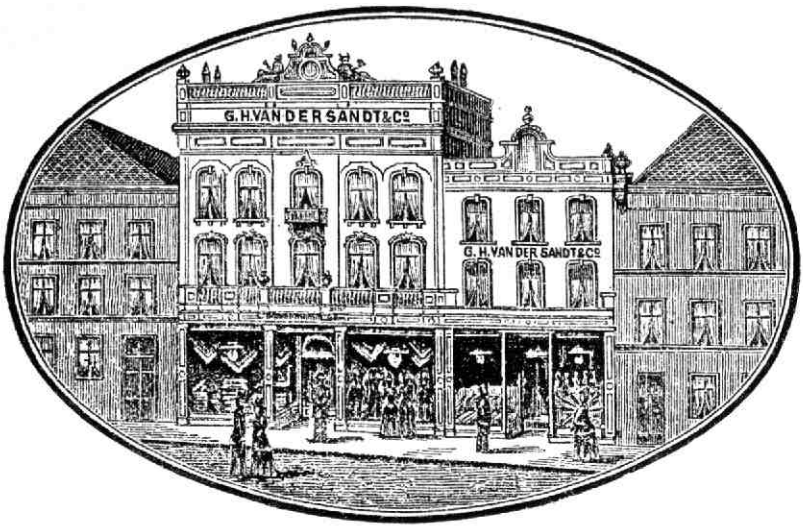

De zaak van G. H. van der Sandt & Co., thans Maison Carry (het grote gebouw) en Maison Kota (de kleinere winkel, Oude Gracht 147 en 145. De huizen zijn behalve de parterre uiterlijk weinig veranderd. De halfliggende gevelbeelden aan weerszijden van de top op het grote pand prijken daar niet meer. De ramen op de eerste en tweede verdieping van de kleine zaak zijn gemoderniseerd en de versiering op de geveltop is weggebroken. De huizen links en rechts van beide panden zijn gefantaseerd door de tekenaar. Want dit waren ook in 1889 reeds winkels.

Sandt dreef een groot modemagazijn. Beide gebouwen bestaan nog. In 147 zit Maison Carry (naar verluidt wordt dat binnenkort Bervoets) en in 145 een tassenzaak. De bovengedeelten zijn aanstonds herkenbaar.

Soms geven die advertenties van vroeger ook de verklaring waaróm sommige panden bepaalde eigenaardigheden hebben. Waarom heeft het huis Herenstraat 12 met werkplaats in de benedenverdieping zulke grote deuren? Antwoord: dit was vroeger de hoofdstal van de Utrechtsche Rijtuig-Maatschappij. Waarom is Maison Broekman, Biltstraat hoek Wittevrouwensingel zo'n merkwaardig gebouw met smal balkon? Antwoord: dit was voorheen het hotel Ballangée („Wittevrouwen-Barrière a/d tram Utrecht-Zeist. Logis en Pension. Rijtuigen disponibel aan het Hôtel. Baden aan het Hôtel").

Dit brengt mij op het tweede punt waarop ik attenderen wilde: de levensduur van vele zaken is maar zo kort. Van de meer dan honderd firma's te Utrecht die in 1889 en 1901 adverteerden en daaronder waren van oudsher bekende zaken, vindt men op dit moment amper een dozijn terug en dan doorgaans op een ander adres! Daar helpt geen indrukwekkend jaartal van stichting aan. Gerenommeerde firma's wier bestaan tot in verre tijden gewaarborgd scheen, kunnen ineens de concurrentiestrijd het hoofd niet meer bieden, krijgen geen geschikte opvolger of komen buiten de kopersstroom te

liggen, enzovoort. En dan is het er gauw mee gedaan! Van menig bedrijf geldt dat het zijn bestaan nog tot 1945 wist te rekken, maar dat het de vernieuwingen niet kon bijbenen en deswege het loodje moest leggen.

Dat is dan de weemoedige kant van de speurtochten in Utrechts winkelcentrum van rond 1900. In al die zaken hebben de eigenaars eens hun uiterste krachten gegeven om een bloeiend bedrijf op te bouwen. Dat is gelukt. Hun zonen en kleinzonen zetten dat levenswerk voort. Totdat er ineens een keer komt en de zaak gesloten wordt.

„Welk voordeel heeft de mens van al zijn zwoegen, waarmee hij zich aftobt onder de zon?" Dat woord uit het bijbelboek Prediker komt je steeds voor de geest als je de panden ziet waarin soms generaties lang door zakenmensen is gezwoegd en waar nu een gans andere branche is gevestigd. De firmanaam die zo'n goede klank had, verdween geheel en al. Evenals het geslacht dat eenmaal in die zaken zijn aankopen deed.

Zo vertellen die oude geïllustreerde gidsen ons het boeiend verhaal van Utrechts winkelcentrum in de tijd van onze grootouders.

de J.

PIJPER CONTRA VAN GILSE

Zo heet het boek dat Ada van Gilse-Hooyer, de weduwe van de componist-dirigent Jan van Gilse, enkele weken geleden door Bruna heeft laten uitgeven. Het is de moeite waard er hier als haast nog contemporaine geschiedenis op in te gaan.

Met de omschrijving „Een rumoerige episode uit het Utrechtse muziekleven", als ondertitel aan de lijvige schriftuur meegegeven, zal ieder instemmen, die in de jaren 1917–1922 tot een der partijen in de toen woedende utrechtse muziekoorlog behoord heeft of de strijd als jong, geïnteresseerd toeschouwer gadesloeg. Nu na zoveel jaren het rumoer verklonken is, vage herinneringen vol halve waarheden zijn overgebleven, de meeste combattanten overleden zijn en de laatste direct bij de zaak betrokkenen hoogbejaard zijn geworden, komt het boek van mevrouw Van Gilse – ook zij van de leeftijd der sterken! – over die bewogen, in vele opzichten beschamende en pijnlijke episode in de stedelijke cultuurgeschiedenis juist nog op tijd.

Al heeft een niet genoemde jongere kracht aan de vormgeving zijn medewerking verleend, het blijft toch bewonderenswaardig hoe objectief en met hoeveel wijs afstand nemen de schrijfster het uitvoerige materiaal, dat tot haar beschikking stond, heeft weten te hanteren. Het zijn haar dagboeken, de autobiografie van Jan van Gilse zelf, zijn uitvoerige nota van 1917 over de problemen van een provinciaal orkest, brieven, courantenartikelen, recensies en haar eigen en andermans herinneringen, waarop het relaas van de onverkwikkelijke strijd gebouwd is.

Geheel juist omschrijft de titel de partijen niet, want de dirigent Van Gilse en de criticus Pijper waren niet de eigenlijke tegenstanders, al hebben zij beiden een zeer persoonlijk aandeel in het conflict gehad. In wezen ging het adembenemende gevecht tussen het bestuur van de N.V. Tivoli en het bestuur van het Utrechts Stedelijk Orkest.

Van Gilse's voorganger Wouter Hutschenruyter had het grove werk al gedaan door met eindelijk succes de strijd aan te binden tegen consumptieverkoop en het roken tijdens de concerten en wat dies meer zij, Van Gilse had als ideaal het U.S.O. vrij te maken van Tivoli en het tot een orkest van niveau te formeren. Hoe hij daarbij naar twee kanten te vechten had: tegen het Tivolibestuur, dat het volkomen onverschillig was wie of wat er in zijn gebouw optrad, als er maar geld in het laatje kwam en tegen het U.S.O.-bestuur, dat hem slechts matig en bij wijlen in het geheel niet steunde, kan men uitvoerig beschreven vinden.

Rechtlijnig als Van Gilse was – het boek geeft het grif toe –, moesten er wel botsingen komen. Diplomatie miste hij, maar hij was een man met een hart. En als dan het Utrechtsch Dagblad zijn muziekcriticus Willem Pijper, die, let wel, zelf als componist de periode van „Vlinderliedje" en „Sneeuwklokjes" nog nauwelijks te boven was, met een beroep op de befaamde vrijheid der kritiek de hand boven het hoofd houdt wanneer hij, plotseling vervuld van een hysterische haat tegen Van Gilse, zijn venijnige kritieken publiceert, waarbij zelfs het doodgewone journalistieke fatsoen in de meest volstrekte mate afwezig was, dan neemt het conflict zulke afmetingen aan, dat er iets bijzonders moet gebeuren om er een oplossing in te vinden. Het bijzondere is gebeurd: Van Gilse is afgeknapt en heeft ontslag genomen.

Dat de strijd volstrekt niet hierin zijn oorsprong vond, zoals een traditioneel gevestigde mening met totaal voorbijzien van het rancuneuze karakter van Pijper wil, dat deze frans, Van Gilse duits georiënteerd was – dat zou tenminste nog een begrijpelijk uitgangspunt geweest zijn –, wordt door dit boek op overtuigende wijze duidelijk gemaakt.

Ook op vele andere figuren uit die dagen, meer dan bijfiguren soms, valt een, niet altijd verheerlijkend licht. Wie op de toenmalige utrechtse mentaliteit kijk wil krijgen, late de, ondanks alle kleinmenselijk gedoe toch boeiende en van gegevens overvolle publicatie alleen daarom al niet ongelezen. *v. C.*

STATION DRIEBERGEN-ZEIST

Mevrouw A. L. A. Ringeling-Verhoeff te Maarsbergen die het maandblad Oud-Utrecht van februari j.l. onder ogen kreeg, trof daarin het artikel van de heer W. Harzing over het station Driebergen-Zeist aan. Zij kent dit station reeds uit haar kindertijd toen de thans weer afgebroken luchtbrug er nog niet eens was.

De nu 77-jarige mevrouw Ringeling schrijft ons: „We gingen toen over een aflopend perron, afgesloten door een ketting bij het naderen der treinen. Op het tweede perron was aan de zijde van de straatweg een stevige geelhouten paal waarop een flinke bel was gemonteerd, die bij het vertrek der treinen zijn waarschuwende klanken deed horen. Ik zie nog vóór mij de spoorbeambte, in een blauwe kiel, die de klok luidde.

Van het station zag men op Woud- en Bergoord en ik ben altijd dankbaar geweest, dat men de treurbeuk, hoewel niet in zijn oude glorie, liet staan. Als ik op het eerste perron zat te wachten keek ik er altijd naar!

Misschien mag ik een kleine correctie aanbrengen. Onderaan pagina 15 noemt de auteur het particuliere huis aan de overzijde niet geheel juist. De naam was

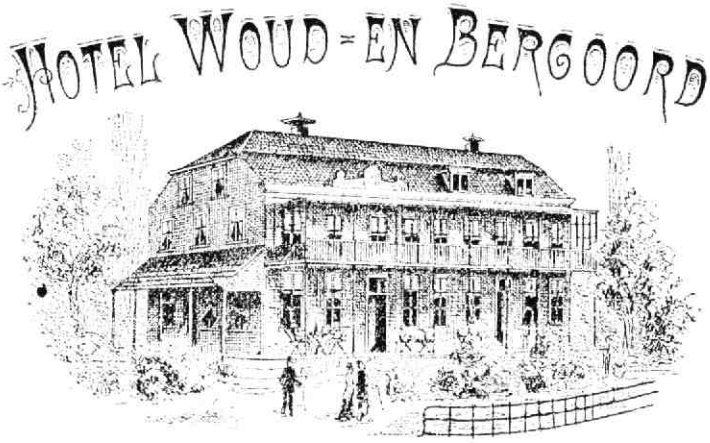

W. SCHOLS, JR.

CAFÉ RESTAURANT.

STALHOUDERIJ.

In de onmiddellijke nabijheid van het Station ZEIST-DRIEBERGEN en het pas geopende *WILLINKSPARK.*

Nu we in dit nummer toch oude advertenties afdrukken, willen we niet verzuimen deze oude prent van hotel Woud- en Bergoord te plaatsen bij de herinneringen van mevrouw Ringeling. Zo moet de schrijfster het ongeveer gekend hebben. Het stond aan de Zeister zijde van het station en is in 1929 afgebroken.

niet Rozenvilla maar: Rose-Villa. Er woonden nichten van mijn man, al de tijd dat ik er herinnering aan heb, de dames Insinger, waarvan de laatste stierf op 18 november 1916.

Na de verbouwing zag het er wel iets anders uit, dan op pagina 15. Men had er namelijk een verdieping op gebouwd. Het bordes was gebleven, men kon er mee in de grote salon komen, „de zaal" zeiden wij altijd. Het voorterrein was wel iets groter dan nu. Er is immers een strook afgenomen tencinde er een fietspad aan te leggen.

Toen het nog Dennenoord was, kwam een oom van mijn man, geboren in 1835, er nogal eens met zijn vrienden, in de tijd dat hij in Utrecht studeerde. Ik had begrepen, dat het daarvóór of daarna nog een tijdje meisjeskostschool is geweest, maar dat kan ik niet met zekerheid zeggen. Ook niet of de familie Insinger de eerste bewoners van het in een particuliere woning omgebouwde huis waren.

Het is u misschien bekend, dat de latere bewoner, de heer Brandt er tijdens de tweede wereldoorlog uit moest, om plaats te maken voor duitse officieren en dat het door bominslag werd vernield."

UTRECHTS ZILVER

Bezoekers van het Centraal Museum te Utrecht zullen daar voortaan in de hal van het museum „het kunstwerk van de maand" kunnen zien. Voor augustus is dat een specifiek utrechts onderwerp namelijk twee zilveren sauskommen in stijl Lodewijk XV, in 1762 gemaakt door Gerard van den Bijlaard. Deze kunstwerken zijn in 1962 door aankoop verworven. In datzelfde jaar ontving men van de Vereniging Rembrandt een tweetal zilveren wandarmen ten geschenke in Lodewijk XIV-stijl, vervaardigd door Nicolaas Verhaar en gedateerd 1719. Voorts een citroenhouten kistje met drie zilveren theebusjes in Lodewijk XVI-stijl, een werkstuk van Jan van Nieuwcasteel uit 1793.

Zo groeit de collectie Utrechts zilver. Het is gelukkig dat het Centraal Museum zoveel te bieden heeft op dit gebied - er werd in 1952 al eens een tentoonstelling aan gewijd - want in zeker opzicht is Utrecht voorheen een „zilverstad" geweest.

Reeds in de 14e en 15e eeuw werden in Utrecht zilveren voorwerpen gemaakt, aanvankelijk uitsluitend voor liturgisch gebruik en andere kerkelijke doeleinden. Uit deze tijd is weinig overgebleven; een der edelste voorwerpen is de grote relickhouder in bustevorm, die de utrechtse zilversmid Elias Scerpsweert in 1362 vervaardigde en die zich thans in 's-Rijksmuseum te Amsterdam bevindt.

Omstreeks 1600 werkt in Utrecht de bekende zilversmidfamilie der Vianens, waarvan voornamelijk Paulus (1565/70—1613) en Adam (± 1569—1627) zich grote naam verworven hebben. In tegenstelling met andere zilversmeden maken zij veel gebruik van de menselijke figuur in het ornament hunner werken. Hieruit is duidelijk de invloed van de utrechtse schilder- en tekenschool te herkennen. Het Centraal Museum bezit van deze meesters fraaie stukken.

In de loop van de 17e en gedurende de 18e eeuw zet de traditie van de utrechtse zilversmeedkunst zich voort, er worden zowel voorwerpen voor de eredienst als voor profaan gebruik vervaardigd. Ook uit deze tijd kan men in het Centraal Museum vele prachtige en zeldzame stukken bewonderen.

Bij besluit van Philips de Schone in 1503 werd bepaald, dat iedere zilversmid zijn werk moest merken, hetgeen geschiedde hetzij als huismerk, hetzij in de vorm van initialen. Het zilver moest voorts worden voorzien van het stadsteken (bij Utrechts zilver werd hiervoor het stadswapen gebruikt) en van een telkenjare veranderende letter van het alfabet, om de datering aan te geven, de jaarletter. Ten tijde van de gilden werd hieraan streng de hand gehouden. Nadat er, in de tweede helft van de 17e eeuw reeds, verschil werd gemaakt tussen grote en kleine keur (eerste en tweede gehalte), werd in Utrecht de grote keur van 1712 af gekenmerkt door verdubbeling van het stadswapen. In 1798 zijn de gilden opgeheven; in 1807 werden voor de gehele Bataafse republiek geldende uniforme keuren ingesteld.

Het Centraal Museum is in het bezit van vier koperen platen, waarin de namen van vele zilversmeden gegrift zijn en hun merken ingeslagen, lopend van 1598—1740; een (vijfde) plaat, de periode van 1670—1704 omvattend, ontbreekt. Hoewel sommige meestertekens later gedelgd zijn, zijn deze platen toch een buitengewoon waardevol hulpmiddel bij identificaties.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 9 / SEPTEMBER 1963

BEZOEK TENTOONSTELLING

Van 27 september tot 3 november wordt ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de vereniging Oud-Utrecht een tentoonstelling gehouden van een aantal prenten en tekeningen uit de topografische atlas van het gemeente-archief.

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt de leden met hun dames uit voor een bezoek aan deze expositie op *vrijdag 4 oktober des avonds te 8 uur.* Ons bestuurslid mr. J. W. C. van Campen, gemeentearchivaris van Utrecht, zal aldaar een toelichting op het geëxposeerde geven. In het onderstaande artikel vertelt hij al iets over de topografische atlas zelf.

Er zijn geen kosten aan dit bezoek verbonden. Ook behoeft men niet vooraf kaarten te halen. Het bestuur zal de aanwezigen thee aanbieden.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. Bardet, *voorzitter.*

Ir. C. L. Temminck Groll, *secretaris.*

DE TOPOGRAFISCHE ATLAS VAN HET GEMEENTE-ARCHIEF VAN UTRECHT EN DE JUBILEUM-TENTOONSTELLING VAN OUD-UTRECHT

De twee begrippen in het opschrift van dit artikel genoemd zullen binnenkort voor enige tijd in nauw verband gebracht worden. De tentoonstelling immers, bij gelegenheid van het veertigjarig bestaan van Oud-Utrecht in het Centraal Museum te houden, zal geheel bestaan uit een keuze uit de topografische atlas. Enkele mededelingen en beschouwingen over beide zullen daarom op belangstelling mogen rekenen.

De topografische atlas van het gemeente-archief, dat wil zeggen de verzameling kaarten, plattegronden en afbeeldingen, betrekking hebbende op het gebied, dat de gemeente Utrecht beslaat, is ontstaan in nauw verband met het stedelijk archief. De grondslag immers hebben kaarten en plattegronden gevormd, *in opdracht* van het stadsbestuur tot zijn voorlichting vervaardigd.

Een tweede bestanddeel van de thans zo omvangrijke collectie zijn de aan het stadsbestuur *geschonken* kaarten en tekeningen, waarvoor gewoonlijk, bij wijze van tegemoetkoming in de kosten een gratificatie gegeven werd. In de 17de eeuw reeds kwam dit veelvuldig voor. In latere tijd treedt meer en meer de eenvoudige schenking zonder tegenprestatie daarvoor in de plaats.

Eindelijk werden door de stad afbeeldingen *aangekocht* ter uitbreiding van de reeds bestaande verzameling. Waren het in vroeger eeuwen uitsluitend gravures, tekeningen en aquarellen, later ook litho's waarmee de atlas verrijkt werd, sedert de fotografie meer veld won, nam ook het aantal foto's meer en meer toe. Ook nu nog wordt waar de gelegenheid zich voordoet, getracht op veilingen afbeeldingen van vroeger en later tijd te verwerven en worden producten van de hand van nog levende kunstenaars aangekocht. Steeds ook nog worden opdrachten gegeven een op verdwijnen staand stadsgezicht, een oud of nieuw gebouw in tekening te brengen of te fotograferen.

Zo groeide de topografische atlas van het gemeente-archief aan tot een verzameling, die de twintigduizend overschreden heeft. Utrecht neemt geen uitzonderingspositie in. Bijna ieder rijksarchief en gemeentearchief heeft een dergelijke collectie. Toenemende belangstelling voor topografische verzamelingen en de wenselijkheid van uitwisseling van ervaringen hebben een aantal beheerders van topografische atlassen er enkele jaren geleden toe gebracht zich aaneen te sluiten tot een vereniging „De Topografische Atlas". Er is altijd behoefte geweest

aan het herinneringsbeeld. Willen weten hoe het er vroeger uitgezien heeft, is een menselijke trek en voor lateren in tekening of foto vastleggen wat anders onherroepelijk verloren zal gaan, schijnt bij „de mens van nu" (van welke tijd ook) te beantwoorden aan een soort verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van het nageslacht. In één formulering kan men zeggen dat historische documentatie de eerste bedoeling is van een topografische verzameling. De ideale vorm wordt bereikt, wanneer de weergave van een situatie kunstzinnig is voorgedragen.

Tot de fraaiste voorbeelden daarvan moeten in de utrechtse atlas gerekend worden de reeks tekeningen, in de 17de eeuw door Pieter Saenredam van kerken in onze stad vervaardigd. Zij behoren tot de pronkstukken van de collectie en werden voor een deel reeds in het midden van de 18de eeuw uit een amsterdamse boedel voor het stedelijk archief gekocht: negen stuks voor de toen vrij aanzienlijke som van 375 gulden en 18 stuivers. De overige zijn in de 19de eeuw verworven. Een andere reeks van hoge kwaliteit vormen de afbeeldingen van de ruïnes van de in 1674 ingestorte Domkerk, door Saftleven op papier gebracht. Van een der vele tekeningen van Jan de Beyer is aan de leden van Oud-Utrecht bij zijn vijfentwintig-jarig bestaan een uitstekende reproductie ten geschenke gegeven. Maar naast deze en andere kunstwerken bevat de atlas ook zeer veel afbeeldingen, die enkel van historische betekenis, veelal zelfs de enigbestaande weergave zijn van verdwenen gebouwen of stadsgezichten.

De vraag wordt soms gesteld of de topografische verzameling dikwijls geraadpleegd wordt. Als daar twijfel uit spreekt aan de veelvuldigheid van het gebruik, is hij volkomen ten onrechte. Zeker, de aard van het materiaal en de gevoeligheid van tekeningen en aquarellen voor licht verzetten zich tegen voortdurende of langdurige tentoonstelling. In geen enkele der grote prentverzamelingen worden (afgezien van de onmogelijkheid om ze in haar geheel te vertonen) meer dan enkele tientallen en dan nog slechts voor korte tijd bij kunstlicht geëxposeerd. Verder moet men zich tevreden stellen, zo goed bij de utrechtse topografische atlas als bij de collecties die het British Museum, de Albertina, het Prentenkabinet etc. etc. bewaren, met de mogelijkheid alles voorgelegd te krijgen wat men wil, mits men er om verzoekt. Zelfs met deze beperking wordt na de doop- en trouwboeken geen enkel onderdeel van de inhoud van het archiefgebouw aan de Drift zoveel ter inzage gevraagd als juist de topografische atlas.

En vraagt men verder: wie dan en waarvoor dan, dan herinner ik er aan, dat het beste werk uit de atlas dikwijls op tentoonstellingen in binnen- en buitenland, tot in Amerika toe te zien is geweest. En héél dikwijls in Utrecht. Voor de restauraties van Domtoren, Domkerk, Geertekerk, Pieterskerk, Catharijnekerk, particuliere huizen heeft de atlas bijzonder veel kostbare gegevens geleverd. Studenten van het Geografisch en het Kunsthistorisch Instituut zijn soms wekenlang bezig de verzameling naar een bepaald aspect te onderzoeken. In

boekwerken, tijdschriften en couranten komen herhaaldelijk afbeeldingen van het vroegere of hedendaagse Utrecht voor, ontleend aan de topografische atlas van Utrecht. De verzameling heeft in ontelbare gevallen haar nut en belangrijkheid bewezen.
Niettemin kan het zin hebben bij gelegenheid nog eens een gedeelte onder de algemene aandacht te brengen. Zo'n gelegenheid is het veertigjarig bestaan van Oud-Utrecht. Het bestuur heeft gemeend de leden van de vereniging genoegen te doen met hun het buitenkansje te bezorgen een selectie uit het beste werk in de atlas, zonder andere moeite dan zich naar het museum te begeven, bijeen te kunnen zien. Het is in de eerste plaats te danken aan de welwillendheid van de directrice van het Centraal Museum, mejuffrouw dr. M. E. Houtzager, dat een dergelijke tentoonstelling mogelijk is geworden. Zonder enig bedenken heeft zij onze expositie in haar tentoonstellingsschema inpassen en de linker tuinzaal daarvoor beschikbaar willen stellen. Een groter ruimte zou de bezichtiging van prenten en tekeningen, die merendeels van dichtbij bekeken moeten worden, niet ten goede komen. De kleine honderd stuks die daar gehangen kunnen worden, houden de aandacht gemakkelijk geboeid.

De tot dat aantal beperkte selectie is natuurlijk niet gemakkelijk geweest. Er waren vele mogelijkheden. De voorstelling b.v. had maatstaf kunnen zijn (plattegronden – wallen en poorten – kerken – openbare gebouwen) of een bepaalde tijd (stadsgezichten uit de 18de eeuw) of de vervaardiger (Saenredam, de Beyer). Al deze mogelijkheden zouden hun voor en tegen hebben gehad. Tenslotte is noch naar voorstelling, noch naar tijd, noch naar vervaardiger alléén een keuze gedaan, maar werden tekeningen genomen, die van artisticke waarde zijn en tegelijk een interessant beeld geven van de stad in de loop der tijden. De folder, die door de medewerking van mejuffrouw Houtzager aan dit Maandbladnummer toegevoegd kon worden, geeft daarover nadere inlichtingen. Ik zou te kortschieten, wanneer ik niet dankbaar de enthousiaste hulp vermeldde, die ik bij de moeizame keuze heb mogen ondervinden van de secretaris van Oud-Utrecht, ir. C. L. Temminck Groll.

Moge de tentoonstelling, van 27 september tot 3 november in het Centraal Museum te zien, belangstelling en waardering van vele bezoekers vinden.

Buitendien zullen *de leden van Oud-Utrecht* in de gelegenheid zijn de geëxposeerde tekeningen in een besloten bijeenkomst te komen bezichtigen. Het bestuur nodigt hen en hunne dames gaarne daartoe uit op *vrijdag 4 oktober* des avonds om 8 uur.

J. W. C. van Campen

IETS UIT DE GESCHIEDENIS VAN KASTEEL ZUYLESTEYN

Tot maart 1945 lag tussen Amerongen en Leersum, hooghartig weggescholen tussen zijn geboomte, kasteel Zuylesteyn. Frederik Hendrik, prins van Oranje, had het in 1630 gekocht voor zijn zoon Frederik van Nassau-Zuylesteyn en hij had het middeleeuwse huis laten restaureren en verfraaien, tot het in staat was, de eeuwen te trotseren. Helaas kon het echter geen weerstand bieden aan een 20ste eeuwse bomaanval.

Van 1630-1830 bevolkten leden van het geslacht Nassau-Zuylesteyn de zalen en kamers van het slot. Ze wandelden in de tuinen met de geschoren hagen en de bloemmozaïeken en jaagden in de bossen. Maar het was er ook dikwijls stil en verlaten, want de Nassau-Zuylesteyns, die graven van Rochfort waren geworden, verengelsten geleidelijk aan volkomen.

Zuylesteyn mocht, volgens testament van Frederik Hendrik niet verkocht worden en zo vererft het in 1830 op een afstammeling in de vrouwelijke linie, George Godard Henry van Reede, 8e graaf van Athlone en heer van Amerongen. Na precies twee eeuwen komt het kasteel terug in de familie, die het in 1630 verkocht had. Want het was Godard van Reede, heer van Amerongen, die Zuylesteyn overdroeg aan Frederik Hendrik en hij deed het samen met Johan van Renesse van der Aa, met wie hij jaren lang om het bezit van Zuylesteyn geprocedeerd had. Een proces met fel oplaaiende ruzie's, wederzijdse beledigingen en protesten.

De oorzaak en het begin van dat slepende proces is te vinden in de tragiek van een vrouwenleven, een tragiek, die in nauw verband staat met de politieke en sociale problemen aan het einde van de 16e en het begin van de 17e eeuw.

In 1523, de 25e februari, werden de huwelijks voorwaarden bezegeld tussen Ernst van Nyenrode en Margriet van Renesse. Een zeer voornaam bruidspaar. Filips van Bourgondië, bisschop van Utrecht is één van de getuigen. Ernst van Nyenrode koopt in 1549 Zuylesteyn, maar hij sterft al in 1558 en de bezitting vererft op zijn enige dochter Geertruyd, die getrouwd is met de rijzende zon van het Sticht, Goert van Reede, ridder, heer van Amerongen. Heer Goert wordt als eerste edele beschreven in de staten, hij is een tijd lang hoofdschout van de stad Utrecht, gedeputeerde ter staten-generaal. Een man, die de nieuwe koers volgt, medestander van Willem van Oranje. Zéér rijk en zéér trots op zijn zéér voorname afkomst, een man die één van zijn zoons gedeeltelijk onterft, omdat die zoon een niet „ebenbürtig" huwelijk heeft gesloten en die in zijn testament zijn andere kinderen met algehele onterving bedreigt, als ze zich ook zo zouden vergeten. Behalve Amerongen, bezit hij goederen in Overijsel en kasteel Nederhorst. Als hij in 1585 sterft, blijken hij en zijn vrouw Zuylesteyn bestemd hebben voor hun jongste dochter Aleyd. Overigens een be-

paling, die voorlopig geen enkel effect op levert, want Zuylesteyn is het eigendom van Geertruyd.

Maar in elk geval is jonkvrouw Aleyd van Reed een rijke erfdochter. Ze is opgegroeid in een omgeving, waar figuren van europees formaat elkaar ontmoeten. In Amerongen is het zeer onveilig, daar zwerven voortdurend soldaten en in 1585 wordt er zelfs slag geleverd. De jeugd van Aleyd speelt zich grotendeels af in het huis van de van Reede's in Utrecht, op de hoek van Drift en Wittevrouwenstraat, met hun trotse kwartieren in marmer aan de voorgevel. Willem van Oranje is daar geweest en Leoninus, de kanselier van Gelderland. De familie van Reede is niet eensgezind in hun opvattingen, heer Goert voert in Amerongen de hervorming in, twee zoons, die kanunnik zijn, worden protestant, maar vrouwe Geertruyd blijft het oude geloof trouw en de derde zoon is spaans gezind.

Als Goert in 1585 sterft, begint in Utrecht juist de regering van Leicester. Sweet Robin zelf verschijnt vermoedelijk en engelse officieren weten de weg te vinden en maken het hof aan de stichtse schone. Leicester steunt op de strengste calvinisten, maar onder zijn officieren bevinden zich katholieken. Tot hen behoort kapitein sir Thomas Maria Wingfield, die evenals zijn broer en nog een naamgenoot in de Republiek vecht voor Elisabeth of voor de vrijheid of voor het avontuur. Ook al van heel voorname familie, de naam Maria, die zowel hij als zijn broer als tweede naam dragen, danken ze aan het feit dat koningin Mary (de „Bloedige") meter is geweest van hun vader.

Sir Thomas wint de gunst van Aleyd en ook van moeder Geertruyd, tenslotte is hij het vlees en bloed geworden compromis tussen Goerts idealen en de hare. En zo wordt 31 oktober 1586 het huwelijkscontract getekend voor notaris Splinter van Hamersfeld. Broer Edward Maria tekent dezelfde dag een akte van borgtocht. Misschien dicht sir Philip Sidney wel een huwelijkszang.

Thomas Wingfield gaat niet met Leicester terug naar Engeland. Hij blijft in staatse dienst, wordt ergens Commandant van Grave genoemd en verdwijnt dan uit onze gezichtskring. In elk geval is Grave natuurlijk een verbanningsoord voor de jonge vrouw, die gewend is geweest, de hulde van staatslieden, officieren en edelen in ontvangst te nemen en die toch ook wel enig contact moet gehad hebben met de kunstenaars van haar tijd, gezien het grafmonument van Goert van Reede in de kerk te Amerongen, gebeeldhouwd door Colijn de Nole.

Oorlog of geen oorlog, Aleyd van Reede is gewend geweest gewaden te dragen van damast en brokaat met hoogopstaande kanten-kragen. Wat moet lady Wingfield daarmee beginnen in Grave?

Negentien jaar na Aleyds huwelijk sterft Geertruyd van Nijenrode. Haar zoons zijn dan al jaren lang aan het procederen om het bezit van Amerongen, maar Aleyd raakt zonder moeite in het bezit van Zuylesteyn.

Als het de bedoeling van haar ouders geweest is, haar financieel onafhankelijk te maken, moet die poging als mislukt worden beschouwd. Een vervallen huis, sinds jaren onbewoond, met niet genoeg landerijen om een edelvrouw een passend bestaan te verschaffen. En toch is dat noodzakelijk, want als Aleyd, december 1606, anderhalf jaar na de dood van haar moeder, een testament maakt, is ze weduwe. En van nagelaten bezittingen van sir Thomas in Engeland blijkt niets. Ze maakt een heel gewoon testament: *f* 1000,– voor een dochter van haar broer Frederik, heer van Amerongen, *f* 1000,– voor haar broer Gerard, een paar legaten voor haar rentmeester en haar dienstbode Gauchgen Cornelisz en *f* 500,– voor „Jonker Botter van Snellenburg." Helaas behoort Jonker Botter tot de anonieme massa op de achtergrond van het wereldtoneel, we kunnen geen antwoord vinden op de interessante vraag, wie hij was en welke plaats hij innam in het leven van Aleyd van Reede.

De grote hap, Zuylesteyn, krijgt broer Frederik, een beschikking, die niet behoeft te wijzen op een bijzondere genegenheid voor deze broer. Ze heeft geen keus, ze kàn de ridderhofstad niet vermaken aan Jonker Botter, als ze dat soms zou hebben gewild, want haar vader had uitdrukkelijk bepaald, dat bij haar eventueel kinderloos overlijden, Zuylesteyn moest terug keren naar de heer van Amerongen. En ze heeft geen kinderen.

De tragiek in het leven van deze vrouw, die in twee werelden moet hebben geleefd, gaat voor ons open in notariële akten, die droog heten, maar het niet zijn.

De jonge Republiek begint zelfvertrouwen te krijgen, we zwermen uit, er is, ondanks de oorlog, al iets van een welvaartstaat te bespeuren. Maar een vrouw, een weduwe, die aangewezen is op de inkomsten, die misschien een eeuw vroeger voldoende zouden zijn geweest, heeft aan die welvaart geen deel. Die merkt alleen dat alles voortdurend duurder wordt. Ze heeft geen schijn van kans, Zuylesteyn te bewonen, als ze weer eens een codicil maakt, duikt weer Gauchgen Cornelisz op, kennelijk haar enige dienstbode. Na vier jaar is het zo ver gekomen, dat de familie geruchten opvangt over een plan van Aleyd, Zuylesteyn te verkopen, iets wat ze helemaal niet mag doen. Frederik van Reede tekent protest aan en laat ook de voogden van zijn kinderen dit tekenen. Het stuk wordt door de deurwaarder gepresenteerd aan de eventuele koper, Johan van Renesse van der Aa.

De heer van Amerongen boekt in zoverre succes dat de verkoop wordt uitgesteld, maar als hij 27 juli 1611 sterft, wacht Aleyd niet langer: 24 augustus draagt ze Zuylesteyn over aan Johan van Renesse voor *f* 10.000,–. Waarmee het geprocedeer begint, want Frederiks zoon Godard laat het er niet bij zitten. Schijnbaar brengt de verkoop Aleyd alleen moeilijkheden en weinig uitkomst. Bij haar dood is er hoegenaamd geen geld over. Ze had het kunnen beleggen, in aandelen in de V.O.C. bijvoorbeeld, maar ze is opgegroeid in een feodale maatschappij en staat buiten het zo veranderde leven.

Met Gauchgen woont ze op één kamer ergens in Utrecht, bij „mr. Aert Wingel". In hetzelfde Utrecht, waar ze de eerste jaren van de opstand heeft meebeleefd, waar ze van dichtbij gezien heeft, hoe europese geschiedenis wordt gemaakt. Ze kan nog niet oud zijn, het is allemaal nog zo betrekkelijk kort geleden, alleen zij is niet meegegroeid. Haar leven kabbelt, er is geen verbinding meer tussen het trieste beekje en de grote stromen. Ze is ontworteld, alleen, arm! Ze gaat gekleed als een burgervrouw en als haar neef in de stad komt, om de statenvergadering bij te wonen, zoekt hij geen contact met haar.

Negen jaar vegeteert ze zo, 8 maart 1619 luiden de klokken van de Dom Aleyd van Reede uit. En 24 maart begeeft notaris Nicolaas van Lostadt zich naar het huis van „mr. Aert Wingel" om, op verzoek van de curator over haar boedel, de schamele bezittingen te inventariseren.

Hij heeft geen dagen werk, in een paar uur is alles afgelopen: twee bedden, een kastje, zes stoelen - waaronder drie „zetelstoelen", een „opslaend" tafeltje, een spiegel en een turfkist. Er staat nog een kastje, maar dat behoort aan het huis. Een paar tinnen voorwerpen: drie kommen, vier borden, drie lepels, een zoutvat. Een koperen kandelaar en een beddepan. Drie aardewerk kannen, een bierkan, twee bierglazen en één, zegge één, wijnroemer. Het allernoodzakelijkste voor twee personen. Vijf lakens, vier slopen, drie servetten en drie handdoeken - in een tijd, toen de zware kasten doorbogen onder het gewicht van het linnen. En tenslotte haar kleren: vijf mutsjes, een fluwelen kaproen - ouderwets overblijfsel uit betere tijden - één paar muilen, één japon, gemaakt van „heeresay", dat is een soort gekeperde wol. Dan nog een „huik" - een lange mantel - en hiermee is de garderobe beschreven van Aleyd van Reede, vrouwe van Zuylesteyn, weduwe van sir Thomas Wingfield, ridder. Geen enkel sieraad, geen stukje zilver, geen lapje brokaat of fluweel. Zo droevig gaat het leven onder van een vrouw, die in zekere zin symbool en in elk geval slachtoffer is van een kenterende, gistende tijd.

Aleid van de Bunt

LANGS DE KROMME RIJN

Er bestaan heel weinig wandelpaden rondom onze stad, wat een groot gebrek is, omdat onze tijd door geraas en geruis, getoeter en geknetter, gebrom en gedaver overvuld is. Langs de Kromme Rijn echter loopt een voetpad dat de moeite van het bewandelen waard is. Rust, vrede, frisse lucht en kalm stromend water geven een ontspannende sfeer, zoals ieder af en toe nodig heeft. Wie daarbij ook gewassen of vogels wil zien, kan hier vrijwat ontdekken. Reeds door zijn ogen en oren goed open te zetten, kan ieder wat van zijn gading vinden.

Wij willen in dit opstel evenwel iets anders bespreken, wat men op dit paadje óók kan zien. Dat vormt een welkome aanvulling op iets waarover alle scholen wel een boekje opendoen, doch het vertonen ervan blijft achterwege. Zo ging het althans in mijn jeugd. Daar werd namelijk verteld dat Utrecht in de romeinse tijd aan de Rijn lag, die verder langs Alfen aan de Rijn en Katwijk naar de Noordzee stroomde. Dat is waar, doch er werd ook bij verteld, dat de Kromme Rijn het zielige overblijfsel ervan is, sedert de Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd werd. En dat is niet geheel waar zoals we zullen zien.

We zullen de Rijnloop daartoe eerst in grote lijnen schetsen. De Lek en de Nieuwe IJsel (van Westervoort tot Doesburg) bestonden in romeinse tijd nog niet of hoogstens als zogenaamde „groene rivier", dat wil zeggen: als hulpafvoerweg voor het water bij zeer hoge rivierstanden. Ook de Waal had toen een veel kleiner „vermogen" dan nu. Dat betekent dat het aantal kubieke meters water dat toen (per sekonde) door de Waal stroomde, heel wat kleiner was dan nu. Omgekeerd vloeide er toen door de nu Kromme Rijn geheten stroom heel wat meer water dan tegenwoordig. We gaan derhalve naar sporen van die vroeger zo machtige stroom zoeken, hoewel dat niet overal zal lukken.

Ons pad begint bij de eerste brug achter het stadion en leidt langs de zuidzijde van Utrechts „rivier" naar Rijnouwen. Reeds ter hoogte van de Mytylschool ziet men op de noorderoever een kort inhammetje, juist daar waar een groep struiken eindigt. Vroeger begon er een sloot bij deze inham, zodat dit struikebos op een eilandje stond. De Kromme Rijn had derhalve een vertakking gevormd, nadat hier eens een zandplaat afgezet was. Dat was in dit geval een teken van achteruitgang, doch die komen vrijwel overal in de Kromme Rijn voor.

Eigenlijk geen wonder, want in de romeinse tijd liep de hoofdstroom langs het castellum Fectio, dat vlak ten westen van het tegenwoordige fort Vechten heeft gestaan. We schreven hierover in dit maandblad (35e jaargang blz. 77 e.v.) dat daar nog sporen van deze Rijnloop zichtbaar zijn, en verder heeft W. C. Braat die Rijnbedding

in 1937 nog door opgraving teruggevonden [1]). Ook het stroomvak van de Kromme Rijn tussen onze stad en Vechten was in die tijd dus uitsluitend als groene rivier aanwezig. Het Rijnwater dat dan hierin stroomde, liet evenwel op elke gunstige plek zijn zand en slib vallen, zodat de oude brede stroombedding allengs grotendeels opgevuld werd. Ook na de romeinse tijd ging dat opvullen door, wellicht zelfs tot in de 14e eeuw, doch daarover kunnen we later misschien eens wat vertellen. Eerst wandelen we verder.

Al spoedig zien we op onze (zuidelijke) oever twee boerderijen, waarvan de oostelijke de naam Kleine Kuil draagt.[2]) Een kuil was hier al in de 14e eeuw bekend, zodat we blij zijn dat de hoeve deze geschiedkundig belangrijke naam bewaard heeft. Wij hebben eens gevraagd waar deze kuil lag, en vernamen dat dit even ten noordwesten van de onbenoemde boerderij ernaast geweest moet zijn, doch dat de kuil allengs vrijwel opgevuld is. Hij was ondiep doch betrekkelijk groot.

Beide boerderijen staan op hoger land, wat vroeger nodig was, omdat het water bij hoge standen de aangrenzende lage landen overstroomde. Dit hogere land vertoont van de Kleine Kuil af tot ongeveer 400 meter verder in zuidoostelijke richting een steile rand, die hier zowat 25 meter van ons voetpad ligt. Op het hogere land staan boomgaarden. Deze steile rand vormt de zuidwestelijke grens van het voormalige Rijndal, wat ook blijkt uit de twee greppels die in het weiland tussen de steile rand en de Kromme Rijn liggen. Zij zijn namelijk flauw gebogen en dus het overschot van vroegere watergeulen. Of ze van nature, dat wil zeggen geheel door de Rijn zelf, dan wel bij hun volzanden door aanwonenden bij het uitdiepen van de bestaande Kromme Rijn met uit het water verwijderde grond verder opgevuld zijn, kan niet vastgesteld worden, zolang hierin geen dwarssleuven worden gegraven. Wij staan hier dus niet verder bij stil.

Langs de noordelijke oever ligt de hoge rand ongeveer ter hoogte van de weg die van de „brug met de twaalf gaten" naar Rijnouwen loopt. Doch verder naar het zuidoosten komt deze rand dichter bij het huidige water, zodat men zelfs een boerderij tussen de Kromme Rijn en genoemde weg kon bouwen. Verderop zijn de lage gronden vaak onzichtbaar, bij voorbeeld daar waar er hakhout op staat. Wellicht is hier en daar vroeger klei afgevlet ten behoeve van pannebakkerijen, want op sommige plekken is de grond nu zo laag, dat reeds een zeer geringe verhoging van de Kromme Rijnspiegel tot overstroming en draszetting leidt. Op zulke gedeelten wordt het terugvinden van die vroegere noordelijke steile rand dus onmogelijk. Elders kon de breedte van deze voormalige bedding op 120-150 meter geschat worden.

---

[1]) Oudheidk. mededelingen uit 's Rijksmuseum van oudheden te Leiden, N.R. 20 (1939, 48 e.v.)

[2]) G. G. Calkoen: „Wateren binnen het Sticht van Utrecht". II (Hs op 't gemeentel. archief nr. 1716) vermeldt 1382 op blz. 184.

Ongeveer 400 meter ten zuidoosten van de Kleine Kuil komt de Kromme Rijn dicht bij de hoge rand op de zuideroever. Hij gaat hier langs lopen, zodat de aanwassen nu aan de overzijde liggen. Hier en daar ziet men korte, rechte gedeelten in de Kromme Rijn, die de naam *rak* dragen. De meeste zijn ontstaan doordat hier vroeger een drempel of ondiepte lag; later hebben de mensen die verdiept om scheepvaart en waterafvoer te verbeteren. Bij Nieuw-Amelisweerd ligt nog zelfs een baggermolen onder het lover te roesten. Hoe de Rijn hier vroeger stroomde, is niet erg duidelijk, want de zuidwestelijke oever is steil en hoog. Deze loopt langs een lange hoge strook, die tot 2,4 meter +AP reikt en daardoor boven de hoogste waterstanden in de Kromme Rijn ligt. Vroeger zal dit hoge land ook vrijwel niet overstroomd zijn, want de Romeinen verhoogden de grondslag van hun castella Fectio en Albiobola (dat wil zeggen bij Vechten en Utrecht) eerst ná de bataafse opstand tot boven dat peil. Volgens Braat (blz. 57) reikte deze te Vechten tot ruim 4 meter + AP.

Verder stroomopwaarts ligt de hoeve Knapschinkel ook op dit hoge land. De Kromme Rijn buigt hier van deze hoge oever naar het noorden af, zodat men de lage weilanden tussen het water en de hoge rand „uiterwaarden" zou kunnen noemen. Deze is bij Oud-Amelisweerd [3]) ongeveer zo breed als de helft van de oprijlaan hier lang is. De steile rand loopt in een flauw gebogen lijn en deze geeft dus de oude oever aan. Aan de andere, derhalve de oostelijke zijde van deze oprijlaan ziet men een slootje eerst dezelfde richting volgen om spoedig erna kalm naar het noorden te buigen. Aan de noordzijde ervan ligt een smalle, doch wat lagere strook land. Dat zal heel lang geleden de plaats geweest zijn waar een Rijntak lag. Want ter plaatse moet nog een tweede tak gelegen hebben. Het laatste lid *weerd* betekent immers eiland, zodat hieruit blijkt dat daaromheen twee Rijntakken liepen. De noordelijkste ervan is tot onherkenbaar wordens toe volgezand, wat al vóór de 14e eeuw geschied zal zijn.

Het huis Oud-Amelisweerd kan best vroeger gesticht zijn, want het ligt op ongeveer 3 meter +AP. Dat was hoog genoeg in de tijd waarin de Lek reeds meer dan de helft van het water uit de Nederrijn afvoerde. Die toestand van onregelmatige watertoevoer heeft lang geduurd, want nog in de 17e eeuw braken de noordelijke Lekdijken af en toe door. Daarbij werd ook veel zand en slib aangevoerd, waardoor het Kromme Rijndal verondiepte.

We staken hier onze opmerkingen, doch wandelaars weten nu, hoe ze verder zelf kunnen zoeken. Het is bovendien veel genoegelijker om zelf ook iets te ontdekken.

J. van Galen.

---

[3]) Klemtoon op de eerste lettergreep en de tweede dof uitspreken. Het is al in 1233 bekend, werd in 1672 door de Fransen vernield, doch 40 jaren later herbouwd.

In de Bibliotheek der stad Utrecht berust een zelden geraadpleegd boekje:

FLORA RHENO-TRAJECTINA — FLORA van UTRECHT, of

optelling en aanwijzing van groeiplaatsen der in het wild voorkomende planten rondom, de stad Utrecht en in derzelver omstreken. (De zigtbaar- en bedektbl. planten bevattende). Door P.M.E. Gevers Deynoot.

Het werkje, 180 bladzijden groot, werd tweemaal uitgegeven. De eerste keer bij N. van der Monde in 1843, vervolgens verscheen het in 1847 bij C. van der Post Jr., beiden uitgevers te Utrecht. De laatste heet dan ook „nieuwe uitgave". De tekst en indeling zijn echter volkomen gelijk. Pars I behandelt de Zigtbaarbloeijende Planten (Phanérogamia), Pars II de Bedekt bloeijende Planten, (Cryptogamia). Bij de rangschikking diende de Flora Belgica Septentrionalis van prof. Van Hall in hoofdzaak tot leiddraad.

Pieter Marie Eduard Gevers Deynoot was geen Utrechter, maar was 29-4-1816 te Rotterdam geboren als zoon van mr. Cornelis Gevers Deynoot en jkvr. Anna Wilhelmina Elisabeth Beelaerts. Volgens zijn eigen mededeling woonde hij in 1842 reeds in de stad, doch zijn adres kon ik helaas niet achterhalen. Ook is niet gebleken, dat hij hier gestudeerd heeft.

Hij deed meer dan planten zoeken alléén, want op 5 november 1845 trouwde hij te Utrecht met Maria Clavant. Het echtpaar woonde augustus 1846 reeds te Hees bij Nijmegen. Pieter stierf 18 mei 1860 op het huis Heidepark te Hatert bij Nijmegen.

De schrijver vertelt ons in een voorbericht uitvoerig, waarom hij tot het samenstellen van zo'n werkje is overgegaan. Geen nederlands gewest, zegt hij, heeft zoveel zeldzaam voorkomende planten als Utrecht. Er zijn immers vele grondsoorten in een klein gebied, — klei, zand, veen en gemengde grond. Een mooi werkterrein dus.

De arbeid werd „grondig" aangepakt:
„Sedert ruim één jaar hier woonachtig, was ik bijna onafgebroken met dit onderzoek bezig." Het studiegebied besloeg een cirkel van ruim twee uur gaans rondom de stad, „tot grenzen aannemende de dorpen Zeist, van hier door het bosch en de heide, over het Huis ter Heide achter om de Bilt naar Maartensdijk en Westbroek gaande, vervolgens Maarssen, Vleuten, Harmelen, Jutphaas, Houten, Bunnik, en zoo wederom op Zeist."

Volledig kon het beeld natuurlijk niet zijn. Reeds bestaande litteratuur werd *niet* geraadpleegd ter aanvulling, want zegt hij:
„ik had mij voorgenomen, slechts die te vermelden, welke ik zelf hier had gevonden of zien groeijen." Slechts werd een uitzondering ge-

maakt voor enige bijdragen van de heren J. E. van der Trappen en C. M. van der Sande Lacosta, die betrouwbaar genoeg geacht werden.

Om anderen onderzoek gemakkelijker te maken bij de beoefening „dezer schoone en beminnelijke wetenschap", voegde hij nauwkeurig de groeiplaatsen aan de opgaven toe.

Zo geeft hij ons tevens een beeld van de topografie van stad en omgeving, al zijn het slechts niet-direct in het oog springende details geweest. Zeer veel planten zullen door de intensieve bebouwing van de grond, uitbreiding van de stad en de villadorpen rondom, sindsdien vandaar verdreven zijn.

Groeit Gemeen Stevenskruid (Circaea lutetiana) nog in heggen rondom de tuinen achter de Maliebaan?

Akker Eerenprijs op de oude muren rondom de stad?

Oever Bies bij Chartroyse?

Naaldvormige Waterbies aan de kanten der sloten buiten de Waardpoort?

Rijstachtige Scherpbloem langs de stadsgracht tussen de Catharijne- en Waardpoort?

Ja, vooral de wallen hadden een rijkdom aan alle mogelijke planten en moeten een lustoord voor een botanicus geweest zijn.

Zelfs omstreeks 1850 ging al veel verloren:

„Gewoon Kanariegras.

Pl. Vond ik op de Stadswal bij de Tolsteegpoort, mogelijk thans, na de sloping dezer, uitgeroeid."

Enthousiast staat Noordsch Honiggras genoteerd.

„Deze in het naburige Duitschland zeldzame plant, groeit mede hier buiten de Waardpoort langs een pad tussen de tuinen naar de zijde van de Amsterdamschen straatweg." Bij zo'n beschrijving krijgt men heimwee naar de Amsterdamse Straatweg van toen....

Een aardige typering van Oud-Zeist geeft nr. 292:

„Spergula pentandra. Vijfhelmige Spurrie.

Pl. Langs eene schapedrift, ter zijde van den Koornmolen, in het bosch van Zeist."

En vergelijk dat dan met de lelijke huizen op de Steinlaan, Bergweg en Van Renenweg van nu.... en niet te vergeten de geschonden molen zelf, tegenwoordig een afgeknotte stomp.

Ook wordt, behalve van het Zeister bosch, van de heide bij Zeist en De Bilt vaak gewag gemaakt. In de zogenaamde Zeister-duinen vond men toentertijd de zeldzame Zwarte Besheide.

Ook mossen, wieren en zwammen zijn de aandacht van de schrijver niet ontgaan.

nr. 165. Solenia intestinalis. Echt darmwier.

Pl. Algemeen in de slooten en moerassen, vooral zag ik dezelve zeer schoon in eene sloot buiten de Waardpoort, tusschen de tuinen.

nr. 172. onder het hoofd Fungi-zwammen:
Alphitomorpha bicornis.

Pl. Op afgevallen bladeren der Acer pseudoplatanus omstreeks het overhaal schouwtje op de van Wijks-Kade. Op dezelfde bladeren langs de Bildstraat aan eene heg bij Pas-Buiten.

Bewust genietend van wat hij zag, heeft Gevers Deynoot de mogelijkheden, die hij toen had, wel uitgebuit. We laten hem tot slot zelf aan het woord:

„dubbel aangenaam zal mij dan de herinnering steeds blijven aan den tijd die ik zelf daartoe besteedde en de menigvuldige Botanische wandelingen door mij in deze schoone omstreken gedaan."

H. K.

TWEE OUDE BEKENDEN GINGEN HEEN

Kort na elkaar zijn twee bekende stadgenoten overleden, de heren P. T. A. Swillens (73) en W. G. van de Hulst (83). Beide waren in Utrecht geboren en getogen, woonden er hun hele leven en zijn er ook gestorven en begraven. Zij hebben alle twee veel gepubliceerd, waren vermaard op hun terrein maar zochten de populariteit niet. Misschien zijn er nog wel meer overeenkomsten aan te wijzen. In ieder geval hadden deze heren óók gemeen dat zij beide tot de belangstellende leden van Oud-Utrecht behoorden, al lange jaren. De heer Swillens heeft dikwijls in jaarboek en maandblad bijdragen geplaatst, de heer Van de Hulst woonde geregeld excursies bij. Wij behoeven de betekenis van beide figuren niet te schetsen; dat is door bekwamer hand gebeurd in verschillende kranten en periodieken. Daarbij kon echter het utrechtse aspect niet alle aandacht krijgen en juist dit moet hier genoemd worden.

Swillens was de oudste medewerker van prof. dr. W. Vogelsang, de kunsthistoricus. Een kleine veertig jaar was hij werkzaam in het Kunsthistorisch Instituut aan de Drift en na gedane arbeid begaf hij zich naar zijn woning aan de Nieuwe Gracht, Runnebaan. Op dat kleine gebied, in het hart der oude stad rond de Dom bewoog hij zich. Hij vond er de entourage bij zijn nasporingen van het leven van kunstenaars, inzonderheid van schilders en beeldhouwers.

In het jaarboek van Oud-Utrecht van 1925 publiceerde hij de resultaten van zijn onderzoek naar utrechtse kunstenaars, speciaal in de 15e en 16e eeuw. Nog altijd een bruikbare documentatie. Hoewel zijn terrein natuurlijk veel uitgebreider was, heeft Swillens zijn „stadgenoten" onder de beeldende kunstenaars altijd met grote voorliefde behandeld. En wat hij wist gaf hij graag door. Daarom heeft Swillens door zijn publicaties meegeholpen de kennis van de geschiedenis der stad Utrecht te verbreiden.

De heer Van de Hulst mocht zich als schrijver van kinderboeken wijd en zijd gelezen weten. De oplagen van zijn boeken behaalden fabelachtige cijfers. Hij heeft het zelden opzettelijk over Utrecht gehad. Maar wie de stad, en vooral het zuidelijk deel ervan, goed kent, kan in zijn boeken heel wat plekjes onmiddellijk localiseren.

Als hoofd van de hervormde lagere school aan de Jutfaseweg had hij veel te maken met de „ovenbevolking": het werkvolk van de pannebakkerijen langs de Vaartse Rijn en hun kinderen. Met veel liefde heeft hij deze mensen benaderd en beschreven. Men zie daarvoor het autobiografische boek „Herinneringen van een schoolmeester". Dit gedeelte van de stad is sterk veranderd. Van de Hulst heeft nog gezien dat de laatste oven werd opgeruimd. Gelukkig dat hij zijn herinneringen daaraan tijdig vastlegde. Verder hebben allerlei hoekjes van de binnenstad, waar hij als jongen opgroeide, later de nodige kleur aan zijn verhalen gegeven, omdat ze op zijn verbeelding werkten.

Zowel in de heer Swillens als in de heer Van de Hulst verloor Utrecht een waardevol burger. *de J.*

NIEUWE PUBLICATIES

A. van der Marel, Dedel. In: De Nederlandsche Leeuw, 80e jrg., juni 1963, kol. 204-227.

In het eerste hoofdstuk van deze uitvoerige studie over het geslacht Dedel wordt de vraag „Stammen de Hollandse Dedel's af van het Utrechtse geslacht Dedel?" ontkennend beantwoord. In ieder geval is de relatie, zoals ze in Nederland's Adelsboek jrg. 1913 en jrg. 1941 is aangegeven onjuist. Het tweede hoofdstuk behandelt „De Utrechtse d'Edel's en Paus Adriaan VI", een onderwerp dat reeds dikwijls object van onderzoek geweest is. Het utrechtse geslacht d'Edel (Dedel) behoorde niet tot de utrechtse ridderschap, betoogt schr., maar tot de welgestelde burgerij. En als de utrechtse kanunnik van Oudmunster Jan Dedel al familie van paus Adriaan geweest is (schr. houdt het voor „waarschijnlijk, althans zeer wel mogelijk"), dan is dat een verwantschap geweest in de achtste graad van neefschap. De utrechtse Dedels zijn overigens in de 17e eeuw uitgestorven. Zij hadden (zie hoofdstuk I) niet te maken met de hollandse, zodat ook dit onderzoek, evenals zoveel andere, weer geleid heeft tot de onwaarschijnlijkheid, resp. onbewijsbaarheid van de hardnekkige familie-overlevering der hollandse Dedels, dat zij in verband staan met de utrechtse en daarmede met paus Adriaan.

Klokken en klokkengieters. Bijdragen tot de campanologie. z.pl. (Asten), 1963, 312 blz.

De helft (blz. 1—157) van deze, door de Historische Commissie van de Nederlandse klokkenspelvereniging uitgegeven bundel wordt ingenomen door de studie van de klokkendeskundige André Lehr over Middeleeuwse klokkengietkunst. De leden van Oud-Utrecht, die in 1957 aan de excursie van de Utrechtse Klokkenspelvereniging naar de gieterij Petit en Fritzen te Aarle-Rixtel hebben deelgenomen, zullen zich van de beschreven techniek iets gemakkelijker een voorstelling kunnen maken dan de onvoorbereide lezer.
Dan volgt (159—216) een publicatie van drs. C. N. Fehrmann (met medewerking van J. W. C. Besemer) over De Utrechtse klokgieters en hun verwanten, waarin wel het meeste bijeengebracht zal zijn, dat over de klokgietersgeslachten Butendic, Van Wou, De Bosch, Tolhuis, Both, Van Meurs, Dop en hun medewerkers te vinden was. Aansluitend hierop volgt, samengesteld door de Historische Commissie van de nederl. klokkenspelvereniging en ingeleid door J. W. C. Besemer, een overzicht van de nog bestaande en de verloren gegane werkstukken van genoemde klokgieters te Utrecht en elders. Voor geïnteres-

seerden in de geschiedenis der klokgieterskunst een bijzonder aantrekkelijke uitgave.

50 jaar Sociale Raad te Utrecht. 1913–1963. Herdenkingsnummer, maart 1963 van Het Sociaal Octaaf, contactorgaan voor het Maatschappelijk werk te Utrecht. 58 blz. met afb.

Het overzicht van de 50-jarige geschiedenis van de Sociale Raad en zijn voorafgaande verschijningsvormen, geschreven door de tegenwoordige secretaris R. Visser, omspant een periode die als „Van armenzorg naar maatschappelijk werk" gekarakteriseerd kan worden. De termen Armenraad en Sociale zorg geven eenzelfde verandering aan van de wijze waarop men toen en nu de nood van de evenmens benaderde. In de Sociale Raad zijn een groot aantal overheids-, kerkelijke en particuliere instellingen vertegenwoordigd en samen werkzaam, die vijftig jaar geleden volkomen buiten elkaar om, zelfs zonder van elkaars bestaan te weten, liefdadigheid bedreven, goed bedoeld steeds, maar heel dikwijls inefficiënt. In het overzicht van het vroeger en nu op dit gebied komen vanzelf bepaalde instellingen ter sprake en bepaalde personen naar voren, die een belangrijke rol in de geschiedenis van de Sociale Raad hebben gespeeld.

C. M. Breuning-Williamson, A short history of the Holy Trinity church Utrecht 1913-1963. (Utr. 1963), 23 blz.

Mr. Daniël George Bingham en zijn echtgenote schonken de grond en mr. and mrs. Twiss-Aubin de ramen van de „Engelse kerk" aan het Van Limburg Stirumplein, die in 1913 werd ingewijd. De geschiedenis van kerk en parochie, niet het minst die in de jaren van de laatste oorlog, wordt in bovengenoemd boekje verhaald. De schr. heeft getracht iets meer te geven dan enkel namen en uiterlijke feiten, maar het zal altijd wel een moeilijke zaak blijven het eigenlijke innerlijke leven van een dergelijke gemeenschap aan buitenstaanders duidelijk te maken. *v. C.*

KLEINE MEDEDELINGEN

HERINNERING AAN 1813 HERSTELD

Helemaal juist is dit opschrift niet, want de herinnering aan 1813 is in feite een herinnering aan 1815. In dat jaar keerde baron Van Reede, graaf van Athlone, vrijheer van Amerongen, heelhuids terug van de slag bij Waterloo. Zijn moeder, de douairière van Athlone, liet uit dankbaarheid voor deze terugkeer een zuil oprichten in de bossen van de Amerongse Berg.

Deze gedenkzuil betreft dus Waterloo, maar is toch altijd gezien als een herinnering aan de vrijwording van ons land in 1813. Toen in 1913 de feesten ter gelegenheid van het honderdjarig koninkrijk werden gehouden, was voor Amerongen deze zuil het vanzelfsprekend middelpunt der festiviteiten.

De kolom van Amerongen heeft in haar bijna honderdvijftigjarig bestaan wel het een en ander moeten meemaken. Zij is herhaaldelijk in verval geraakt en zelfs jarenlang van het toneel verdwenen geweest. Men had de kolom namelijk begraven. In 1962 is de kolom weer opgegraven. Na overleg met verschillende belanghebbende partijen is het monument hersteld en herplaatst. De gelden ervoor werden o.a. verkregen door bijdragen van de burgerij van Amerongen.

Zaterdag 3 augustus heeft de commissaris der koningin in de provincie Utrecht mr. C. Th. graaf van Lynden van Sandenburg de gedenkzuil opnieuw onthuld. Ook de vereniging Oud-Utrecht was hierbij vertegenwoordigd.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 10 / OKTOBER 1963

EXCURSIE NAAR ZEIST

De leden van Oud-Utrecht worden uitgenodigd deel te nemen aan een excursie naar Zeist *op zaterdagmiddag 16 november*. Introductie is toegestaan.

Doel van deze excursie zal zijn het complex der Evangelische Broedergemeente (Hernhutters) en het Slot, welk bouwwerk onder leiding van ir. J. B. baron van Asbeck wordt gerestaureerd.

Vertrek om *half twee* van het Janskerkhof te Utrecht per speciale N.B.M.-bussen bij de sociëteit P.H.R.M.

De nadruk wordt erop gevestigd dat, wanneer op grond van het aantal aanmeldingen de bestelde bussen vol zijn, degenen die zich pas komen melden bij het vertrek naar Zeist, van *lijnbussen* gebruik moeten maken.

Kaarten voor de excursie zijn verkrijgbaar bij de Nederlandsche Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht à *f* 1,25. Wie schriftelijk kaarten bestellen wil, kan dat doen door storting van het bedrag op gironummer 575520 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Wie per eigen gelegenheid reist betaalt *f* 0,25. Men gelieve dan tegen twee uur aanwezig te zijn bij de kerk van de Broedergemeente op het Zusterplein te Zeist. (Vanaf het Rond richting Slot aan de rechterzijde).

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter.*

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, *secretaris.*

DE KORENWAARD BIJ AMERONGEN

Wie momenteel het landschappelijk fraaie, zuidoostelijk deel van onze provincie bezoekt en daarbij de Rijndijk van Amerongen naar Wijk bij Duurstede rijdt, ziet halverwege de afstand tussen beide plaatsen de omvangrijke werkzaamheden, welke thans worden verricht aan het stuw- en sluizencomplex voor de kanalisatie van de Rijn.

Dit feit zou als zodanig nog geen artikel in dit blad wettigen, ware het niet dat door deze werkzaamheden verandering wordt gebracht in een eeuwenoude situatie. Immers zoals uit de bijgevoegde situatiekaart van die omgeving blijkt, is het nieuwe Rijnbeloop gegraven dwars door de oude Korenwaard, terwijl straks bij voltooiing van de werkzaamheden de vroegere bocht in de Rijn aldaar wordt afgedamd. Rechterlijk bezien heeft een en ander tot gevolg, dat het zuidelijk deel van de vroegere waard nu ten zuiden van de Rijn ligt en dan ook inmiddels reeds tot de provincie Gelderland (gemeente Maurik) is overgegaan. Daarmede wordt in zoverre een oude toestand hersteld, dat vóór de 18e eeuw het deel van deze uiterwaard, hetwelk ten oosten van de oude Rijnstrang ligt (zie situatie), ook tot de provincie Gelderland behoorde.

Hoewel dit deel, bestaande uit de Bakswaarden en de Steenoven, eveneens door het nieuwe Rijnbeloop wordt doorsneden, willen we ons hier uitsluitend beperken tot de eigenlijke Korenwaard, welk gebied we bij een verkoop in 1908 vinden aangeduid als de Korenwaard van de Natewisch, de Korenwaard van de Ridder, de Korenwaard van Berkestein, alsmede de Duinense waard en de Kokkewaarden. Aangelokt door deze benamingen heb ik eens nagegaan, wat er over de historie van deze uiterwaard is bewaard gebleven.

Hierbij kan worden gesteld dat behoudens de in 1851 voor het eerst zo genoemde Roodert of Waalswaard, de Korenwaard als geheel voor het eerst wordt genoemd in de blaffaard van het oudschildgeld uit 1599. Oorspronkelijk behoorde deze waard met de gehele omgeving, tot de bezittingen van de domproost, doch in de late middeleeuwen werden gedeelten van deze waard verkocht.

Uit de sinds 1683 bewaarde resolutiën van de geërfden [1]) weten we, dat in 1610 door de toenmalige eigenaren een overeenkomst werd gemaakt ten aanzien van het onderhoud der zomerkade, waartoe vier heemraden als opzichters werden aangewezen, namelijk twee uit de over- en twee uit de dender-korenwaard. Tot de geërfden behoorden naast het Domkapittel (met 20 morgen), ook de eigenaren van het binnendijks gelegen kasteel de Natewisch (met 22 morgen) en o.m. de kerk van Amerongen. Deze laatste kocht in 1630 van het Sint-Barbaragilde voor 64.17— gulden een stuk land in deze waard, welk stuk land voordien gezamenlijk eigendom van koper en verkoper was.[2])

---

[1]) Arch. Domkapittel, no. 3913 en 3914.

[2]) Kerkl. archief Amerongen, Aantekeningenboek, 1418—1862.

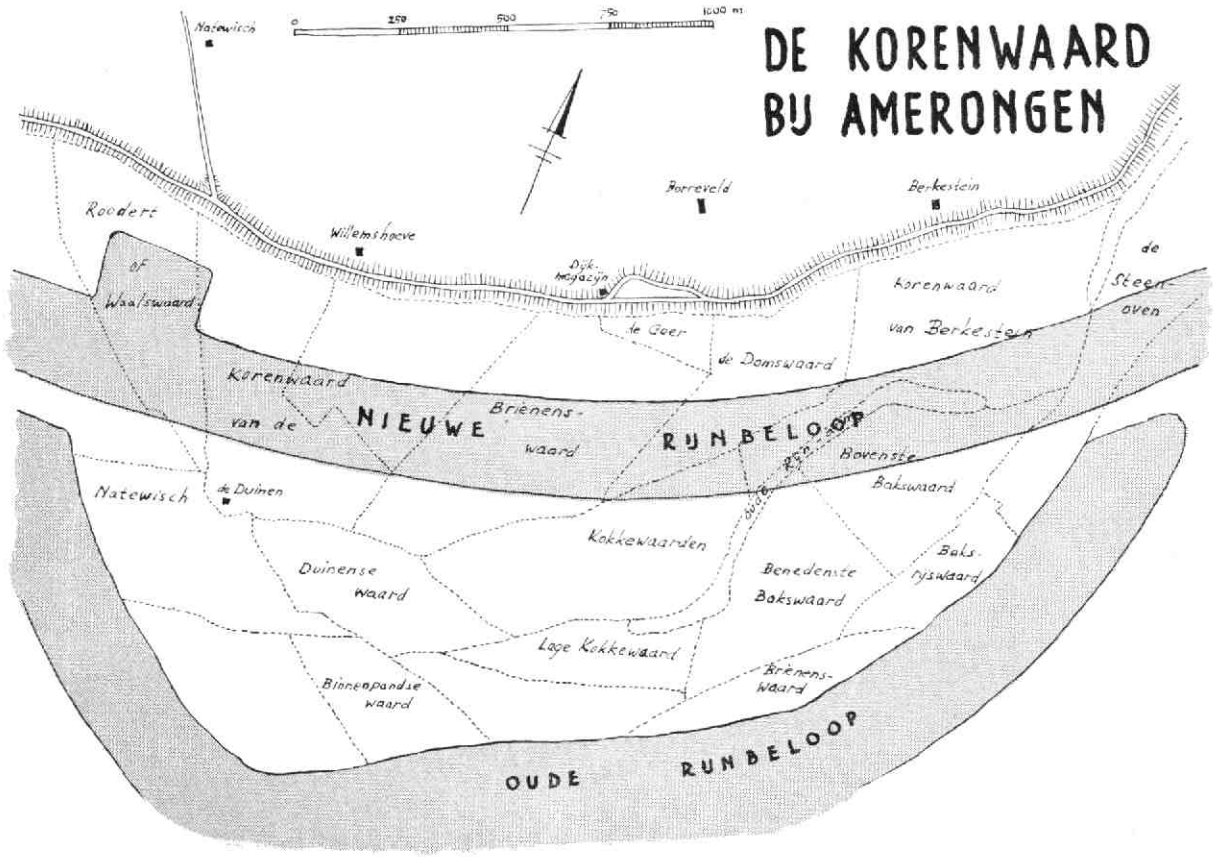
DE KORENWAARD
BIJ AMERONGEN
0
250
500
750
1000 m
Natewisch
Roodert
of
Waalswaard
Willemshoeve
Dijk-
magazijn
Borreveld
Berkestein
de
Steen-
oven
Korenwaard
van Berkestein
de Geer
de Donswaard
Korenwaard
van de
NIEUWE
Brienens-
waard
RIJNBELOOP
Bovenste
Bakswaard
Natewisch
de Duinen
Kokkewaarden
Duinense
waard
Benedenste
Bakswaard
Baks-
rijswaard
Lage Kokkewaard
Binnenpandse
waard
Brienens-
waard
OUDE
RIJNBELOOP

Het centrum van de Korenwaard is steeds gevormd door de op een vliedberg gelegen hofstede „De Duinen", alwaar de mensen, die met het voetveer naar de overzijde van de rivier moesten, min of meer sterke drank verkrijgen. Verder kwamen hier de geërfden regelmatig bijeen ter bespreking van de belangen der uiterwaard, terwijl hier ook alle koren- en grasverkopingen plaats vonden.

Het was hier dan ook, dat op 30 oktober 1737 werd besloten tot het maken van een nieuwe kade met sluis, welke nabij de Duinen aansloot op de oude kade en waardoor een nieuw aangeslibt stuk land werd gewonnen. Voor het recht van aanleg van deze kade over de gronden, behorende tot de Natewisch, werd 225 gld. betaald. De totale kosten van deze kade-aanleg beliepen 2130 gld. Van dit bedrag noem ik apart de kosten van 835 „schachten aarde", waarvoor aan „mevrouw van Amerongen" 835 gld. moest worden betaald, doch welk bedrag achteraf „uit consideratie" werd teruggebracht tot 625 gld.

Voornoemde kosten werden omgeslagen op de geërfden (eigenaren), waarvan de belangrijksten van deze dan 92 morgen grote uiterwaard, hierboven reeds zijn genoemd. De nieuwe kade heeft vooral in het begin van zijn bestaan nogal wat te verduren gehad, want in 1746 moest reeds weer 1151 gld. worden uitbetaald, omdat de kade „door het laatste hoge water diep in de grond was weggespoelt".

Ten aanzien van de hofstede/herberg „De Duinen" kan nog worden opgemerkt, dat we hier in 1669 Willem van Buren als waard vinden genoemd en in 1737 Bart van Doorn. De nog bestaande boerderij (nu ten zuiden van de Rijn), is een herbouw uit de vorige eeuw.

Tenslotte iets over de verschillende namen in de Korenwaard. In hoofdzaak treffen we hier sinds de 18e eeuw drie delen aan, welke worden aangeduid naar de eigenaren of de bezitting, als de Korenwaard van de Natewisch (het zuidelijkste deel), als de Korenwaard van de Ridder (het middelste deel) en de Korenwaard van Berkestein (het noordelijkst deel en genoemd naar het binnendijks gelegen voormalige, riddermatige goed).

Tot het eerste deel behoren behalve de hofstede De Duinen, ook de Duinense waard, alsmede de Kokkewaarden. Ten aanzien van het middelste deel kan nog worden opgemerkt dat bij de beschrijving van de goederen van de in 1867 overleden Fred. de Ridder, eigenaar van de naar deze familie genoemde Korenwaard, als bestanddelen nog met name worden genoemd de Brienenswaard (vermoedelijk naar aanleiding van een vroegere aankoop van baron Van Brienen, die voornamelijk onder Overlangbroek grote bezittingen had), de Domswaard (afkomstig van het Domkapittel), alsmede De Geer en Frederiksoord (de laatste naam zal ontleend zijn aan de voornaam van de heer De Ridder).

Het situatiekaartje nu laat zien, wat er van deze oude uiterwaard na de Rijnkanalisatie overblijft. Ongetwijfeld zullen de oude namen, voor zover deze thans nog bekend zijn, door de nieuwe situatie nog meer in onbruik geraken en wellicht geheel verloren gaan. Hopelijk kan deze bijdrage iets van het verlies goed maken. *E. J. Demoed*

DE STADSZANGSCHOOL VAN J. H. KUFFERATH
1830 - 1862

Toen J. H. Kufferath, de muziekdirecteur uit Bielefeld, in 1830 in Utrecht arriveerde, lag er een uitgestrekt werkterrein op hem te wachten. Niet alleen wilde men het Stadsconcert (Collegium Musicum Ultrajectinum) tot grotere bloei brengen, maar vooral beoogde men met zijn benoeming het zangonderwijs op de scholen — dat veel te wensen overliet — een steviger basis te geven. Een verzoek van de daartoe in het leven geroepen plaatselijke commissie aan B. en W. in 1829 om een orkest- en zangmeester resulteerde in het besluit van 29 januari 1830, waarbij Kufferath tot onderwijzer aan de pas opgerichte Stedelijke Zangschool werd aangesteld. Over deze zangschool, die in 1862 werd opgeheven, volgen hier enige bijzonderheden uit de notulen van de Commissie der school. [1])

De werkzaamheden van de nieuwe docent waren veelomvattend: Als enige onderwijzer gaf hij vooreerst honderd kinderen uit de burgerstand — de tweede of jongste klas uitmakend — les in de zangkunst op maandag- en woensdagavond. Zij werden slechts toegelaten, wanneer zij een aanbeveling van een leraar van een der bijzondere scholen in de stad konden overleggen en „eenen genoegzamen waarborg van eene beschaafde opvoeding en eenigen muzikalen aanleg" konden geven.

Uit deze klas vormde zich allengs een eerste klas, bestaande uit „de zoodanigen, welke eenigzins meer in jaren gevorderd zijn en door hunne muzikale talenten boven anderen uitmunten." Deze groep, ongeveer vijftig jongens, werd elke dinsdagavond door Kufferath onderwezen in de uitvoering van geschikte koor- en zangstukken, die daartoe waren aangekocht of door hen zelf vervaardigd. Omdat vele leerlingen op vijftien- of zestienjarige leeftijd de school verlieten, waardoor vorming van een blijvend zangkoor niet mogelijk was, richtte Kufferath een besloten gezelschap op van een aantal meer gevorderde jongelieden, dat in 1836 ruim zestig leden telde en aan wie hij geheel belangeloos des vrijdags de beginselen der zang- en toonkunst bijbracht. Bovendien koos hij nog twintig jongens uit, die ruim vier jaar lang — eveneens gratis — les van hem kregen in de behandeling van hoorns, welke door muziekliefhebbers aan de school waren geschonken, zodat de stad een gevestigd corps hoornisten bezat.

Het kon niet uitblijven, dat de vooruitstrevende musicus, die dit alles naast zijn andere werkzaamheden verrichte, „zich mogt verheugen zijne pogingen door de ondubbelzinnigste blijken der goedkeuring van UEd. achtb. (B. en W.), van het beschaafde publiek en laatstelijk van eene aanzienlijke schare vreemdelingen en deskundigen vereerd te zien worden." De Raad besloot om de onmisbare

[1]) Catalogus van het archief der stad Utrecht IV, nr. 993 en 994.

leider van het muzikale stadsleven voor vijf jaar te continueren, waarbij zijn tractement van *f* 900,– tot *f* 750,– werd teruggebracht vanwege de ontheffing van zijn dirigentschap van het schouwburgorkest. Kufferaths persoonlijke wens in 1837 om een definitieve aanstelling werd door B. en W. genegeerd „als te voorbarig beschouwd wordende", en het besluit van 18 november 1836 werd slechts uitgebreid met een verlenging van weer vijf jaar. De directeur nam hier geen genoegen mede en in een rekest van 13 november 1838 sprak hij de vrees uit, dat zijn salaris bij een volgende herziening nog verder zou verminderd worden, „als wanneer hij, hoe ongaarne ook, zich genoodzaakt zoude zien, eene Stad te verlaten, waarin hij met zoo veel genoegen, en hij mag er bijvoegen met zulke goede gevolgen is werkzaam geweest." (Catalogus van het archief der stad Utrecht IV, nr. 67, bijlage II B). Blijkbaar werd het conflict in der minne geschikt, want later wordt er niets meer over vernomen.

Hoewel de notulen elk jaar een batig saldo van *f* 200,– tot *f* 300,– noemen, leed de school een kwijnend bestaan. In 1840 adviseerde de Commissie daarom B. en W. haar meer bekendheid te geven, daar „de deelneming aan die inrigting, in verhouding tot de aanzienlijke en steeds toenemende bevolking dezer stad, vrij gering moet genoemd worden." Zij deed het voorstel om een advertentie in de Stadscourant te plaatsen, waardoor „de aandacht van ouders en voogden op het bestaan en de inrigting van een onkostbaar onderwijs in de zangkunst zou kunnen worden gevestigd", en om een reglement vast te stellen, waardoor „orde en regelmatigheid zou bevorderd worden en meer belangstelling kan worden gaande gehouden." [2])
Een bijdrage werd van de leerlingen geheven, welke voor de eerste en tweede klas *f* 1,50 bedroeg en voor de hoogste *f* 2,60, terwijl men voor elk kind meer uit hetzelfde gezin de helft betaalde. B. en W. keurden op 7 september 1840 deze plannen goed.

Reeds eerder in het jaar – op de vergadering van de Commissie van 12 mei 1840 – was besloten tot het aanleggen van registers met de namen der kinderen, die van de school gebruik maakten. Tweemaal per jaar – op nader in de Stadscourant aan te kondigen dagen – was ten stadhuize voor de ingezetenen gelegenheid tot inschrijving. Er waren echter ook nu nog kinderen, die zonder op het register voor te komen, van de school profiteerden en op 8 januari 1842 werd het commissielid, de heer van Mansvelt, verzocht om persoonlijk op de registers toezicht te houden. Een verdere stap betekende het jaar 1845, toen de secretaris in een der vergaderingen berichtte, dat hij aan de op het register geplaatste leerlingen een kaartje van toegang op naam en met een stempel van de stad had uitgereikt, waarvan alle jongens voortaan voorzien moesten zijn.

In 1842 kwam tevens een „Catalogus der Muzykalen Zangschool" tot stand, waarop als eerste de partituur van „the Messiah" van Händel – voor *f* 51,– gekocht – prijkte, en die in 1845 door een

---

[2]) Catalogus van het archief der stad Utrecht, nr. 94. 1840, deel E, bijlage 33 en 34.

grote collectie muziekstukken, afkomstig van de ontbonden commissie der zgn. „Woensdagschen en Zaterdagschen Zangschool" werd aangevuld.

De pogingen, sedert 1842 gedaan om een nieuw lokaal te vinden (tot nog toe was de school in het stadhuis gevestigd), werden in 1847 bekroond met de nieuwe huisvesting in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, waar ook andere muziekinstellingen onderdak hadden gekregen. De verlichting en verwarming van het lokaal, aan de kosten waarvan de school *f* 25,– bijdroeg, namen B. en W. in 1852 geheel voor hun rekening met het besluit om jaarlijks voor dit doel *f* 100,– te voteren.

Kufferath zag tenslotte in november 1853 zijn activiteiten beloond, toen op zijn initiatief door de school een concert werd gegeven, „zoo tot meerder opwekking en aanmoediging der leerlingen" en tot aankoop van enige instrumenten voor het orkest werd overgegaan.

Intussen begon echter voor onze pionier het getij te keren. Een aantal leden van het Stadsconcert gaven hem de schuld van het geringe bezoek aan de concerten en ook de financiële tekorten werden hem in de schoenen geschoven. Hij was – naar hun mening – te oud om nog met zijn tijd mee te kunnen gaan. Hun actie had succes en het bestuur van het Collegium richtte zich in 1860 tot B. en W. om het eervol ontslag van hun leider te vragen met toekenning van pensioen. B. en W. wezen het verzoek af, maar in 1862 vroeg Kufferath zelf ontslag, dat hem op 17 april 1862, met ingang van 1 oktober door de Raad werd verleend, met een pensioen van *f* 400,–. Op het einde van hetzelfde jaar verliet de grondlegger van Utrechts muziekleven ons land, begeleid door de sympathie van het merendeel der muziekminnaars uit de stad. Bij deze gelegenheid bleek, hoe klein het aantal tegenstanders was. In 1864 overleed Kufferath te Wiesbaden.

De school werd bij besluit van 7 oktober 1862 ontbonden en 14 oktober volgde de Commissie.

C. A. J. Bastiaenen.

VERZOEK VAN DE PENNINGMEESTER

Willen degenen die gewend zijn reeds vroegtijdig hun contributie voor het volgende jaar over te maken, ermee rekenen dat de jaarvergadering van dit voorjaar besloot de contributie te brengen op tien gulden per jaar? Wanneer men meteen dit bedrag overmaakt bespaart men de penningmeester veel administratieve rompslomp.

Betekende het afbranden van een watermolen in den jare 1772 voor Lopik een ongemak, heden ten dage zouden we bij een dergelijk onheil van een onherstelbaar verlies moeten spreken. In bovengenoemd jaar waren er immers drie molens, die zowel in de waterlozing als in de schoonheid van het vlakke polderlandschap een belangrijke rol speelden. Thans is dit aantal gereduceerd tot één.

In het jaar 1934 moest de zogenaamde eerste molen plaats maken voor een elektrisch gemaal, wat de molenliefhebbers ongetwijfeld tot weemoed en de belanghebbenden bij een goede waterbeheersing zeker tot blijdschap gestemd zal hebben.

De derde, de Kademolen, werd in 1950 op „non-actief" gesteld om in 1961 een wat triest einde te vinden onder de slopershamer. De tweede of middelste molen, die op de plaats staat van de in 1772 afgebrande, ging dit jaar min of meer met pensioen maar verkeert overigens nog in blakende welstand. Moge desondanks een maecenas voor hem gevonden worden!

De foto die we bij dit artikel opnemen geeft een indruk van de windmolens van het waterschap Lopik ca. vóór de ingebruikneming van het elektrisch gemaal.

Rechts de eerste molen, links de tweede molen en de molen op de achtergrond is de in 1961 afgebroken Kademolen.

Wij laten hieronder het officiële, rapport volgen over het afbranden van de tweede molen in 1772. [1])

„In den ogtenstond begonnen te malen met een ordentelijke koelte, de 4 ende geswigt. Tegens middag – de wind opstekende – geswigt op 4 halve zijlen.

Zoo blijven maalen tot omtrent 3 à ½4 uuren; de wind stillende heeft moeten uytschijden en de moolen met de haak moeten na zig haalen en zoo uytgeslagen.

Beginnen te malen boven geweest en gesmeert; toen de zijlen verminderde weder boven geweest. Even voor het uytscheyden boven geweest, den as gesmeert voor en agter.

Na het maalen niet boven geweest alzoo de moolen door stilte was stilgestaan.

Omtrent 5 uuren van den moolen afgegaan.

Om ½ 9 à 9 uuren weder op dezelve gekomen, geen wind zijnde na bed gegaan.

Een poos geslapen hebbende tot na gissing 12 uuren uijt de moolen gegaan om te wateren.

Doodstil zijnde wederom na bed gegaan.

Wat over 1 uuren weder opgestaan als door het kraken en huylen

[1]) Het rapport gedateerd 6 november 1772, berust in het oud-archief der gemeente Lopik, inv. no. 7 Fr.

wakker geworden zijnde. Zijn hoofd van het bed steekende vurig (?) ligt door de glazen gewaar wordende. Van het bed komende het vuur van binnen bij de koker zien neervallen en buyten komende het bovenhuys in brand zag.

Dat hij toen na zijn gissing 5 of 6 maal in de moolen is geweest en uytgehaald zijn bed, kist met kleeren, klok en eenig handwerk en het overige, bestaande onder anderen in eenige handwerk van den moolenaar en eenige gereedschappen etc. van den timmerman, verbrand.

Zegt nog dat alle defecten door den timmerman gereepareerd waren, uytgezondert dat de gangkammen en de staven — die echter in de moolen gereed lagen — niet waren ingestooken alzoo de oude nog eenigen tijd konde loopen.

Dat by het vernieuwen van het beschot door den timmerman een nieuwen wolfsbalk is ingebragt.

Zegt voort, dat de ton met water, dwijlstok op de tweinzolder in order was.

Zegt zulx met eede te willen verklaaren.

Resolutie

dat vermits het afbranden der middelste of tweede watermoolen tusschen den 28e en 29e der gepasseerde maand October (1772) is goed gevonden en verstaan

JAN GOEDHARD, bemalen hebbende genoemde moolen, aan te zeggen, vermits nu van geen dienst konde zijn, hij zig bij provisie een ander heenkomen konde zoeken en bij vervolg van tijd deszelfs dienst weder nodig hebbende hem te zullen ontbieden, maar echter zig in tusschen niet behoevende op te houden indien hem bij anderen eenige gelegentheijd mogte voorkoomen.

En 't welke aan den gen. Jan Goedhard in den gerechtshuyze ontbode zijnde met er daad is aangezegt geworden."

J. G. M. Boon

PREFECTUS ALFERUS?

In het Centraal Museum bevindt zich een gedenksteen afkomstig van de op de zuidwesthoek van de ommuring der Stad Utrecht staande *Smeetoren*. Deze in 1145 opgerichte toren werd in 1642 „geaccomodeert totten Astronomische Speculatien". In 1845 is hij gesloopt.

De steen (Catal. Centraal Museum 1928, nr. 310) draagt een latijns opschrift: „anno dni M° C° / xlv° regis conradi / VII epi Lerberti vi / factum est hoc opus / a prefecto alfero ad / munimen civium . . ." enzovoorts.

Het heet dat de steen omstreeks 1540 vernieuwd is naar het voorbeeld van de oorspronkelijke. Inderdaad vermeldt Buchel een vernieuwing van de toren ten tijde van Karel V.

Wie of wat was de „prefectus alferus" die in de inscriptie wordt vermeld? Mijn vermoeden dat we hier niet met een XIIe eeuwse maar met een XVIe eeuwse figuur te maken hebben, vond ik bevestigd door een plaats in het door Van Klaveren op het Gemeentearchief aangelegde „Register op de Raadsbesluiten van 1528 tot 1588". Op het jaar 1540 wordt daar genoemd een „alfe'rez a M . . . .", die de wacht had . . . . . waar? Op de Smeetoren? Hoe dat zij het woord „alférez" brengt ons op het spoor: Alférez is de aanduiding van een spaanse militaire rang, zoveel als een vaandrig, en „alfero" van het opschrift dus niet een eigennaam.

E. J. Haslinghuis

KLEINE MEDEDELINGEN

DE DERTIENDE PENNING

Wanneer er in Abcoude, Baambrugge, Kamerik, Vinkeveen een stuk grond van eigenaar verwisselt moet de koper boven de koopsom nog de „dertiende penning" betalen. Deze heffing van bijna acht procent op de totale koopsom van de grond is een recht uit de 10e of 11e eeuw.

Het Algemeen Handelsblad van 1 juni jl., dat aan dit oude recht herinnert, vertelt ervan: „De leenheer van Abcoude, die toen eigenaar van alle gronden was heeft de gronden cadeau gedaan aan gebruikers. Die mochten zelfs de opbrengst houden, maar de enige voorwaarde was, dat zij de leenheer „de dertiende penning" zouden betalen als zij de grond verkochten.

In de tijden, dat dit recht werd ingesteld bleven de gronden lange tijd onder dezelfde eigenaar en in sommige gevallen werden zij slechts eens in de eeuw verkocht. De dertiende penning speelde nauwelijks een rol, maar nu de grond in ons land schaars is geworden en niet meer uitsluitend voor agrarische doeleinden, maar ook als bouwgrond wordt gebruikt, stijgt de waarde voortdurend. Diverse percelen grond verwisselen regelmatig van eigenaar, soms zelfs viermaal per jaar en dat betekent, dat bij steeds stijgende prijzen viermaal per jaar een dertiende deel van de koopsom moet worden betaald aan de rechthebbers van de dertiende penning.

Ook die rechten zijn in de loop der eeuwen verhandeld en daardoor zijn ze vaak in handen van mensen, die zelf geen vierkante meter grond bezitten. Eigenaren van deze rechtsbrieven zijn op het ogenblik diverse groepen particulieren en de staat der Nederlanden.

Natuurlijk kwamen er in de loop der jaren steeds meer bezwaren tegen de dertiende penning. Het oudste bekende proces over de geldigheid er van dateert van 1420 en hoe onbillijk de verliezer van een der processen dit recht heeft gevoeld blijkt uit een gedicht, dat hij op een landhek plaatste:

Die hier dit land koopt zij bedacht,
Dat hier nog altijd is van kracht
Een recht uit de oude pruikentijd
Waardoor de landbouw schade lijdt
De naam van dit gehate recht
Is penning XIII, ik heb gezegd.

Extra belasting

De dertiende penning wordt nu helemaal niet meer gezien als de beloning van een prestatie namelijk het ontginnen van de woeste grond. Het is gewoon een extra belasting, die aspirantkopers afschrikt. Daardoor daalt de grond in waarde en over het algemeen zal een koper proberen een lagere prijs te bedingen.

Practisch viel het recht der dertiende penning steeds moeilijker te verdedigen en het wordt nu onrechtvaardig beschouwd, terwijl het bovendien een grote rechtsonzekerheid in de hand werkt.

Doordat weinig mensen met de historische gang van zaken vertrouwd zijn, zijn er meermalen fouten gemaakt bij de berekening van deze extra belasting. Het is voorgekomen, dat sommige stukken grond tweemaal werden belast. Slechts enkele notarissen, die zich in deze materie uit het utrechtse hebben verdiept, weten hoe zij de zaken moeten behandelen.

Telkens gaan er stemmen op om de dertiende penning op te heffen, zoals ook is gebeurd met „het tiend' recht". De affaire was waarschijnlijk allang de wereld uit geweest als de grondeigenaren in die streek in 1850 eensgezind hadden gereageerd op een aanbod van de toenmalige rechthebbers der dertiende penning, die bereid waren het recht te laten afkopen tegen betaling van een som ineens.

De belangstelling was echter te gering en slechts enkelen van de grondeigenaren hebben gebruik gemaakt van dit aanbod en hun percelen afgekocht tegen een bedrag ineens, berekend naar *f* 4,– per ha. Hiermee verviel dus wat die percelen betreft het recht van de heffing der dertiende penning. Andere grondeigenaren hebben van deze gelegenheid geen gebruik gemaakt, zodat op die gronden nu nog het recht van de dertiende penning bestaat.

Honderd procent

Een onbillijkheid vinden de betrokkenen bijvoorbeeld, dat de kapitaalkrachtige grondeigenaren huns inziens de minste last ondervinden. Welgestelde boeren kunnen hun grond zonder bezwaar laten vererven; dan is geen dertiende penning verschuldigd. De grotere stukken grond worden weinig of niet overgedragen, maar kleinere grondeigenaren, die minder financiële draagkracht hebben, worden meer door dit recht getroffen. Kleinere percelen land verwisselen vaker van eigenaar en lenen zich vaak niet tot verdeling bij erfopvolging.

Vaak moet men in zulke gevallen tot verkoop overgaan, waarbij prompt het recht der dertiende penning in werking treedt. Het is onlangs voorgekomen, dat zich in enkele maanden tijds een grondprijsstijging voordeed van bijna honderd procent, doordat de staat als rechthebber de waarde van de grond zo hoog taxeerde. De prijs die *f* 7,– had bedragen werd toen getaxeerd op *f* 15,– per m² en de dertiende penning steeg overeenkomstig.

Hierdoor zou de vraag kunnen rijzen of de staat der Nederlanden als rechthebbende in de gemeenten Abcoude en Vinkeveen geen voorbeeld zou kunnen stellen door zelf dit recht af te schaffen.

Het is ons bekend — besluit het Alg. Handelsblad — dat er een adres is gericht tot de minister van justitie met het verzoek bij de wet het recht van de dertiende penning af te schaffen of althans maatregelen te treffen waardoor willekeur bij toepassing van dit recht kan worden voorkomen. Er zijn allerlei juridische haken en ogen, die het onmogelijk maken de dertiende penning zonder meer terzijde te schuiven."

BRUG MET TWAALF GATEN

Het maandblad van oktober jl. maakt melding van de voorgenomen plannen tot afbraak van de brug met twaalf gaten achter de Kromhoutkazerne. De radicale verandering van het wegenplan in dit deel van oostelijk Utrecht maakte de brug overbodig. Zij kwam droog te liggen. Toch zal deze brug waaraan zoveel Utrechters bij wandelingen naar Rhijnauwen herinneringen bewaren niet worden gesloopt. Het dagblad Trouw van 30 juli j.l. weet te melden dat de brug met twaalf gaten na herstel zal worden opgenomen in het vergrote terrein der Kromhoutkazerne.

De brug zal dan opnieuw in het water komen te liggen. De op zichzelf weinig monumentale brug met haar twaalf watergangen is overigens karakteristiek genoeg om in stand te worden gehouden. Zij werd in 1862 gebouwd door de genie als onderdeel van de Hollandse waterlinie. Het rijk wil de brug handhaven als een soort museumstuk daar reeds zoveel herinneringen aan de Hollandse waterlinie zijn verdwenen.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redac'' . H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 11 / NOVEMBER 1963

DE SECRETARIS PROMOVEERT

Op 12 december a.s. hoopt ir. C. L. Temminck Groll, secretaris van onze vereniging, aan de Technische Hogeschool in Delft bij prof. dr. E. H. ter Kuile te promoveren tot doctor in de technische wetenschap en wel op een proefschrift getiteld „Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere westeuropese steden".

Op deze dissertatie hopen we in het volgende nummer terug te komen. Wel willen wij nu alvast blijk geven van onze voldoening over promotie en proefschrift. Dat de thans 38-jarige promovendus — in het dagelijks leven hoofd van de onderafdeling Monumenten van de dienst van Openbare Werken te Utrecht — bijzondere belangstelling voor het middeleeuwse huis had, kan geen enkele lezer van dit maandblad ontgaan zijn. Wij herinneren aan de publicaties van de heer Temminck Groll over huizen als Drakenburg en Putruwiel. De laatste tijd schreef hij weinig voor het maandblad, om begrijpelijke redenen: het mindere moest voor het meerdere wijken, want de dissertatie diende eerst klaar te zijn.

Nu dit werkstuk gereed gekomen is, willen wij de doctor-in-hope gaarne gelukwensen met dit resultaat. De vereniging glorieert een beetje mee, nu haar secretaris de doctorsbul verwerft op grond van een oud-utrechts onderwerp bij uitstek!

Daarnaast is het ook voor de stad Utrecht een bijzonderheid dat iemand promoveert op een zo concreet plaatselijk onderwerp als een bepaalde categorie van documenten. En dat dit juist gebeurt in een tijd waarin enerzijds de belangstelling voor deze monumenten toeneemt, terwijl die monumenten anderzijds bedreigd worden, hetzij

rechtstreeks, hetzij indirect door schending van het omringende stadsbeeld. Men kan de bezorgdheid daarover min of meer aflezen uit de stellingen, die aan dit proefschrift zijn toegevoegd.

Stelling IV „Slechts door middel van overheidsbepalingen in de trant van die welke in de middeleeuwen in onderscheidene steden van kracht waren, kan worden voorkomen dat toevallige hiaten onbebouwd blijven en op die manier het stadsbeeld langdurig ontsieren."

Stelling V „Van de mogelijkheden die oude stadskernen bieden tot het formeren van besloten voetgangersruimten — een voornaam middel om deze bewoonbaar te houden, wat voor het behoud van het karakter een vereiste is — wordt thans te weinig gebruik gemaakt."

Stelling VI „De afwezigheid van een duidelijk standpunt ten opzichte van het al of niet handhaven van daken met schuine dakvlakken in een oud centrum zal tot gevolg hebben, dat daarin op den duur alleen de wettelijk beschermde monumenten zodanige daken zullen hebben."

Stelling VIII „De huidige voorkeur om ruimten te begrenzen door middel van zo abstract mogelijke vlakken, doet vele van de in de middeleeuwen zo zorgvuldig uitgebuite mogelijkheden om ruimten met ruimten te begrenzen onbenut blijven."

Daarom hopen wij dat dit proefschrift niet alleen mag dienen om de heer Temminck Groll de doctorstitel te verschaffen maar dat het zal meehelpen om de waardering en de zorg voor de monumenten in Utrecht te intensiveren. de J.

DE MAIRES VAN SOEST

Op 9 juli 1810 is op last van Napoleon het kleine Holland bij het grote franse rijk ingelijfd. Het daartoe strekkende decreet, enigszins gewijzigd werd den 8ste juli getekend, dateerde van de 9de en de bekendmaking in de „Moniteur" volgde op 10 juli. [1])

Het bevatte dertien artikelen en verklaarde Holland met het keizerrijk verenigd. Het hollandse bestuur wordt vooralsnog gehandhaafd; het wordt slechts onder een nieuw hoofd gesteld. De 18e oktober verschijnt het grote decreet waarbij het bestuur over de hollandse departementen geregeld worden en het dorpje Soest, dat op genoemd tijdstip — nu 150 jaar geleden — slechts 1500 inwoners telt, wordt op zijn frans aangeduid; voortaan heette het „la Commune de Zoest". Het behoorde tot het Departement du Zuiderzee, Arrondissement d' Amersfoort, canton d' Amersfoort. Aan het hoofd werd een „Maire" gesteld, bijgestaan door een municipale raad, een laatste overblijfsel van de Bataafse Republiek.

De maire Antonie Jacob Schutter zal voor Soest geen onbekende zijn geweest, daar zijn ouders reeds in 1801 het landhuis Bleyendaal bewoonden, gelegen tussen de Brink (Lange Brinkweg), het Kerkpad (Kerkpad z.z.) en de Melmsteeg (Eemstraat). Zijn vader Everard

Schutter overleed op 25 mei 1801. (Volgens doop en trouwboek der kerke tot Soest An°. 1781: Evert Cornelis genaamd). In 1803 koopt Antonie Jacob Schutter dit perceel staande huwelijk bij acte van 24 juli, van genoemd jaar voor gerecht + schout van Soest van Jan Pollert, wonende te Roermond. In 1854 wordt Bleyendaal publiek verkocht. Koper werd Frans Pieter Muysken, makelaar te Amsterdam, reeds eigenaar van de bekende buitenplaats „Middelwijk" aan het Kerkpad gelegen, dat hierdoor aanzienlijk werd uitgebreid. „Bleyendaal" wordt als volgt beschreven:

> Een zeer aangenaam gelegen buitenverblijf genaam Bleyendaal met deszelfs kapitaal en wel doortimmerd Heeren huizinge, ruim koetshuis, paardenstalling, broeyery, moestuinen, koepel en in Engelschen smaak aangelegde en met uitmuntend opgaand geboomte en fijn bloemhout beplante wandelplaats alles staande en gelegen op het fraaist gedeelte van de Gemeente Soest aan den Brinkweg, enz..... [2]

Het Huys Bleyendaal werd in de loop der daaropvolgende jaren afgebroken, de bomen omgehakt en het geheel herschapen in bouwland. Niets in de buurt waar het oude herenhuis heeft gestaan, herinnert aan dit huis. De herinnering er aan leeft zelfs niet meer bij de oude bevolking, zo volkomen is het geliquideerd.

Antonie Jacob Schutter (in officiële stukken: Antoine Jacques) werd geboren te Zutphen, 3 mei 1770. Achtereenvolgens cadet en vaandrig in staten dienst tot oktober 1787; 1e luitenant in dienst van Lodewijk XVI, koning van Frankrijk, tot 18 augustus 1792; volontair in het leger der franse prinsen tot aan de reductie dier armée in 1792; volontair bij de jagers van Béon in statendienst february 1793; overgegaan bij de hussaren van Timmerman 17 september 1793 en cornet daarbij 22 february 1794, met demissie afgegaan 16 july 1795. In 1807 werd hij door koning Lodewijk aangesteld tot 1e luitenant bij het corps gendarmes, doch geraakte kort daarop bij de reductie van het corps weder buiten dienst. [3] Hier eindigt de militaire loopbaan. Schutter wordt in 1810 dus benoemd tot „Maire van Soest". Hij had de campagnes van 1786/87 meegemaakt en die van 1793/94 in Brabant, terwijl hij in 1792 met de franse prinsen in Vlaanderen streed. Hij huwde op 5 september 1795 Jacoba Schuijt, geboren te Amsterdam 7 december 1767. Dit huwelijk bleef kinderloos. Wanneer de maire op 16 januari 1813 op huijze Bleyendaal, in de leeftijd van 44 jaar komt te overlijden, zijn er geen nazaten. Zijn weduwe hertrouwt te Soest op 13 mei 1814 de heer Hendrik Philip Snouckaert van Schauburg. Deze was in 1812 ontvanger der directe belastingen te Soest en Baarn geworden.

De Schutters waren een familie van militairen en daarvóór predikanten. Hun wapen was: Gedeeld: a) in goud een zwarte halve

---

[1]) Inlijving en Opstand door prof. dr. H. T. Colenbrander, Amsterdam. J. M. Meulenhoff, 1941.

[2]) Mededelingen van J. D. H. van der Neut, te Amersfoort.

[3]) De Nederl. Leeuw 1909. kol 176.

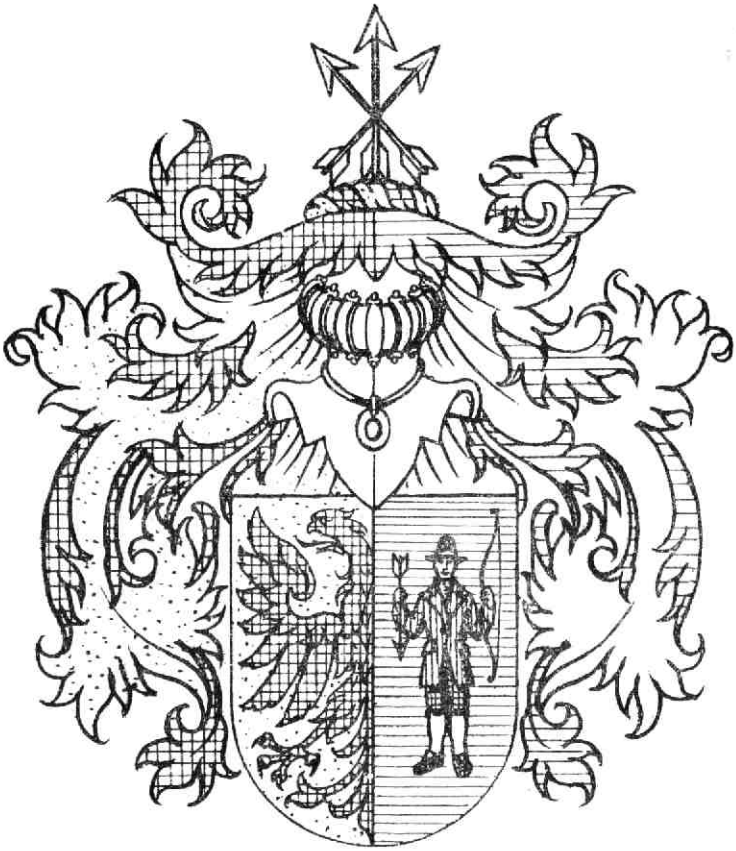

Familiewapen Schutter

adelaar, uitgaande van de delingslijn; b) in blauw een aanziend gestelde boogschutter met rode lijfrok, zwarte broek, witte kousen en witte hoed, houdende in de rechterhand een neergewende pijl, in de linkerhand een verticaal geplaatste zilveren boog.

Helmteken: drie zilveren pijlen, waarvan twee schuingekruist en één verticaal daaroverheen gaande.

Dekkleden: rechts, zwart en goud en links, zilver en blauw. Dit wapen komt in een aantal variaties voor.

Het geslacht Schutter was eertijds Fabritius geheten. Het feit, dat een zijner leden een bij het boogschieten prijswinner was – zo verhaalt de traditie – was aanleiding tot de naamsverandering in Schutter. De naamsverandering zou circa 1400 plaats hebben gevonden. Een broer van A. J. Schutter, generaal Arnold von Schutter, in het bezit der familiebescheiden, schijnt hieruit in Pruisen voldoende te kunnen bewijzen, om zich een adellijke titel te veroorloven.

De vader Everard of Evert Cornelis Schutter, gedoopt te Doesburg 25 maart 1736 huwde te Zutphen 21 oktober 1764 Isabelle Margaretha Elisabeth Soltkast. E. C. Schutter behoorde tot de aanzienlijke militaire stand. Hij was adjudant in het 1e bataljon van het regiment Van Oyen, kapitein en ridder der orde van Militaire Verdiensten van Frankrijk onder koning Lodewijk XVI, kapitein bij het regiment van Hardenbroek (1786).

Het echtpaar Schutter-Soltkast had acht kinderen; vier zoons en vier dochters. Een er van verkreeg als militair europese vermaardheid. Deze reeds genoemde broer van de soester maire noemde zich Arnold Gerard Soltkast Schutter. In Duitsland (Pruisen) werd hij luitenant-generaal Von Schutter.

Uit deze genealogische gegevens blijkt voldoende, dat de Schutters in geen geval gemene zaak met Napoleon maakten en hoewel militair in hart en nieren, niet onder de franse adelaar hebben gestreden. Zonder meer valt hieruit op te maken, dat de Schutters eerder orangisten zijn geweest, gezien hun conduitestaten.

Antonie Jacob Schutter, maire van Soest, was hier geen onbekende. Al direct na zijn benoeming wachtte hem een zware taak; hij werd belast met de uitvoering en inschrijving betreffende de „conscripts"; de lotelingen, die door het lot werden aangewezen om dienst te nemen in de legers van Napoleon. In 1811 en later vaardigde de keizer decreten uit betreffende conscriptie. In alle steden en gemeenten van het departement werden de besluiten (in het frans en nederlands) inhoudende de oproeping en inschrijving van de „Conscrits" aangeplakt.

Het wegtrekken van de nederlandse soldaten, in de „Grande Armée" naar Rusland bracht in menig gezin droefheid en angst maar ook verbittering en haat. De burgerklasse en de meer gegoeden werden evenals door het lot getroffen want daar ook zij verarmd waren, moesten zij wel in 's keizers dienst treden, omdat zij geen geld hadden een „remplacant" (plaatsvervanger) te kopen. De invoering van de conscriptie was wel de ingrijpendste maatregel, die Napoleon heeft genomen.

In deze tijd van passieve gehoorzaamheid werd Schutter eerste burger van Soest. De conscriptie bezorgde hem al dadelijk veel hoofdbrekens. Naamsonzekerheid der lotelingen en onbekendheid met de voorschriften dienaangaande stond hij voortdurend met zijn onder-prefect te Amersfoort in briefwisseling. Men krijgt de indruk bij het doorlezen van deze ambtelijke stukken, dat Schutter, als bestuursambtenaar en uitvoerder van de keizerlijke decreten en besluiten steeds tracht mens te blijven en als het enigszins mogelijk is zijn dorpsgenoten bijstaat en probeert hen te helpen. Van achter de papieren rompslomp — toen al — die op zijn bureau komt gewaaid, ziet hij de mens staan in zijn onzekerheid, zo kenmerkend tijdens een bezetting. Hoe hij begaan is met het lot van een Soestenaar die onder de conscriptie is gevallen, doch doordat de vader van het gezin plotseling is overleden nu in het

onderhoud van zijn moeder, zusters en broers moet voorzien, blijkt uit een bewaard gebleven copie van een brief, gericht aan de onderprefect te Amersfoort. De inhoud luidt als volgt:

No. 2735 25 dec
De Maire van Zoest
aan
Mijnheer den onder-Prefect
van Amersfoort

Mijnheer

De Conscrit No 63 welke UEd mij Designeert onder de naam van van (sic!) Willem van 't Klooster is denkelijk een abuijs en staat op mijn Joernaal als Hendrik van 't Klooster. Ik neeme de vrijheid UEd de Persoon zelve te zenden, daar hij (thans ouwste) de zoon is van eene weduwe zijnde zijn vader (Teunis na) eenige dage aan de alhier heerschende zickte overleeden (is) daar ik (nu stellig) hij de moeder met agt klijne Broeders en Zusters door zijn arbeijd moet ondersteune

Zo neem ik de vrij posttig heid UEd te vraagen of de wetten in zulk een (onvoorzien) geval ook ten faveuren van die conscrits bepaalingen gemaakt (hebben) en hoe ik in dit geval moet handelen

Ontfangt Mijnheer den onder Prefect
de gevoelens van Mijne hoogagting

Zoest den den 25 dec

De Maire Voornoemd
Schutter

Vermoedelijk is deze brief [4]) geschreven in 1811. De roerige tijden lieten Soest niet onberoerd en er waren Soester jongemannen, die met Napoleons legers meetrokken. Hebben zij hun dorp teruggezien?

De „maire" heeft de opstand en bevrijding van zijn land niet meer meegemaakt. Onverwachts stierf hij op 44-jarige leeftijd in zijn woning Huyze Bleyendaal en werd begraven in de oude kerk.

Tot zijn opvolger werd benoemd Gerrit van Steijn, sedert 1794 Heer van Hensbroek. De nieuw benoemde maire schreef steeds zijn naam voluit als G. van Steijn van Hensbroek. Of hij voor zijn benoeming als maire reeds adjunct-maire was, is ons niet gebleken. Nederlands Patriciaat jrg. 1, bladz. 436 vermeldt hem als adjunct-maire van Soest in 1812. Op het tijdstip van overlijden van de heer Schutter — dus begin januari 1813 — fungeerde als adjunct-maire Willem Smits, een lid van de bekende molenaarsfamilie van Soest. Hij tekent als adjunct-maire de officiële overlijdensacte in de registers van de burgerlijke stand en zet zijn naam ook onder die van A. J. Schutter, van beroep: maire van Soest. Als getuigen treden op de veldwachter en een dienaar der justitie.

Voor het eerst op 5 mei 1813 vergadert de „municipale raad van de gemeente van Zoest" onder voorzitterschap van de nieuw benoemde Maire.

Gerrit van Steijn stamde uit een familie van amsterdamse kooplieden; hij was de zoon van Jan van Steijn, koopman en Maria Plaat. [5])

---

[4]) Oud Archief gemeente Soest. No. 258.
[5]) De Wapenheraut 1899. bladz. 162.

Familiewapen Van Steijn

Hij werd geboren te Amsterdam 5 maart 1769 en gedoopt aldaar 8 maart daaropvolgend; trad in militaire dienst als cadet, klom op tot 1e luitenant, nam in 1788 eervol ontslag. In 1800 werd hij amenuensis bij schepenen van 's-Gravenhage, vervolgens geheimschrijver van de advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, was tot 1811 solliciteur-militair, vertrok metterwoon naar Baarn en werd in 1813 maire van Soest. Hij trouwde 18 oktober 1797 met Geertruida Plaat, geboren te Delft 22 januari 1775. Zij overleed te Soestdijk 8 mei 1856. Hij overleed te Amersfoort 31 maart 1857.

Van Steijn van Hensbroek was de eerste burgemeester van Soest, die officiëel zich „burgemeester" mocht noemen; daarnaast was hij notaris te Zeist, een nevenfunctie die in die tijd normaal was.

Het wapen van de familie Van Steijn is: in rood een zilveren dwarsbalk, beladen met drie zwarte ringen, vergezeld onder de balk van een zilveren inhoeking van twee stukken, uitgaande van de rechterzijde.

Helmteken: een uitkomend hert van natuurlijke kleur.

Schildhouders: twee herten in natuurlijke kleur.

Dekkleden: zilver en rood.

Al was Van Steijn van Hensbroek zijn carrière begonnen als soldaat, het schijnt dat zijn ambities uitgingen naar een bestuursfunctie. Naast kennis van bestuurszaken is hij volkomen ingewijd in de rechtskennis en ook op financiëel gebied heeft hij het nodige inzicht, de schulden der gemeente geven hem de meeste zorgen en steeds waakt hij voor onnodige uitgaven der gemeente betreffende.

Onder zijn bewind komt een einde aan de franse overheersing en wordt de onafhankelijkheid van Nederland met de komst van Oranje hersteld. Op zondag 4 december 1813 wordt de vergadering van de municipale raad bijeengeroepen — bij de burgemeester — zoals de notulen vermelden. [6]) Alle leden zijn present en de maire doet de heugelijke tijding dat Napoleon is verslagen en de Fransen in ons land zijn weggetrokken. Hij heeft een missive ontvangen van 30 november l.l. van het provisioneel bestuur van Utrecht houdende „dat gemd Provisioneel Bestuur tot dat het aan Zijne Doorluchtige Hoogheid Prins Willem den VI zal hebben behaagd nadere voorzieningen te doen; de Maire en de Municipale Raad dezer Gemeente uit derzelve functie heeft ontslagen, en voor hunne gedane diensten heeft bedankt. Edoch verder op nieuw qualificeren om provisioneel de belangen dezer Gemeente tot nader Order waar te nemen; daarbij dit voormalig Dorps Bestuur inviterende om eene schriftelijke verklaring te doen en onder solemneele Eede te beloven aan het vaderland en aan Zijne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Oranje & Nassau etc, etc, etc, gehouw en getrouw te zijn.

Waarop gedelibereerd zijnde heeft de Municipale Raad voornoemd de hun opgedragen provisionele functie met onuitsprekelijk genoegen aanvaard, en onder solemneele Eede beloofd aan het vaderland en aan Zijne Doorluchtige Hoogheid Willem den VI den Heere Prince van Oranje & Nassau gehouw en getrouw te zijn en deze met hun gewone handtekening te bekrachtigen. Verder zullende hier aan de nodige publiciteit worden gegeven."

Soest herademde; het was weer vrij al kwam er in het dagelijks bestuur der gemeente geen verandering. Alles bleef zo als het was. De maire neemt de titel aan van burgemeester niet officieel). Veel rumoer en deining zal de bevrijding hier niet hebben gebracht of het moest zijn dat de komst der Kozakken de Soestenaren confronteerde met het gebeuren in Europa. Zij verbleven waarschijnlijk in de herberg De Drie Ringen en bij boeren in de omtrek. Iedere dag werd er een soester koebeest geslacht en de nodige jenever gedronken. Later vormden deze verteringen door de russische troepen hier gedaan een niet onbelangrijke post op de gemeente begroting. Over deze schuld werd danig „gedelibereerd". Dat deze buitengewone vergadering op zondag werd gehouden behoeft geen verwondering te wekken. Dit was gewoonte. Door de week hadden de boeren hier het veel te

---

[6]) Notulen van de gemeenteraad van 5 mei 1813 tot 3 oktober 1851 en van burgemeester en assessoren van 3 april tot 12 september 1851.

druk met het werk op het land om zich met gemeentezaken op te houden.

Op dinsdag 30 december 1817 maakt de burgemeester bekend „dat hij bij Besluit van Z. Majesteit den Koning in d° den.... (niet ingevuld) was benoemd tot Schout van Zoest, de Birk en Isselt, daaronder begrepen." Het zittende gemeentebestuur wordt met de laatste van deze maand ontbonden en er zullen nieuwe raadsleden worden benoemd. Bij besluit van 23 oktober 1823 wordt de schout aangesteld als secretaris der gemeente Soest en wordt de functie van schout en secretaris in één persoon verenigd. Tijdens de gemeenteraadsvergadering van maandag 5 september 1825 geeft de schout kennis aan de geconvoceerde leden dat hij ingevolge koninklijk besluit van 9 augustus 1825 was benoemd tot burgemeester dezer gemeente en als zodanig op den 17 augustus l.l. „in handen van Z.E. den Heer Gouverneur deze Provincie den Eed had afgelegd." Van Steijn van Hensbroek was de eerste die zich officiëel „burgemeester" mocht noemen.

Op 25 januari 1834 werd hij op eigen verzoek als secretaris ontslagen en werd zijn zoon Joan Albert van Steijn in zijn plaats als secretaris benoemd. Deze was zijn vader reeds opgevolgd als notaris te Zeist. In 1850 werd hij rentmeester van Soestdijk.

Na een ambtsperiode van zesendertig jaar komt hieraan een einde. Op oudejaarsdag, 31 december 1849, 's morgens om tien uur is de raad bijeengeroepen om afscheid te nemen van de burgemeester. Hij deelt de gemeenteraad mede, dat hij wegens verzwakking van zijn „Gezigt" het noodzakelijk heeft geoordeeld, aan Z.M. den Koning om eervol ontslag te verzoeken. Het werd hem verleend op 6 december 1849. Hij meende echter verplicht te zijn de raad der gemeente hiermee in kennis te stellen.

In zijn afscheidsrede merkt de burgemeester op, dat weliswaar de gemeente in zware schulden is geraakt door de bouw van een dorpsschool, doch dat de door hem reeds genomen maatregelen er toe zullen leiden binnen enkele jaren hier weer uit te raken. De dorpsgronden waarvan voorheen nauwelijks of geen voordeel werden genoten worden wederom rendabel gemaakt door grond in erfpacht uit te geven. De reglementen van politie en administratie, mitsgaders de brandblusmiddelen en de archieven (sic!) zijn in goede „orde" om een en ander aan zijn opvolger te kunnen worden overgegeven. Hij betuigt zijn dank aan de raadsleden voor derzelver medewerking in zijn gevoerde administratie. De ijzeren kist in het raadhuis wordt op zijn verzoek geopend en men maakt een lijst op van de zich daarin bevindende stukken. Burgemeester en assessoren ondertekenen de lijsten, waarna de burgemeester de sleutel van de kist aan zijn zoon, de secretaris der gemeente overhandigt.

Het heengaan van de hoogbejaarde burgemeester kwam voor velen niet onverwacht, daar er in het voorjaar van 1849 twee rekesten aan Z.M. de Koning, waarin door een aantal ingezetenen, alsmede ook door leden van het bestuur, een verzoek werd gedaan een andere

burgemeester te benoemen, op grond van de „hooge jaaren en ongeschiktheid van de tegenwoordigen Burgemeester". De oppositiepartij wilde „den Here F. Kuyper. Med. Doctor", alhier als burgemeester benoemd zien.

Het tweede rekest werd ingediend door de heer P. Gallenkamp Pels te Amersfoort, houdende sollicitatie, om bij een eventuele vacature, als burgemeester der gemeente van Soest in aanmerking te mogen komen.

Het bleek dat bij de raad tijdens de behandeling van deze stukken geen „teneur" bestond om aan het verzoek van adressanten op dit ogenblik enig gevolg te geven, daar er geen gronden gevonden werden om de tegenwoordige burgemeester, hoezeer hoog van jaren uit deszelfs administratie te ontslaan.

Zeer waarschijnlijk vinden wij hier een streven van een aantal rooms-katholieke ingezetenen, waaronder enkele raadsleden, die een burgemeester wilde hebben van hun kleur en richting, daar Soest toen overwegend katholiek was en op dit tijdstip de katholieke emancipatie in beweging kwam. In zoverre kregen deze inwoners hun zin — van een politieke partij was nog geen sprake — dat Pieter Gallenkamp Pels werd benoemd tot burgemeester van Soest, die wel roomskatholiek was. Dr. Kuyper was in die tijd een zeer bemind arts in Soest en het is begrijpelijk dat velen hem de plaats van burgemeester hadden toegedacht wanneer Van Steijn van Hensbroek zou heengaan.

Burgemeester Van Steijn van Hensbroek moet aanvankelijk voor zijn taak niet ongeschikt geweest zijn. Hoe klein het aantal inwoners in die dagen ook was, het ambt van burgemeester bracht tal van beslommeringen met zich, vooral door de schulden gemaakt tijdens de franse overheersing. De burgemeester was een sterke persoonlijkheid, die steeds de gemeentebelangen op het oog had. Zijn streven om te komen tot goed en meer onderwijs onder de eenvoudige mensen kenmerkt hem als iemand, met een voor die tijd reeds democratisch inzicht. Hij was een uitstekend financier. Steeds trachtte hij onnodige uitgaven voor de gemeente te voorkomen en een sluitende begroting te krijgen.

Hoewel Van Steijn soms strijd had te voeren tegen inwoners of zelfs raadsleden, die een andere mening waren toegedaan waardoor wel eens verschil van mening ontstond, toch was hij de man die onmiddellijk de belangen van de gemeente verdedigde en hiervoor op de bres stond; meestal met succes. Armoede en verval kenmerkte zijn tijd, doch zijn bestuursbeleid voorkwam grotere schulden voor de gemeente van Soest, die hem zo na aan het hart lag. Na zijn heengaan als burgemeester vestigde zich Van Steijn van Hensbroek te Amersfoort waar hij op 31 maart 1857 overleed in de leeftijd van 88 jaar.

E. Heupers

PREFECTUS ALFERUS

De gissing van dr. Haslinghuis (vorig nr. blz. 110) omtrent de naam die op de gedenksteen van de voormalige Smeetoren voorkomt, kan niet met de archivalische gegevens in overeenstemming worden gebracht.

De catalogus van het Centraal Museum (Hist.afd. nr. 310), waar de steen bewaard wordt, deelt mede, dat hij „waarschijnlijk vernieuwd (is) naar den oorspronkelijken steen van 1145".

Wanneer men het woord „waarschijnlijk" schrapt, is de mededeling juist. We weten zelfs nauwkeurig in welk jaar een copie van de oorspronkelijke steen in de toren is aangebracht of de tekst opnieuw is ingebracht, namelijk in 1506/7.

In de Schutmeestersrekening van dat jaar (stadsarchief) leest men op fol. 46:

> Item gegeven van den datumsteen aen den Smeetoirn te stofferen ende dat datum ingescreven stont, aen die Smeetoirn, ofgewonnen heeft ende nedergebrocht X stuvers, facit II ll Xsc.

en fol. 47:

> Item gegeven van den datumsteen aen den Smetoirn te stofferen ende dat schrift te vernyen ts. X st. facit II ll X sc.

De vernieuwing van het inschrift heeft dus plaats gehad lang voor dat er een Spanjaard in Utrecht te bekennen was.

Dat de steen „omstreeks 1540" vernieuwd zou zijn is ten eerste zo kort na de vernieuwing van 1506/7 al niet aannemelijk en ten tweede deelt Van Buchel (naar wie dr. H verwijst) in zijn Traiecti Batavorum Descriptio (ed. Muller) blz. 164 de tekst mee van een (niet meer bestaande) tweede steen, waarop vermeld stond, dat niet de eerste steen, maar de *toren* vernieuwd, d.i. gerestaureerd werd ten tijde van Karel V, op bevel van Teremundanus (Jan van Dermonde), de stadsprefect (versta: de militaire bevelhebber) 1529, waarbij het onverschillig is of het jaartal misschien het jaar van de ambtsaanvaarding van de stadsprefect aangeeft [1]) of het jaar van de torenrestauratie.

Ik houd het toch maar op die oude prefectus Alferus, die „in 1145 in het zevende regeringsjaar van koning Conrad en het zesde van bisschop Herbert dit bouwwerk tot stand heeft gebracht tot verdediging van zijn burgerij en tot eer van de stad Utrecht. Amen."

v. C.

---

[1]) ....qui prefuit urbi 1529. Mogelijk; hij legde zijn eed af 31 octob. 1528. Overleed 1536.

BOEKAANKONDIGING

De Lopikerwaard II. De waterschappen, door W. F. J. den Uyl.

Op 1 januari 1957 werd de bekende historicus W. F. J. den Uyl als archivaris van de provincie Utrecht gepensioneerd. Hij verkreeg toen van gedeputeerde staten opdracht tot beschrijving van de waterschappen binnen de Lopikerwaard. De heer Den Uyl stelde daarbij toen dat aan een behandeling van de waterschappen een beschrijving van de kerspelen moest voorafgaan daar deze beide onderdelen vóór 1804 zozeer verweven waren dat het ene niet zonder het andere kan worden begrepen.

Zo verscheen dan reeds in 1960 het eerste deel, destijds (januari '61) op deze plaats door ons aangekondigd. Het was een uitvoerige studie van 488 bladzijden geworden, waarin o.m. de geschiedenis van de steden IJsselstein en Montfoort, de dorpen Benschop, Lopik, Jaarsveld en van vele belangrijke geslachten en hun heerlijkheden uitgebreid wordt behandeld.

Doordat de auteur tengevolge van een tragisch verkeersongeval plotseling om het leven kwam, werd de verschijning van het tweede deel vertraagd. Het manuscript was gelukkig in ontwerp gereed; dank zij het liefderijke werk van zijn beide zoons en van mej. G. H. M. van Arkel kan dit deel thans verschijnen.

Het tweede deel dat dus speciaal de waterschappen behandelt, is zeer omvangrijk geworden. Dank zij de grote speurzin van de auteur telt het 672 bladzijden. Het is rijk geïllustreerd o.a. met foto's van vele molens, waarvan het grootste deel verdwenen is, met twee uitslaande overzichtskaarten, terwijl de fraaie kaart van Hattinga van 1771 in gedeelten is gereproduceerd ter toelichting bij de verschillende hoofdstukken.

In hoofdstuk I geeft de heer Den Uyl een uitvoerig overzicht van de ontwikkeling der waterschappen, van dijken, kaden en wegen. Daarna worden van alle waterschappen in afzonderlijke hoofdstukken een overstelpende hoeveelheid gegevens over de historie, de waterbeheersing, de reglementering, de ontwikkeling en de samenhang tot de huidige toestand gegeven, waardoor men de indruk krijgt dat de auteur alles heeft gegeven wat hij bij zijn speurwerk in de archieven maar heeft kunnen vinden.

Het is geen lectuur om op een vrije avond nu eens gezellig te genieten, maar een boekwerk dat allen, die met waterschapszaken te doen hebben met vreugde zullen begroeten en na gebruik bezwaarlijk weer zullen willen missen.

Op royale wijze is ook deze dikke uitgave verzorgd. Zij is verkrijgbaar bij het hoofd van de 6e afdeling der Provinciale griffie van Utrecht. De prijs bedraagt voor deel I *f* 15,– en voor deel II *f* 25,–.

B.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Dr. ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

ZES EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 12 / DECEMBER 1963

GESLAAGDE JUBILEUM-TENTOONSTELLING

Ter gelegenheid van haar veertigjarig bestaan heeft de vereniging Oud-Utrecht van 27 september tot 19 november een aantal prenten en tekeningen uit de topografische atlas van het gemeente-archief tentoongesteld in het Centraal Museum te Utrecht.

Hoewel te verwachten was dat deze tentoonstelling in de kring van de jubilerende vereniging weerklank zou vinden, wist men niet zeker in hoeverre ook buiten die kring een dergelijke manifestatie gewaardeerd zou worden. Weldra bleek echter dat een veel bredere groep dan de leden van Oud-Utrecht het tentoongestelde wenste te zien. Er waren talrijke geïnteresseerden. Als gevolg daarvan moest de tentoonstelling, die eigenlijk tot 3 november zou duren, verlengd worden tot 17 november en daarna heeft de directrice er nóg twee dagen bijgedaan! Bij sluiting van de tentoonstelling waren 8300 bezoekers geregistreerd.

Het spreekt vanzelf dat het bestuur van Oud-Utrecht hierover verheugd was. Niet alleen om het drukke bezoek, maar ook om het feit dat opvallend veel jongeren de expositie bezochten. De belangstelling voor het uiterlijk van de stad in verleden en heden beperkt zich klaarblijkelijk niet uitsluitend tot de oudere generatie.

Bovendien: wie er kwam was enthousiast. De vereniging mocht nogal wat nieuwe leden noteren. Het bestuur bood na afloop aan de directrice van het museum, mejuffrouw dr. M. E. Houtzager, een bloemstukje aan. Door haar medewerking en welwillendheid heeft zij de vereniging zeer aan zich verplicht.

de J.

BAARNS GEMEENTEHUIS

of de lotgevallen van een schoutenhuis en omgeving

Hoewel BAARN tussen 1306 en 1338 stadsrechten moet hebben verkregen en ook als „open stad" erkenning genoot, werd het tot heden altijd nog het „dorp Baarn" genoemd. Geen wonder. Baarn heeft lang zijn dorpsgezicht en karakter behouden.

Nu Baarn het karakter van rustig „forensdorp" gaat verliezen, tot stedelijke uitbreiding overgaat; nu er plannen zijn tot „sanering" van de oude dorpskern, die de gemoederen in beweging brachten; mag het niet ondienstig geacht worden, een en ander over de geschiedenis van die kern, als belichaamd in het schoutenhuis, naar voren te brengen.

Ieder die wel eens de tekening van de Beijer heeft gezien: „'t Dorp Baerne" van omstreeks 1750, zal daarop, terzijde van de kerktoren, en gedeeltelijk schuilgaande achter een op de voorgrond staande boom, ontwaard hebben de gevel van een herenhuis, met de deuringang in het midden. Dit was het nieuwe huis, dat schout Christian Wiardi Plesman in 1741 voor zich liet bouwen, op de plaats waar een boerderij stond, ook door De Beijer, doch dan vóór of kort na 1740, getekend.[1])

Gezicht op de Kerkbrink te Baarn, omstreeks 1800

[1]) Over vroegere schoutenhuizen wordt geen melding gemaakt. Het huis Brink 10 is het huis, dat de eeuwen door de naam van Schoutenhuis gedragen en behouden heeft.

Nieuwe schout

In 1740 was schout Kempe overleden, en in zijn plaats was aangesteld genoemde Plesman, die sinds 16 april 1740 in Baarn woonde.

Hoe deze zo in Baarn verzeild kwam? Vermoedelijk op aanbeveling van oud-indische mensen. Geboren in Pilsum (Emderland) had hij in en voor de Oost-Indische Compagnie in Indië gediend. Zo was hij te Batavia gehuwd met Petronella de Voogt, wier ouders aldaar, evenals haar grootouders, woonden of hadden gewoond. Ten tijde van 1740 was de grootmoeder Maria Constantia de Haare, weduwe van Johannes Lenegra, te Middelburg woonachtig, en kwam zij naar Baarn om op 12 juni doopgetuige te zijn bij de doop van Simon Willem zoon van Schout Plesman en zijn vrouw Petronella de Voogt.

Had Wiardi Plesman te Batavia het geluk gehad naast zijn fortuin daar ook zijn vrouw te vinden, naar alle waarschijnlijkheid had zij voor hem ook aantrekkingskracht in een behoorlijke bruidsschat! Het volgend jaar (1741) kocht de schout althans de boerderij, deed haar afbreken, om er een herenhuis op te bouwen, dat de naam kreeg van „Mes Délices" of wel mijn genoegen. Nu genoegen — en ongenoegen — heeft de schout hier ongetwijfeld gehad. Bewoonde hij eerst een gehuurd huis — het schoutenhuis, thans Brink 10 — door schout Lodewijk Pook van Baggen ingericht — in 1743 kocht hij dit huis (voor *f* 4800,—) met nog een huis, erf, herberg en hof „daar het gerechtshuis gehouden wordt en het statenwapen [2]) uithangt." Het huis „Mes Délices" werd nu schoutenhuis en het gerecht verhuisde van het Statenwapen naar het „herenhuis". Dat dit gebouw op die naam aanspraak mocht maken, bleek wel uit de beschrijving hoe het huis was ingericht, waarin gezegd werd, dat het beneden zes vertrekken had, waarvan drie behangen waren, die italiaanse schoorstenen en spiegels hadden en een fraai uitzicht boden. Dit behangen wilde zeggen met wandkleden of bewerkt leder bekleed waren, terwijl de andere drie vertrekken de witte muur vertoonden.

Boven bevonden zich ook drie grote en twee kleine kamers. Over het gehele huis liep een zolder die voor kleêrzolder was ingericht. Voorts bevatte het huis nog een provisiekamer. Dan waren er beneden twee afzonderlijke kelders aan de voor- en twee aan de achterzijde van het huis. Verder een kookkeuken, met twee pompen, die uitzicht op de achtertuin bood.

Bovendien was er stalling voor vier paarden, koetshuis, hooi- en turfzolder, met slaapplaats voor de knecht, een tuin geheel door een houten schutting omgeven en de tuin beplant met vruchtbomen.

Door aankoop was het grondbezit telkens uitgebreid, en kon wor-

---

[2]) Het Statenwapen was een herberg die in de schaduw van de kerk stond. Slechts met een smal pad van de pastorie gescheiden. Zij werd door Plesman met andere gronden gekocht. Bij diens bankroet in 1752 kocht de diaconie het, vermoedelijk om daardoor een deel der verduisterde gelden terug te krijgen. De herberg werd in 1828 of 1838 gesloopt.

den opgemaakt, dat deze schout een „deftig heer" was en kapitaalkrachtig bovendien.

Geen wonder, dat de bouwheer en eigenaar van „Mes Délices", die begon met het ambt van schout, in de loop der jaren werd: kerkmeester, beheerder der gelden zo van de „politieke armen" (politieke armen waren personen, die niet tot de hervormde kerk behoorden) als van de diaconie, een man van gezag en invloed.

Schaduwzijde

Was de opzet te fors geweest, leefde hij op te grote voet, hebben tegenslagen hem getroffen? Negen jaar later, in 1750, op de donkere avond van 14 november – zo werd later genoteerd – is de schout in alle stilte verdwenen, heeft hij de benen genomen, zonder orde op de zaken te stellen. Ruim een maand later, 21 december, toen de hoop dat hij slechts tijdelijk zich verwijderd had en terug zou keren, ijdel bleek, werd president-schepen Willem Beem – raad en rekenmeester van H.K.H. de Prinses – tot waarnemend schout aangesteld.

Intussen zat het gerecht met de moeilijkheid: er was geen geld. Eerst twee jaar later, 13 mei 1752, werd alles verkocht, en kocht Jacob van Staden, armmeester, voor de diaconie de dorpsherberg „'t Statenwapen" voor *f* 980,–. Was dit het bedrag dat verduisterd was van de diaconiegelden? Er werd niet over geschreven. Wel lazen we: Het gerecht wil beslag leggen op de gelden, want schout Plesman had geen rekening verantwoording gedaan over de kosten en reparaties van kerk en toren, die op *f* 6000,– waren begroot en voor rekening van het dorp kwamen. Het was wel een indroeve zaak, te meer waar een scheiding tussen de echtelieden had plaats gevonden en de onroerende goederen, beiden toebehorend, bereids verkocht waren.

Het gerecht heeft schout Plesman met lankmoedigheid behandeld, want pas in 1752 nam hij ontslag. Blijkbaar was het herenhuis toen verkocht aan mr. Huybert van Rijck, raad-fiscaal over Noord- en Zuidkust van Afrika, omdat op 31 mei van dat jaar, ten overstaan van Bernardus Sluyterman [3]) notaris en secretaris, in opdracht van Christiaan Wiardi Plesman, de overdracht voor *f* 4500,– plaats vond.

Eerst in 1753 werd mr. Huybert van Rijck, schout en gadermeester der hoge heerlijkheid van Baarn en Ter Eem, benoemd in de opengevallen plaats van Plesman. Ook deze begon met de bezitting uit te breiden, door een gedeelte van de kerkhofruimte aan zijn tuin toe te voegen. Zo kocht hij op 8 augustus 1755 een huisje achter de kerk aan de Holleweg. Dit kan het oudste gedeelte zijn van het in 1805 aangebouwde huis, dat de naam kreeg van „De Verroeste

[3]) In 1754 als opvolger van Jacob van Doorslag, deze was overleden, tot secretaris benoemd en beëdigd, ingevolge commissie van H.K.H. de Prinses-Gouvernante. Van Doorslag bekleedde deze functie 53 jaar.

Schaar" [4]), welk cijfer met de letters DK als muuranker in dit gedeelte was aangebracht (Kadaster Blauw 11736 nu M; gesloopt 1942).

Wanneer mr. Huybert van Rijck op 28 maart 1767 zijn ogen sluit, laat hij een weduwe, Anna Christina Smith, met zes minderjarige kinderen achter. Was het in het belang dezer kinderen, dat de weduwe reeds in het najaar van '67 haar hand schonk aan de heer Pierre Ader, uit welke verbintenis 28 augustus 1768 een jongske gedoopt werd, dragende de naam Pieter Matthei Ader? Bij deze plechtigheid traden als peter op Matthei Ader, en als meter Belia Arends, weduwe van Hendrik Smith.

Van de ene hand in de andere

Bij de boedelscheiding, die ten gevolge van dit huwelijk plaats greep, kwamen de heren Swijgelman en Brinkman op voor de minderjarige kinderen uit het eerste huwelijk. Huize „Mes Délices" waarvan de grootte een halve morgen besloeg, met de tuinmanswoning „Nimmer-

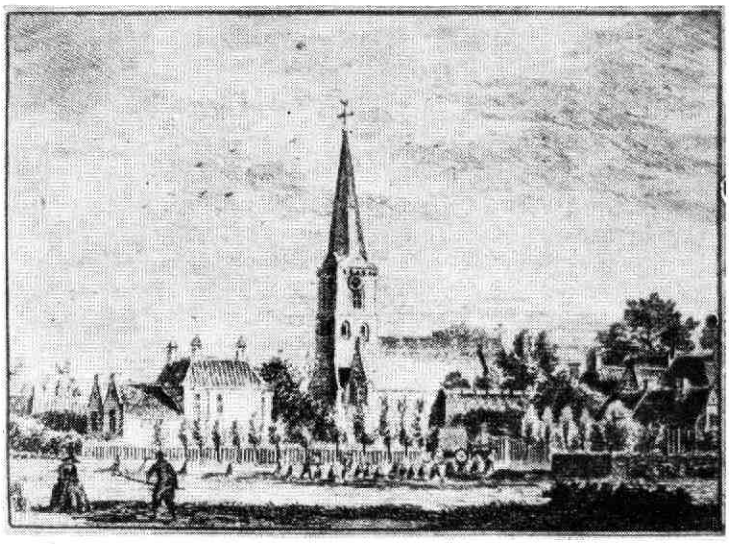

Zuidzijde der kerk te Baarn en het huis „Mes Délices"

---

[4]) „De Verroeste Schaar" (de letters D.K. zijn van Dirk Kuipers de eigenaar in 1805) heeft verschillende eigenaars gehad. Het laatst was het in bezit van de familie Van der Heiden. Vele jaren was het huis het eindpunt van het „Kerkpad", dat evenwijdig met de Torenlaan een kortere verbinding was voor de kerkgangers en anderen van Soestdijk. Verteld wordt, in de jaren zestig — een eeuw geleden — er een kleermaker in woonde, die er geen been in zag, en stiekum een borreltje schonk.

dor" [5]), koestal, hooiberg en mestvaalt, kwam aan vrouwe A. C. Smith, weduwe van mr. Van Rijck. Zes jaar later (in 1776) en nu als weduwe van schout Van Rijck, „gesepareerde vrouw van de heer Pierre Ader", volgens de aankondiging, bracht zij in publieke veiling „Mes Délices". Het huis werd verkocht voor *f* 3825,– met verdere bezittingen, aan mr. A. M. Temminck, commissaris der stad Amsterdam, die „Nimmerdor" voor *f* 180,– in handen kreeg. Ook deze op uitbreiding bedacht, kocht in 1777 nog 180 roeden bouwland ten zuiden van de Holleweg.

In 1781 was „Mes Délices" nog in handen van mr. Temminck, en of het huis nu door versterving of door vererving in bezit is gekomen van de secretaris Ocker van Schuylenburgh van Haarlem weten wij niet; wél dat we in 1784 lezen, dat hij het huis met tuinmanswoning en moestuin verkoopt aan de echtelieden Jorinus Martinus Vos-Bongardt te Utrecht voor *f* 10.000,–. Deze vergroot in 1791 het terrein door van Reinhardt Scheerenberg – de eigenaar van Peking – te kopen: een daghuurderswoning, tot twee woningen ingericht met erf en werf voor *f* 190,–.

Drie jaar later (in 1794) kochten de heer en mevrouw Vos-Bongardt van jkvr. A. C. G. Bosch vrouwe van Bunschoten, een stuk grond met eiken beplant, doch vanouds een ledige huisplaats en hofstede, waarvan ten noorden woonde Dirk Kuipers, voor *f* 80,– vrij geld. Uit deze aanduidingen mogen wij opmaken, dat hier bedoeld zijn de gronden waar nu het Oranjepark te Baarn is.

Acht jaar later (1802), toen mevrouw Vos-Bongardt het weduwenkleed droeg en haar man Jorinus Martinus Vos, kanunnik van het kapittel van Oud-Munster te Utrecht, ter ruste was gelegd, verkocht zij „Mes Délices" en al wat er toe behoorde aan de toenmalige bewoner van het in verval geraakte Drakenburg, de heer Gysbert Hermannus Mulder.

Niet lang bleef deze eigenaar. In 1802 voor *f* 8000,– bezitter geworden, deed hij het in 1809 aan de familie Six over.

Mevrouw J. Hulft, douairière mr. N. Six, kocht het huis, de dubbele bank in de kerk, twee daggelderswoningen, onder één dak, gelegen naast de tuinmanswoning no. 63, (Nimmerdor) een bosje iepen- en eikenhout, gelegen ten zuiden van het huis van Dirk Kuipers. Zij betaalde dit alles met 12.500 guldens. In 1810 verleende het toenmalige gemeentebestuur haar toestemming de gemene weg, die over haar grondgebied liep, te verleggen en te verbreden, zodat hij ten zuiden van het huis van Dirk Kuipers zou lopen. Deze weg kreeg

---

[5]) Mr. H. van Rijck kocht 31 mei 1752 deze woning (toen no. 63 genoemd, in 1889 was het D no. 212) van Hendrik Tesselhof, protocol bij notaris Joh. van Keijzersweerd. De tuinmanswoning Nimmerdor stond op de hoek van de Stationsweg (thans no. 22) en de gang of zijweg naar de zuidzijde van het kerkgebouw, tegenover de Nijverheidstraat. De oude woning is vervangen door twee onder één kap, maar gedeeltelijk nog zichtbaar op een tekening van 1750.

Tolhuisje aan de Baarnsedijk, gesloopt in 1959

later de naam van het „kerkepaadje" en werd door het Baarnse bos, de kortste verbinding met Soestdijk.

Tien jaar later, in 1820, kocht mevrouw Six-Hulft van Jacob van Dijen, een morgen driestland, om in 1824 van Lambert van de Gier (deze had een herberg, naast de grond van haar moestuin, nu Stationsweg) 14 roeden, 18 el, 16 palm bouwland te kopen, waardoor dit gedeelte van haar bezitting in waarde steeg.

In 1828, op 1 mei, verkocht mevrouw Six aan de heren Faas Elias, Van der Plaats en De Ruiter (Vuursche) in hun „qualiteit van Commissarissen Straatweg, lopende van Baarnse Dijk tot aan Amersfoortse postweg", grond, een huizinge, erf en moestuin gelegen achter de kerk van Baarn. Het huis was ingericht voor verschillende woningen, voor *f* 900,–.

Eerste busdienst

Waar deze heren grond en woningen voor nodig hadden?

De „Busdienst" die zij tot stand wilden brengen, zou van de Baarnse Dijk gaan via de Engellaan nu Eemstraat) tot de grote weg der eerste klas van Naarden naar Amersfoort met twee tolbomen aan het begin en het einde van het dorp.

Kwam de eerste tolboom [6]) bij de Baarnsedijk, de tweede werd aangebracht in de nabijheid van het huis van Lammert van de Gier,

---

[6]) Het mooie tolhuisje bij de Kerkstraat werd ten offer gebracht aan de afgod „verkeer" en het uitbreidingsplan 1959. Het andere tolhuisje verdween al in 1854, toen een herbergier aan de gemeenteraad verzocht het zo dicht bij zijn herberg staande weg te nemen. Hij meende er schade van te ondervinden.

in een van de woningen van de reeks, die nu nog gevonden wordt op de hoek van Nijverheidstraat en Stationsweg.

Nog in 1834 kocht mevrouw Six hier grond aan waarmee het terrein achter het herenhuis werd vergroot.

Zo was de toestand van „Mes Délices" en omgeving, wanneer mevrouw Six met haar twee dochters in de zomermaanden naar Baarn kwam.

In 1830, 8 september, had op „Mes Délices" het huwelijk tussen haar oudste dochter jkvr. Johanna Ph. Six met mr. J. J. P. van Herseele plaats, die sedertdien zijn schoonmoeder bij verschillende gelegenheden vertegenwoordigde. Heeft de dood op 3 maart 1842 de oude mevrouw verrast, dat zij, die zeer nauwkeurig scheen, verzuimd had haar laatste wil op schrift te stellen?

Een jaar later, 11 mei 1843, had voor notaris J. Crommelin de boedelscheiding plaats, die, waar geen testament de wil der erflaatster kenbaar maakte, al heel eenvoudig was. De jongste der twee zusters, jkvr. J. J. Six, kreeg het huis „Mes Délices" daarenboven de twee huizen achter de kerk, de percelen weide-, hooi-, bouwland, hakhout en moestuinen, kortom alles wat in Baarn het eigendom der familie, en rondom het huis gelegen was.

Uitbreiding der bezitting

In 1844 verkreeg jkvr. Six nog dat het voetpad, hewelk over haar terrein van de toen genoemde Utrechtsestraat (eertijds Holleweg nu Laanstraat geheten) achter de huizen met het rieten dak en langs het eerder genoemde huis van Dirk Kuipers „De Verroeste Schaar" naar de Soestdijkerstraatweg, ook Hilversumse weg genoemd, liep — Stationsweg — verlegd werd naar wat nu de Oranjestraat heet.

Ruim twintig jaar heeft jkvr. Six alles het hare mogen noemen, en toen 20 januari 1866, de dood zijn grimmige handen naar haar uitstrekte, was haar testament (24 mei 1860) gemaakt van kracht, waarbij haar zuster en zwager mevrouw J. Ph. van Herseele-Six, eigenaresse werd van al wat zij bezat. Alleen had zij voor haar zwager een beperkende bepaling, namelijk als haar zuster overleed en hij, na haar dood, niet hertrouwde, dan behield hij levenslang het vruchtgebruik van haar nalatenschap.

De heer Van Herseele [7]) (protocol bij notaris J. Crommelin jr te Amsterdam) heeft deze bepaling geëerbiedigd en tot zijn laatste ure, dat in 1889 kwam, gestand gedaan. Hij was in Baarn een geziene persoonlijkheid, gelijk zijn geschilderd portret in de Herensociëteit aan het Stationsplein bewijst.

Van 1809 tot 1889 was „Mes Délices" het bezit der familie geweest, maar op 20 mei 1889 kwam alles te Amsterdam in veiling.

---

[7]) De heer Van Herseele was raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Noord-Holland, woonde te Amsterdam, Keizersgracht 683, bij de Spiegelstraat. De zomermaanden te Baarn.

Laatste eigenaars

Het huis met nagenoeg alles wat behoorde tot het acht hectaren groot bezit, werd nu het eigendom van de heer E. Stoop te Amsterdam. Deze bracht grote veranderingen in het huis aan. Het werd geheel gemoderniseerd; ramen verlaagd, de schuur en de stal afgebroken en tot woning ingericht.

Doch ook hij ervoer, dat alle aardse goed slechts een tijdelijk bezit is en bij de dood moet worden achtergelaten. Zo bleef zijn weduwe tot 1906 eigenaresse van huis en omgeving, toen zij 26 maart 1906 het voor *f* 36.000,– aan de gemeente Baarn overdeed.

Maar mevrouw Stoop stelde één voorwaarde, en wel deze. Zij had op de uiterste hoek van haar terrein, waar nu de Oranjestraat, Leestraat en Stationsweg een viersprong vormen, een koepel staan; die plek wilde zij gereserveerd zien, om voor haar een kleine villa te bouwen. Zij heeft haar wens verkregen. Zo verrees hier voor haar in 1908 de villa „Quatre Bras", de viersprong.

Nu deze villa (Stationsweg 24) door de gemeente Baarn ook is aangekocht, inwendig veranderd en verbouwd en met de in oktober 1959 aangekochte huizen, hoek Nijverheidstraat, Stationsweg en het

Tegenwoordig gemeentehuis te Baarn

Oranjepark met politiebureau met het gemeentehuis één geheel uitmaken, *is alles weer in één hand.*

De oude herenhuizinge werd afgebroken, en bij de afbraak kwam men tot de ontdekking, dat zich daarbij een steen bevond waarin het jaartal 1741 gebakken was. In een der zolderbalken vond men eveneens dit jaartal. Hondervijfenzestig jaar waren de cijfers verborgen gebleven en was het huis een sieraad voor de oude Brink geweest. In 1906 afgebroken, moest het plaats maken voor een door de heer De Boois, directeur van gemeentewerken, ontworpen nieuw gemeentehuis, welks bouw voor *f* 50.196,– was aangenomen. De bouwkosten zullen, na de inrichting en aankleding, de kluis op de eerste verdieping, wel niet beneden de ton zijn gebleven.

Later vond – bij de uitbreiding der gemeente – meer dan één inwendige verandering plaats. Enkele diensten, waaronder publieke werken moesten buiten het gebouw onderdak vinden. Thans zijn op het terrein, zoals het zich in 1866 vertoonde met het gemeentehuis bijeengebracht de diensten van politie, ontvanger en sociale zaken en speelvelden voor de sport.

Echter, er zijn veranderingen op komst.

De plannen tot afbraak van het bestaande gemeentehuis zijn nog op de agenda.

Daar zal een nieuw gebouw verrijzen, waarin alles kan worden ondergebracht, wat nu verspreid in de gemeente ligt.

Hopelijk wordt dan ook voor Baarns oudheidkamer een plaats ingeruimd, in een te bouwen cultuurcentrum, waarin onderscheiden verenigingen haar thuis mogen vinden en een behoorlijke ruimte krijgen, om tot ontplooiing te komen.

J. K. van Loon

DENK AAN DE CONTRIBUTIEBETALING

De penningmeester brengt in herinnering dat zij, die hun contributie over 1964 per giro willen voldoen, hiervoor nog slechts enkele weken gelegenheid hebben. Althans indien zij een kwitantie met incassokosten wensen te ontgaan.

Wil men er aan denken dat de contributie voortaan tien gulden per jaar bedraagt? Het gironummer van de penningmeester luidt 575520.

PREFECTUS ALFERUS

Naar aanleiding van de mededeling onder dit hoofdje van mr. Van Campen op blz. 123 van ons Maandblad, moge ik opmerken, dat de prefectus Alferus vereenzelvigd kan worden met de *schout* van deze naam, die in verschillende oorkonden voorkomt. Zo bijvoorbeeld in de oorkonde van bisschop Godebold van 1127, waarin bepaald wordt, dat de vier hoofdmarkten alle in de wijk Stathe gehouden zullen worden evenals in vroeger tijd. De schout Alferus komt in dit stuk onder de getuigen voor als bisschoppelijk dienstman (ministerialis) onmiddellijk achter de burggraaf van Utrecht Arnoldus. Evenzo in de getuigenlijst van drie oorkonden van bisschop Andries van 1131.

In een oorkonde voor het kapittel van St. Pieter, ook van 1131, gaat de schout Alfero (i.p.v. Alferus) zelfs vooraf aan de burggraaf. In 1135 heet hij „scultetus Alfridus". Alferus of Alfero is dus hetzelfde als de nog heden voorkomende naam „Alfred".[1])

Op de fundatiesteen van de Smeetoren wordt kennelijk de *„scultetus" of schout Alferus als „prefectus" aangeduid, d.i. als hoofd der burgerij.*

---

[1]) Mr. S. Muller Fz., Inleiding tot De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht, blz. 13, meent ten onrechte, dat „prefectus" en „castellanus" identiek zijn.

A. J. M.

N.B. In het bovenbedoelde stukje moet de eerste regel van het eerste citaat aldus gelezen worden:
Item gegeven Jacob Janss., metzelair, dat hij den herden steen daer den....

Red. O.U.

BOEKAANKONDIGING

J. G. M. Boon en C. B. Wels, *150 jaar Harmelen in vogelvlucht.*

De periode 1813-1963 is uitgangspunt geweest voor het samenstellen van een boekje met grepen uit de geschiedenis van Harmelen. Het begin van deze periode was spannend genoeg. De laatste maanden van 1813 brachten, inzonderheid door de franse terreur in het nabije Woerden, voor Harmelen allerlei perikelen. De geboorteweeën van ons koninkrijk zijn in dit dorp wel opgemerkt.

Dit komt te sterker naar voren wanneer men in het boekje verneemt „hoe genoegelijk het leven der geruste landlieden voortrolde" in de jaren na 1813, ja zelfs tot 1955 toe. Tot dit jaar bleef Harmelen een overwegend agrarisch dorp, „zodat de gemeenteraad niets meer te doen had dan de lopende zaken af te handelen". De woningbouw en

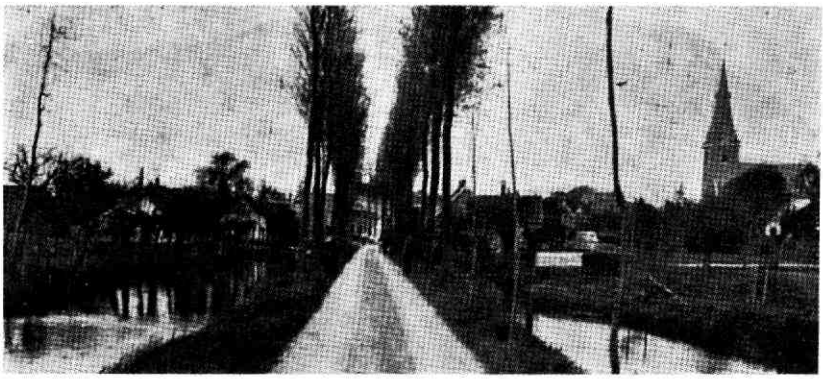

Reijerskopperdijk te Harmelen

de daarop gevolgde vestiging van niet-Harmelaars in het dorp zal tot de wijzigingen in de structuur van Harmelen geleid hebben.

Uitwendig is er de laatste jaren veel veranderd. Dit wordt men uit het boekje ruimschoots gewaar. Het was ook te constateren op de tentoonstelling „Harmelen in woord en beeld 1813-1963", die medio november in het dorp is gehouden. De expositie van prenten en geschriften, bijeengebracht uit verzamelingen van particulieren en overheidsinstellingen en gehouden onder auspiciën van het Streekarchivariaat, heeft bijzonder veel bezoekers getrokken.

De vereniging Oud-Utrecht, bij de opening genodigd, was daar vertegenwoordigd in de persoon van haar voorzitter. Zowel het houden van deze tentoonstelling als de uitgave van het boekje achten wij een gelukkig initiatief. Vooral omdat het dorp Harmelen thans wellicht op een keerpunt in zijn historie is gekomen.

de J

KLEINE MEDEDELINGEN

WAT IS EEN UTRECHTSE SCHOORSTEEN ?

In de catalogus van de nalatenschap van de kunstverzamelaar Gerrit Braamkamp, overleden te Amsterdam, verkocht in 1771, komt onder de beschrijving der woonhuizen voor: nr. 5. Het vermaarde en alom bekende logement, genaamd het wapen van Amsterdam, staande en gelegen op den hoek van de Cloveniers Burgwal en het Rusland ....ter regterzijde twee behangen kamers, met zijne *Utrechtsche schoorsteen* en rondom gelambrizeert, enz.

In de beschrijving van andere vertrekken van hetzelfde huis wordt van Engelse en Italiaanse schoorstenen gesproken.

Vraag: wat is een Utrechtse schoorsteen? Schoorsteenmantels XVe—XVIIe eeuw, zoals er verschillende in het Centraal Museum zijn?

REGISTER

Aardrijkskundeles rond 1800 .. 3-7
Aartsbissch. Museum 100 jaar .. 38
Abcoude, dertiende penning .. 111
Ader (Matthei) 129
———, (Pierre) 129, 130
Adriaan VI, paus 5, 8, 99
Alferus, prefect 110, 123, 135
Amerongen, gedenkzuil 1813 .. 100
———, Korenwaard 102-104
———, Hofstede De Duinen .. 104
———, (Jan van), schout 66
Arens (Belia) 129

Baarn, gemeentehuis 126-134
———, Het Statenwapen 127
Bake (W. A.), lt. kolonel 13
Banning (H. A.), journalist 18
Bastiaanse (A.) 72
Beeck Calkoen (dr. J. F. van) 24
Beelaerts (jkvr. Anna W. E.) .. 96
Beem (Willem) 128
Bingham (D. G.) 100
Blauwkapel, H.B.S. 34
Bleuland (dr. Jan), hoogleraar 66

Boekaankondigingen:
J. Belonje en P. C. Bloys van Treslong Prins, Geneal. en Herald. gedenkwaardigheden in Limburg 37
J. G. M. Boon en C. B. Wels, 150 jaar Harmelen in vogelvlucht 135
C. M. Breuning-Williamson, Holy Trinity Church Utrecht 100
G. Duitemeyer, Het sociaal-achtergebleven gezin 10
A. van Gilse-Hooyer, Pijper contra van Gilse 81
Graafhuis, Utrecht, stad, mensen en monumenten 35
Kastelen in Nederland 23
Klokken en klokkengieters .. 99
Miscellanea Trajectensia 12
G. Puchinger (Reis naar Rome) 8
J. H. A. Ringeling, Honderd jaar openb. l.o. in Maarsbergen 67
C. J. J. van Schaik, Balthazar Huydekoper 9
Kl. Sierksma Ned. Vlaggenboek 23
Utrecht (uitgave gemeente) .. 67
W. F. J. den Uyl, De Lopikerwaard II 124
M. van Vliet, Het hooghemraadschap Lekdijk Bovendams 29
A. G. van Weiler e.a. Geschiedenis van de Kerk in Nederland 11

Boekelman (Willem), zilversmid 27
Bonifatius 65
Booms (Jan) 27
Bosch (jkvr. A. C. G.), Vrouwe van Bunschoten 130
Bottinga (R. O.), pianohandelaar 71
Brug met twaalf gaten 112
Buitenlust, Maliebaan 77
Buren (Willem van) 104
Buys (Elisabeth) 43
Bijlaard (Gerard van den), zilversmid 84

Capellen (Gerlach van der) 43
Carasso (F.), beeldhouwer 59
Catharijnepoort 47
Clavant (Maria) 96
Cobus (A.), hotelhouder .. 15, 16

Decker Zimmerman (ds. Johannes) 55
Dedel, geslacht 99
Derks (mr. Jan), journalist 12
Dermonde (Jan van) stadsprefect 123
Dertiende penning 111
Deumer-Crama, firma 77
Doorn (Bart van), waard 104
———, (J. van) 27
Driebergen-Zeist, station 13-19, 83
——— hotel Woud- en Bergoord 83
——— Dennnenoord 15, 84
Duinen, de, hofstede bij Amerongen 104
Dukatons 10
Dijckmeester (Joh.) 16
Dijen (Jacob van) 131
Dijk (G. C. B. van), wethouder 10

Eck (Wilhelmina van) 16
Elst (dr. W. van der) 34
Endlich (G. B.), vleeshouwer .. 74
Engelse kerk, Utrecht 100

1963
SE 1586

Excursies:
Slot Zuylen 53
Vianen 54
Zeist 101
Jubileum tentoonstelling 85
Ezeldijk 59

Felix, manufacturier 78

Gaast (ir. K. van der), architect 13
Gallenkamp Pels (Pieter) 122
Gauchgen Cornelisz. 91
Gevelstenen te Gorinchem 52
Gevers Deynoot (mr. Cornelis) 96
——— (Pieter M. E.) 96
Gier (Lambert van der) 131
Gilse (Jan van,) dirigent 86
Goedhard (Jan), molenaar 110
Goeree (Jan) 27
Grafschriften in Limburg 37

Haak (J. J.), horlogemaker 71
Haare (Maria Constantia de) .. 127
Halmale (jhr. Godschalck van) 43
Harmelen 135
Herseele (van) 132
——— - Six (J. Ph. van) 132
Heukelum (mgr. G. W. van) .. 38
Heulcstein, hofstede 41
Holy Trinity Church, Utrecht 100
Hulft (J.), wed. Six 130, 132
Hulst (W. G. van de) 98
Hutschenruyter (Wouter), dirigent 82
Huydecoper (Balthasar) 9

Insinger, familie 84

Jubileumtentoonstelling 69, 85, 88
125
Kern (dr. J. H. C.), hoogleraar 61
Klederdracht 63
Klokkengieters, Utrechtse 99
Klooster (Hendrik van 't) 118
Knijff (Jan) 43
Kockengen, molen 39
Koning (J.) 43
Korenwaard bij Amerongen 102-104
Kramm (Christiaan), architect .. 32
Kromme Rijn 93-95
Kufferath (J. H.), musicus 105-107
Kuipers (Dirk) 129, 130
Kuyper (F.), med. dr. 122
Kwakel, brugje 58

Lee (van der), arts 43
Leeuw (Hendrik de), koetsier 50
Lekdijk Bovendams 29-31
Lenegra (Johannes) 127
Liefland (Joh. van), schilder .. 32

Lopik, windmolen 108
Lopikerwaard 124
Luttervelt (dr. R. van) 34

Maarsbergen 67
Maastricht 12
Mandersloot (J.), juwelier 73
Martinet (J. F.), predikant 3
May (J.) 27
Meester (mr. G. A. de) 51
Merode (Johan van) 43
Minderbroedersklooster 66
Molens, Stichting De Utrechtse 39
Montfoort, geslacht 42
———, (Jan I van), burggraaf 45
———, gedachtenistafel 45
———, restauratie stadhuis 52, 60
———, commanderij 52
Muelen (Carel Joseph van der), arts 50
———, (Maria Henrietta van der) 50
Mulder (Gijsbert Hermanus) .. 130
Muysken (Frans Pieter), makelaar 115
Muyt (P. N.) 3

Naber (F. L.), onderwijzer 68
Nassau-Zuylesteyn (Frederik van) 89
Nath (Leonard van der) 43
Ned. Buurtspoorweg mij 16
Nieuwkasteel (Jan van), zilversmid 84
Nijenrode (Ernst van) 89
———, (Geertruid van) 89

Ooster Stoomtrammij 16, 18
Oud-Utrecht:
40-jarig bestaan 1-3
Jubileumtentoonstelling, z.ald.
Jaarvergadering 25
Excursies, zie ald.
Outvorst (Magdalena van) 43

Paardetram 68
Plaat (Geertruida) 119
———, (Maria) 118
Plantengroei, Utrecht 96-98
Plesman (Christiaan Wiardi) .. 126
———, (Simon Willem) 127
Ploos van Amstel, manufacturier 78
Pook van Baggen (Lodewijk) .. 127
Prattenburg (R. van) 27
Pijper (W.), muziekcriticus 81
Pullmann (Christoffel) 31, 58

Reede (Alijd van) 89
———, (Frederik van) 91

Reede (George Godard Henry van) 89
———, (Godart van) 89
———, (Judith Agnes van) .. 28
Renesse (Margriet van) 89
———, van der Aa (Johan van) 89
Rewyck (Erhard van), schilder 66
———, (Hillebrant van), schilder 66
Rhenen, gildetekens 26-28
Ringeling-Verhoeff (A. L. A.) .. 83
Rooyen (J. P. van), caféhouder 70
Rossum (Bastiaan van) 43
Rover van Montfoort (Hendrik Willemsz. de) 45
———, (Roelof de) 41, 45
———, (Willem de) 45
Royaards (Hendrik W. J.), wijnhandelaar 16
Rijck (mr. Huybert van) 128, 130

Sande Lacosta (C. M. van der) 97
Sandra (Hendrik de) 43
——— ter Oye (Johan de) 43
Sandt en Co (G. A. van der), manufacturier 79
Santbrink (J.) 26
Scerpsweert (Elias), zilversmid 84
Scheerenberg (Reinhardt) 130
Schober (mr. J. H.) 51
Schoeman (Truitje) 50
Schols jr. (W.), hotelhouder 16, 83
Schoorsteen, Utrechtse 136
Schotten 20-22
Schovenhorst, bij Putten 51
Schurman (A. M. van) 24
Schutter (Antoine Jacob), maire 114
———, Everard of Evert Cornelis) 115
Schuylenburgh (Ocker van) .. 130
Schuyt (Jacoba) 115
Singels niet dempen 39
Six (jkvr. J. J.) 132
———, (jkvr. Johanna Ph.) .. 132
———, (mr. N.) 130
Smit (F. J.), caféhouder 77
Smith (Anna Christina) 129
Smits (Willem) adj. maire 118
Snouckaert van Schauburg (Hendrik Philip) 115
Sociale Raad Utrecht 100
Soest, maires 114-122
———, Bleyendaal 114
———, Middelwijk 115
Soltkast (Isabella M. E.) 117
Spruyt, boekhandelaar 12
Staden (Jacob van) 128
Stadszangschool 105-107
Steijn (Gerrit van), heer van Hensbroek 118

Hensbroek (Jan van), koopman 118
———, (Joan Albert van) 121
Stolberg (Koenraad), hotelhouder 16
Stoop (E.) 133
Straten te Utrecht:
in Overvecht-Zuid 32
in Tuindorp-West 32
Ezeldijk 59
Strick van Linschoten (mr. Adriaan) 43
———, (Paulus) 43
Swillens (P. T. A.) 98

Temminck (mr. A. M.) 130
Temminck Groll (dr. ir. C. L.) 113
Tesselhof (Hendrik) 130
Topografische atlas Utrecht 86-88
Trappen (J. E. van der) 97
Twiss-Aubin (mr. and mrs.) .. 100

Utrecht als monument 46
———, winkelen in 70-81
———, munten 10
———, plantengroei 96-98
———, straten, zie ald.
Utrechts zilver 84

Veenendaal „Pays mitten Schotten" 20-22
Verhaar (Nicolaas), zilversmid 84
Vermooten (M. J. P.) 33
Verwey, familie 43
Vianen, pomp 55
———, (Adam van), zilversmid 84
———, (Paulus van), zilversmid 84
Vloten (F. W. van), aannemer .. 67
Volkswoningen, stichting 10
Voogt (Petronella de) 127
Vos-Bongardt (Jorinus Martinus) 130
Vronesteyn (Maria van) 66

Weede (G. van), vleeshouwer .. 74
Weissenbruck (Jan), schilder .. 47
Werkhoven, café De Zwaan .. 70-81
Wingel (mr. Aert) 92
Wingfield (Thomas Maria) .. 90
Woudenberg (Willem Nicolaas van) 16
Wijk-C 12, 76
Wijndels de Jongh (G. D.), architect 67

Zeist 6, 9
———, zie Driebergen
Zilver, Utrechts 84
Zimmermanstichting 56
Zoutzieden 22
Zuylen, slot, slingermuur 53
Zuylesteyn, kasteel 82-92